

**Mākālei, ka Lā‘au Pi‘i Ona a ka i‘a, o
Moa‘ulanuiākea i kaulana.
He Mo‘olelo Kahiko no ka huli Ko‘olau o Kailua a
me Waimānalo.**

**He pepa nui laeo‘o kēia i waiho ‘ia i mua o
Kawaihuelani, ke ke‘ena ‘ōlelo Hawai‘i o ke
kulanui o Hawai‘i, ma Mānoa, i mea e kō ai
kekahi o nā koina o ka palapala nui**

Laeo‘o

ma ka ‘Ōlelo Hawai‘i

Mei 2014

na

Johanna K. Stone

Kōmike:

**Puakea Nogelmeier, ‘O Ke Po‘o
Cristina Bacchilega, ‘O Kekahi Lālā**

**Huli Hua‘ōlelo: Mākālei, mo‘olelo kahiko,
Kawainui, Kailua, Ko‘olau, ho‘okino hou**

Ua ho'ola'a 'ia kēia wahi pepa nui a me ku'u wahi papahana laeo'o no Samuel K. Keko'owai a me nā mea kākau o ka wā i hala i pa'a loa iā lākou ka 'ike na'auao Hawai'i, a nō kākou nō ho'i, nā pua o kēia au e pūlama a e hi'ipoi nei i ia mea nani kūkahi lua 'ole, 'o ka na'auao Hawai'i. No laila, he wahi ukana kēia a ke aloha i nā kūpuna i hala aku i pō, a me nā mamo o kēia au e ho'omau aku ana i ia hana aloha a mau loa a'e.

He Papa o Nā Mana‘o Nui a me Ka ‘Ao‘ao

He Wahi Ho‘olauna.....	‘ao‘ao 6
I mea aha kēia papahana?.....	‘ao‘ao 8
I mea e mahalo hou ai.....	‘ao‘ao 12
I mea e ho‘i ai i ke kumu.....	‘ao‘ao 16
I mea e mau ai ke aloha.....	‘ao‘ao 16
I mea e mau ai ka ‘ike na‘auao.....	‘ao‘ao 19
I mea e mau ai nā mana‘o i pili i ko waho.....	‘ao‘ao 22
Na wai ho‘i ka ‘ole o ke akamai?.....	‘ao‘ao 24
He aha ke ‘ano o kēia mo‘olelo?.....	‘ao‘ao 25
No ku‘u lawelawe ‘ana i kēia mo‘olelo.....	‘ao‘ao 29
‘O ka‘u i ho‘opōkole iho ai.....	‘ao‘ao 31
‘O nā kuhikuhi.....	‘ao‘ao 32
‘O nā mele a me nā pule.....	‘ao‘ao 33
‘O kekahi o ka ha‘i mo‘olelo ‘ana.....	‘ao‘ao 36
He ho‘oma‘alahi.....	‘ao‘ao 37
‘O ka‘u i mālama ai.....	‘ao‘ao 38
‘O ke kūkākama‘ilio.....	‘ao‘ao 38
‘O ke ka‘ina nui o ka mo‘olelo.....	‘ao‘ao 40
‘O kekahi o nā hua ma nā kaha apo.....	‘ao‘ao 41
‘O kekahi mau ‘ōlelo hoihoi.....	‘ao‘ao 42
‘O kekahi mau inoa.....	‘ao‘ao 43
‘O nā inoa kapakapa.....	‘ao‘ao 44
‘O ke koho ‘ana i nā ‘okina a me nā kahakō.....	‘ao‘ao 45
He Wahi Panina.....	‘ao‘ao 47
He Papa o nā Kumu ‘Ike.....	‘ao‘ao 48
‘O ka mo‘olelo ‘o Mākālei i ho‘okino hou ‘ia.....	‘ao‘ao 55

He Wahi Ho'oulu Poko

This masters project of "Mākālei, the famous fish attracting branch of Moa'ulanuiākea. A history of old of the Ko'olau sections of Kailua and Waimānalo," is a project that aims at refamiliarizing modern Hawaiian language audiences of today to this story of old that lies in the repository of the Hawaiian language newspapers, of which but a small handful of people have the adequate skill and language ability to access and clearly understand this rich *mo'olelo*. The project is also to be a model for similar projects and inspire the returning to many of the *mo'olelo kahiko* in the repository of the Hawaiian language newspapers and pave a path for those with the necessary language ability to build a similar bridge and create more adaptations and retellings of these important stories. This is so that we may once again remember the stories, values, traditions and enlightenment of our own ancestors, for in those stories of your native motherland lies the mindset and world view of those who have come before you, and lays a foundation and reconnection for those now.

Mākālei is a story of a small boy of Makawao, in the uplands of Kailua, O'ahu named Kahinihini'ula. Mākālei is a story that tells us, if we do not look after everyone in the community, down to the smallest of children, we will be met with great difficulties and distress. Kahinihini'ula was not given his share of fish after a workday in the fishpond of Kawainui. This sets into motion, his grandmother, Ni'ula, and his ancient ancestor, Haumea to take revenge upon the rulers of Kailua and draw the fish from the ponds of Kawainui and Ka'elepulu, with the Mākālei branch, to the spring below their house in Makawao. Haumea takes Kahinihini'ula on a journey where he is hidden from the search party of the *ali'i* by his play friends. It is with his play friends that he learns to swim, dive and surf, the necessary skills needed to travel to 'Upolu, the land of the gods. Mākālei is a story of the great power of the divine feminine, the Cosmic Mother, Haumea, and the journey of Kahinihini'ula gaining knowledge from her guidance and elevating his status to the circle of chiefs.

No Ku‘u Ho‘okino ‘ana i ka Mo‘olelo ‘o

Mākālei

*ka Lā‘au Pi‘i Ona a ka I‘a, o Moa‘ulanuiākea i kaulana.
He Mo‘olelo Kahiko no ka huli Ko‘olau o Kailua a me Waimānalo.
Ka Nanea i ke Au o ka Manawa.
Na Johanna K. Stone*

He Wahi Ho'olauna

*"Ua noa i na kanaka apau loa ka moolelo, hookahi mea nana i keakea, o ka naauipo o kanaka"*¹

'Auhea 'oukou, e a'u mau ipo heluhelu i hoihoi i nā mo'olelo kahiko o ka 'āina nei! Mai ka 'ōmaka 'ana o ka lā i Kumukahi a hiki loa mai i kona kā'ili 'ia 'ana ma Lehua, 'ano'ai kākou a nui! Ke hō'ike aku nei au ma kēia papahana i kekahi mo'olelo kahiko i kapa 'ia 'o "Mākālei, ka lā'au pi'i ona a ka i'a."

Ua heluhelu mua au i kēia mo'olelo ma *Ka Nupepa Kuokoa*. Na Samuel K. Keko'owai i kākau ma ka makahiki 1922 a hiki i ka makahiki 1923. Ua palanehe akula 'o Keko'owai i ke ala ho'i 'ole mai i ka 23 o Kēkēmapa, 1923. (Kamoku, Kamoku, Keko'owai, 1924) 'O kekahi minamina nui, 'a'ole i hō'ea mai ua mea kākau lā, a me nā ipo heluhelu o ia manawa, i ka hopena o kāna mo'olelo.

No laila, eia mai nō kēia. Ke hō'ike hou aku nei au i kēia mo'olelo kahiko i ke anaina o kēia manawa, i hoihoi i nā mo'olelo Hawai'i e waiho nei ma nā nūpepa kahiko kahi e ho'ola'i ai. I mea aha nō na'e ka ho'ola'i wale 'ana o ia mau momi mo'olelo kahiko ma ka waihona o nā nūpepa?

No ia kumu nō, a no kekahi o nā leo Hawai'i e noho mū wale ana ma kū'ono, ke ho'olaha hou akula ke keiki nei i kēia mo'olelo kahiko a laha, 'o ia ho'i 'o Mākālei. Kuhi maila 'o Puakea Nogelmeier i ke kūlana o ia waihona leo e ho'ola'i nei:

"I kēia manawa, 'a'ohe leo o kekahi mau mo'olelo. He kenekulia o nā 'mo'olelo' Hawai'i, mai nā kama'ilio o ke kaiāulu, a hiki i nā ka'ao, aia e noho mū wale ana ma nā waihona, a hala iho ia hanauna, a ia hanauna hou aku... 'O ka pono ke ho'ihō'i hou 'ia mai i ia mau mea i hā'ule i ke kūlana mua, i leo hou ho'i no nā mo'olelo e noho mū ana, ua ahuwale ia." (Nogelmeier, 2006)²

Mōakāka paha ka pono e ho'āla hou mai i ia waihona waiwai, akā, ma muli o ke kūlana o ka 'ōlelo Hawai'i i kēia mau lā, 'a'ole e 'a'apo koke 'ia ana ia mau momi o ka wā i hala. Ua ho'omōhala 'ia nō nā ala e loa'a mai ai ia mau mo'olelo o ka wā i mana ai

¹ (Kamakau, 1868)

² "Some stories have no voice now. A century of Hawaiian 'stories,' ranging from social commentaries to ancient epics, have remained silent in archives for generations...The need to restore the missing pieces, to give new voice to the silent 'stories,' should be obvious." (Nogelmeier, 2010)

ka 'ōlelo, a ma'alahi a'e ke ki'i 'ana i ia mau mo'olelo, pa'akikī mau nō na'e ka 'a'apo a ho'omaopopo 'ana. No ka mea, ua hele a malihini iā kākou nā mo'olelo pono'ī o ko kākou mau kūpuna. Poina ihola nā ka'ina mo'olelo a me nā kumuhana o ia mau mo'olelo a ka'ao, a poina pū nā mea he nui i kuhi 'ia ma ka ha'i 'ia 'ana o ia mau mo'olelo. No laila, 'āpu'epu'e ka hahai 'ana i ke ka'ina mo'olelo i hele a malihini iā kākou.

Inā kama'āina kākou i ke ka'ina mo'olelo, 'olu'olu iho ka hahai 'ana i ia ka'ina. No laila, ua ho'okino hou au i kēia mo'olelo, i ma'alahi iho ka heluhelu 'ana a me ka ho'omaopopo pono 'ana i ke ka'ina mo'olelo, a i kama'āina hou ho'i kākou i nā kumuhana a me nā mana'o nui. Aia a kama'āina hou ka mo'olelo ma kona kūlana ma'alahi, he hana ho'onanea maoli ka heluhelu 'ana iā ia ma kona kūlana māhiehie.

Ma ke kūkulu hou 'ana i ke kūlana kama'āina o kākou, he ke'ehina iki wale nō kēia. Aia a ma'a ia ka'ina o kēia mo'olelo i kekahi pō'ai o ka po'e 'ōlelo Hawai'i, e ma'alahi iho ana ka heluhelu ho'onanea 'ana a ia po'e i ka mo'olelo kumu a Keko'owai. He paipai ho'i kēia papahana nei i ka nānā 'ana mai i kā Keko'owai mana nani o ka mo'olelo 'o Mākālei ma *Ka Nupepa Kuokoa*, a ma o kēia 'ano hana ho'okama'āina hou, kama'āina hou auane'i paha nā mo'olelo he nui hou aku e waiho wale ana ma nā nūpepa kahiko. He hana kēia i mea e lohe hou 'ia ai kekahi pana a nā kūpuna, a lono hou ho'i kākou i ka nahenahe o ia mau leo le'a o ka wā i hala.

He wahi pū'olo wale nō kēia. He ukana ho'i a ke aloha i nā mea hoihoi i nā mo'olelo kahiko o kēia 'āina nei. Aia e pāhola aku ana ma lalo iho nei nā mea e waiwai ai kēia papahana, nā mana'o ho'okele, a me kekahi wehewehena ho'i o ku'u kūkulu a ho'okino hou 'ana i kēia mo'olelo kahiko 'o "Mākālei, ka lā'au pi'i ona a ka i'a, o Moa'ulanuiākea i kaulana."

E huaka'i mai nō me a'u, e 'ike i ka ho'okino hou 'ana i kēia nanea o ke au o ka manawa! Na ka uhiwai hu'ihu'i o nā Ko'olau e kono aku nei iā 'oukou e kipa mai. E nānā mai i ke ko'iko'i o ka mālama 'ana mai i nā kānaka a pau pono, o pōpilikia auane'i. E 'ike mai ho'i i ku'u kūkulu 'ana i kēia mo'olelo o Haumea, a me kona 'ano āiwaiwa nui. E 'ike aku ho'i kākou i kekahi keiki 'eu'eu o Makawao, a me kāna huaka'i nui i ka 'āina huna i ka maka noe. 'O ka 'āina ho'i ia i 'ike 'ole 'ia e kānaka, ma ka pe'a kapu o kūkulu o Kahiki. E 'ike mai ho'i kākou i ka hehikū 'ana mai i ke kapu o ke ali'i.

I mea aha kēia papahana?

I mea e maopopo pono a'e ai ka mana'o, a kama'āina hou ka mo'olelo nei

"Lawe i ka ma'alea a kū'ono'ono"³

Ua pi'i mua ku'u hoihoi i kēia mo'olelo ma ka 'ike pinepine 'ana aku iā ia ma ka nūpepa kahiko 'o *Ka Nupepa Kuokoa*. 'O ia ho'i kahi a'u e huli mau ai no nā ha'awina he nui. Mana'o mua a'ela kēia, he mo'olelo nō paha no Kailua, a me Kawainui. Hō'ili'ili mai auane'i au i nā mokuna a pau, he 58. 'A'ole na'e au i 'ike lihi i nā mea nui a me nā mea li'ili'i ho'i o Mākālei. Heluhelu ihola ka haumana nei i ka mo'olelo. 'A'ole nō i kana mai kona nani ho'opāha'oha'o! Ma ka heluhelu mua 'ana aku, ua pa'akikī ka ho'omaopopo pono 'ana i ka mo'olelo 'o Mākālei a Keko'owai. No ka mea, 'a'ole au i kama'āina i nā kumuhana a me ke ka'ina nui o kēia mo'olelo, a ua kākau 'ia nō ho'i ma ke kūlana ki'eki'e o ka 'ōlelo. Heluhelu hou aku kēia, 'elua, 'ekolu, 'ehā paha manawa a maopopo auane'i ma ke 'ano e hiki ai.

He nui nā mea e pa'akikī ai kēia mo'olelo 'o Mākālei a Keko'owai, ke heluhelu aku kākou, ka po'e a'o hou mai nei i ka 'ōlelo 'ōiwi o ka 'āina nei. 'O kekahi mea, 'o ia ke kōā o ka 'ike i ka 'ōlelo a me ka 'ike i ka na'auao Hawai'i ma waena o ko Keko'owai wā a me ko kēia wā. Ua pāpā 'ia ka 'ōlelo Hawai'i ma nā kula i ka makahiki 1896, a paipai nui 'ia nō ho'i ke 'ano 'Amelika, pū nō me ka 'ōlelo Pelekāne. Hala nā hanauna 'elua a 'ekolu paha, emi loa ihola ka helu o ka po'e poeko i ka 'ōlelo a me ka 'ike Hawai'i. 'Ane'ane pau loa ka nani lua 'ole o ka 'ōlelo i ka make. 'O ka hana a Keko'owai, (me Poepoe mā, Desha mā, Kelekona mā)⁴, he lā'au ia e ho'ā'o ana e ho'ōla i ka mimino 'ana iho o ka pō'ai o ka po'e mākaukau i ka na'auao Hawai'i. 'A'ole paha i kō pono ia pahuhopu a lākou i ia manawa, a he 'ike mai nō na'e koe i kēia wā a me nā hanauna e hiki mai ana. Nui nō ho'i ka lana o ku'u mana'o no ia mea nani o ka laha hou 'ana o ka na'auao Hawai'i. 'O kēia papahana ka'u ho'ā'o e ho'opili i kā lākou mau hana i nā pua o kēia au e ne'e nei.

I nā makahiki kanahā i hala iho nei, ua ho'āla hou 'ia ka 'ōlelo kumu o kēia 'āina. Noa hou ka 'ōlelo Hawai'i 'ana ma nā lumi papa kahi e a'o ai kamali'i. Ho'omaka 'ia nā

³ 'Ōlelo No'eau, # 1957. (Pukui, 1983)

⁴ J.M. Poepoe, Rev. S. Desha a me J. Sheldon kekahi o nā kōnaka i kākau nui i nā mo'olelo Hawai'i i ke au "panalā'au" o ka pae'āina me ka 'ōlelo akāka 'ana i ka pahuhopu e ho'ona'auao aku i ka po'e o ia wā i ka 'ike a me ka 'ōlelo o ko lākou po'e kūpuna.

kula Pūnana Leo i ka makahiki 1984. No laila, ua hala akula ia mau makahiki o ka ‘u‘umi ‘ia ‘ana iho o ka ‘ōlelo. ‘O nā hulu kūpuna i koe a me kekahi pū‘ulu kanaka ka mea nāna i hō‘ā hou i ke ahi wela o ka puana kupa o nei ‘āina. Ola nō ka ‘ōlelo, ‘a‘ole na‘e i ili mai ka huina holo‘oko‘a o ka ‘ike kuluma o ka wā i hala, no laila, aia nō kekahi kōā ma waena o ka ‘ōlelo a me ka ‘ike Hawai‘i o kēia wā a me ka ho‘omaopopo pono ‘ana i ia mau mea o ka wā i hala aku.

E ‘aui iki mai me a‘u, e o‘u mau hoa heluhelu, i ka nānā ‘ana mai i nā kuhia o lalo iho nei. ‘O nā mea mua, he mau ‘ōlelo ia ma *Ka Nupepa Kuokoa* i ka makahiki 1922 e paipai ana i ke kūkulu i mau kula ‘ōlelo Hawai‘i.^{5 6} Hiki nō iā kākou ke ‘ike i ka hopohopo nui o nā kūpuna o ka wā i hala no ka nalowale ‘ana aku o ka ‘ōlelo Hawai‘i, pū nō me ia ‘ano na‘auao. No ka make‘e a minamina maoli na‘e lākou i ho‘ā‘o ai e noke no ia ‘ōlelo aloha a kākou. ‘O ke kolu o nā puana‘ī ma ke kuhia o lalo, ‘o ia kekahi mau ‘ōlelo a Silva, e wehewehe ana no ka hele o nā mo‘olelo kahiko a malihini iā kākou, nā kānaka o kēia wā nei.⁷

Ma mua loa, mai ka waha o ka makua mai i a‘o ai ke keiki i ka ‘ōlelo makuahine. Me he māna ‘ai lā nō ia. No‘u iho, na ka puke nō i hānai mai ia‘u i ku‘u ‘ōlelo pono‘ī iho nō. No laila, ‘oko‘a ka poeko i ka ‘ōlelo o ka wā i hala a ‘oko‘a ho‘i ka poeko o kēia wā e ne‘e nei. ‘O ia poeko ‘oko‘a nō kekahi mea e pa‘akikī ai ka heluhelu ‘ana a me ka ho‘omaopopo pono ‘ana i ka mo‘olelo kumu ‘o Mākālei a Keko‘owai i kākau ai.

Eia ho‘i kekahi mea. Ua ho‘āla hou ‘ia ka ‘ōlelo Hawai‘i. ‘A‘ole nō na‘e i ho‘āla hou ‘ia mai nā mea a pau o ka nohona Hawai‘i. Ua hā‘ule nō kekahi mau mea i ka ‘ole mau loa. No laila, i kekahi manawa, me he mea lā, aia nō kākou e hāpāpā nei i ka pō‘ele‘ele ‘oiaī, malihini kekahi o nā mea e kuhi ‘ia nei ma ka mo‘olelo. ‘O nā ‘ōlelo i

⁵ "Ua hiki loa ia kakou e uku mai i kekahi uku kupono i kekahi mau kanaka Hawaii i kupono e a'o i keia olelo. Ina he mau keiki uuku wale no, ua ahona ia mamua o ka make loa ana o keia olelo." (E Ae Ana Kakou E Make Ka Olelo Hawaii?, 1922)

⁶ "Ina he mea nui keia ia kakou, alaila e hooikaika like mai kakou. Ina ua makee kakou e hoomauiia ka olelo makuahine a keia lahui, ano ka manawa, a e alu like kakou...Aole e hiki e hoopaneeia keia kumuhana, no ke kumu ke pau aku nei na kanaka kupono i ke a'o, i ka make. Mamua o ka hele pau loa ana o na kanaka kupono, e hana koke ia keia hana." (E Ae Ana Kakou E Make Ka Olelo Hawaii?, 1922)

⁷ "The mo‘olelo, as originally written, in all their length and complexity, have been made absent, not only through such translations, but as a direct result of the colonization of Hawai‘i by the United States; colonizers usually impose their own language on the colonized, and, in the case of Hawai‘i, as it is for so many indigenous peoples, the language itself has been very nearly exterminated. Most Kānaka Maoli cannot read these mo‘olelo that were written by their own ancestors. (Silva, 2007)

kuhi aku i ke ao kanaka o ka wā i hala, ‘a‘ole paha kākou kama‘āina. Ua hala pū akula kekahi o ia mau mea o ka nohona kahiko a nalowale i ke au o ka manawa.

‘Okō‘a nō ho‘i ka hi‘ohi‘ona o ka ‘āina nei a ua ho‘ololi ‘ia mai nā inoa. Lilo a‘ela nā inoa wahi ku‘una. Ua pōina kekahi o nā mele, nā ‘ōlelo no‘eau, a me nā loina nō ho‘i iā kākou. ‘O kekahi mau mea, ua ho‘opoina ‘ia, ma o ka huli kua ‘ana aku i ka ho‘omana kahiko, a ua kapa ‘ia kekahi o nā hana kuluma o ka wā kahiko, he mau hana hūpō a Pegana nō ho‘i.⁸ No laila, ‘o nā kuhina i ke au kahiko kekahi mea hou aku e pa‘akikī ai ka ho‘omaopopo pono ‘ana i ka mana a Keko‘owai.

‘O kekahi mea, he mo‘olelo lō‘ihi kēia, ‘elua makahiki o kona pa‘i ‘ia ‘ana ma *Ka Nupepa Kuokoa*. A ‘a‘ole nō i ho‘opau ‘ia a pau pono ‘oiai, hala aku ‘o Keko‘owai ma mua o ke kākau ‘ana i ka panina o ia mo‘olelo nei. ‘O ia kekahi mea hou aku e pa‘akikī ai ka ho‘omaopopo pono ‘ana i kēia mo‘olelo ‘o Mākālei.

Eia hou kekahi mea. Ho‘owehiwehi pinepine mai ‘o Keko‘owai i kāna mo‘olelo ma o nā ‘ōlelo kīnohinohi. ‘O ka hihipe‘a o ia mau wehi kīnohinohi a Keko‘owai i kākau ai, kekahi mea hou i ‘ūlōlohi ai ku‘u heluhelu ‘ana ‘oiai, ua kākau ‘ia ma kekahi kūlana māhiehie a ki‘eki‘e o ka ‘ōlelo. E la‘a ho‘i me kēia mau puana‘ī ma lalo iho nei. E nānā mai kākou i nā puana‘ī i lalo iho nei i ‘ike kākou i ia kūlana o ke kākau māhiehie ‘ana.

‘O ka mua o nā puana‘ī, aia ‘o Kahinihini‘ula, he keiki kāne, a he me‘e nui ma ka mo‘olelo, ma ka lālā manamana o kekahi kumu kukui. Mana‘o ‘ia nō ho‘i, e hui pū ana ‘o ia me kona mau hoa pā‘ani.

"...pau honua iho la kona manao hoihoi paani, ke noho nei oia me ka ike ole mai o keia huaka'i e hoi nei, eia ka ihupani o ka loko o Kawainui, ke hoekepue nei i ke kumu kukui o Keawawaula, a i ka hala ana aku o ka huakai, iho iho la oia ilalo a hoi aku la no ka uluwehi o Makawao." (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 10 Mal 1922, ‘ao‘ao SO2)

⁸ "Aia hoi maloko o na hana maa i ko kakou mau kupuna, he mau mahele ike i komo nui iloko o ke kupaianaha ame ke kamahao; a ua kapaia aku hoi ia mau mea e ka poe e noho ana iloko o na olino ana a ka naauao, he mau hana pouli, hupo, hoomanamana a Pegana hoi. Aka nae, o ka mea oiaio, he mea pono ke malamala kekahi oia mau ike o ke au kahiko o na kupuna o kakou, elike me ke ike kalai-waa, kilo-hoku, ame na ike e ae he nui." (Poepoe, *Ka Moololelo Hawaii Kahiko*, 1906)

Nani nō ho‘i kēia ‘ōlelo ‘ana no ka "ihupani o ka loko" a me ke "kumu kukui o Keawawaula." Malihini nō na‘e ia ‘ano kuhi i kekahi o nā hoa heluhelu o kēia wā. He mau mea nō paha ia e pohihihi ai ka mana‘o. No‘u iho, ua hele a akāka a‘e, ma o ka heluhelu hou ‘ana, a me nā ‘ōlelo ‘ē a‘e o ia māhele i pili.

E nānā mai kākou i ka lua o nā la‘ana puana‘ī. Ua ha‘alele iho nei ‘o Haumea i ka hale o Nī‘ula i ka pō. Aia ‘o Nī‘ula e ala ho‘okahi ana.

"...o ka wa hookahi no ia i pio iho ai ke kukui, a poeleele kauhale o Lupalole. Oiai nae o Niula iloko o na wiliau kokoia hoopaha'oha'o a kona hoa kamailio o ke aumoe, o ka wa hookahi no ia i lulumi iho ai ka hiamoe i kona mau lihilihi a

Pale ka ike i na kini o Kolokini,
I ka papane a ke kai i ka halahala e--
O ka hala oe hauna keia kanaka,
Mala maea me he i'a mala la,
O ua mea luhi nei o ka mo-e,
Me ua o Luhi e--

Ano la, e ka mea heluhelu, ke pau mai nei ko kaua mau hoa hoinau i ka hiamoe a iloko hoi o ka aina moeuhane e loa aku ai lakou ia kaua." (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 28 Ape 1922, ‘ao‘ao 4)

A laila, e nānā mai kākou i ke kolu o ka puana‘ī ma lalo iho nei. Ke wehewehe aku nei ‘o Nī‘ula iā Kahinihini‘ula i kona mau hoa pā‘ani e hui pū ai i kai o Waimānalo.

"O ia kamalii pou pou o ke kino au e ike aku ai, nunui na niho omua, iloko o ia liilii la, aole ia he poe e ae, o na aialo ia o kela wahine u'i au i ike ai i nehinei, a maka‘u oe, o ke aoa ia o Waohala, o kanaka iki o ka moku o Nuumealani, o ka uuina i wawau." (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 7 Ape 1922, ‘ao‘ao 4)

No laila, hiki nō ke ‘ike ‘ia. ‘O nā ‘ōlelo no‘eau, ‘o ka pueko ‘oko‘a, ‘o nā kuhina malihini o ka wā ihala, ‘o nā hua‘ōlelo i koho mai au ‘ia, ‘o ka pilina ‘ōlelo, a me nā mele

i ho'okomo 'ia mai, 'o ia kekahi o nā mea e ki'eki'e ai ke kūlana o ke kākau 'ana. He 'ano "'ōlelo ka'ao" nō ia.

Eia mai kekahi mana'o hoihoi ma ka 'ōlelo a Beckwith, no ke kūlana ki'eki'e o ka 'ōlelo.⁹ Wahi āna, he lōina nō paha ia mai mua loa mai, e hō'ike mai ana i ke kūlana o ka mea kākau a 'ōlelo paha. He ali'i paha. He kanaka wale nō paha. A he mea ho'i ia e huna ai ka mana'o i ka mea malihini.

Eia kekahi mana'o o'u no ke ki'eki'e o ka 'ōlelo. 'O ka 'apo pono 'ana i kūlana ki'eki'e o ka 'ōlelo, he mea ia e hō'ike i ka pilina, a pilina 'ole paha i waena o kekeahi mau hoa kūkākūkā. Inā nō ua pili, a kama'āina nō ho'i, hiki nō ke ho'omaopopo pono i nā papa no'eau makawalu o ka 'ōlelo. Inā nō he mea malihini wale, lilo paha ia mau mana'o makawalu. A hūnā 'ia mai ka mana'o.

I mea e mahalo hou ai

Nui nō na'e ku'u mahalo i ia mau ho'owehiwehi 'ana a Keko'owai ma kāna mana o Mākālei. 'Ike auane'i au i ka nani a me ka waiwai o ia kūlana o ka 'ōlelo a kūpono ia 'ano noke 'ana i ka ho'omaopopo, no ka mea, he kumu alaka'i ia no kākou e hahai ai. He mea na'e ia kūlana ki'eki'e e 'auana ai kekahi, a lilo paha nā hoa heluhelu i ka nāhelehele.

I loko nō na'e o ka pa'akikī o ka ho'omaopopo 'ana, kūpono nō iā kākou ke ho'okama'āina hou i kēia mo'olelo kahiko, a me nā mo'olelo kahiko 'ē a'e he nui wale. 'O ia mau momi makamae i waiho 'ia mai e nā kūpuna, 'o ia ko kākou mau ho'oilina waiwai. 'O ia ka lei aloha a nā kūpuna e pāpahi ai nā po'ohiwi. E nānā mai kākou i kēia mana'o ma nā 'ōlelo ma lalo iho nei a W. S. S no kāna hō'ili'ili 'ana i kekahi mau mana o ka mo'olelo 'o ke Kumulipo a me ke ko'iko'i o kēia mea he mo'olelo.

⁹ "This riddling tendency of figurative verse seems to be due to the aristocratic patronage of composition, whose tendency was to exalt language above the comprehension of the common people, either by obscurity, through ellipsis and allusion, or by saying one thing and meaning another. A special chief's language was thus evolved, in which the speaker might couch his secret resolves and commands unsuspected by those who stood within earshot...Hence nature and the objects and actions of everyday life were the symbols employed. For the heightened language of poetry the same chiefly strain was cultivated—the allusion, metaphor, the double meaning became essential to its art..." (Beckwith, 1911-1912)

"O ka moolelo no ka aina kekahi ike i makemake ia; malaila no e akaka ai ke ola ame ka noho ana o na kanaka ame ka lakou mau hana, ua like ka moolelo me ke aniani la e hoike mai ana i na hana a ke kanaka i hana ai...I mea e mau ai keia mau moolelo, a i mea e alakai ia ai na noonoo o ka hanauna hou e hoomanao mau i na moolelo o ko lakou aina hanau ame kona mau hanauna kanaka lehulehu i hala aku, ua huli, imi a hoiliiliia kekahi o ia mau moolelo...I na hanauna hou o keia mau la aole i maopopo ia lakou ka inoa ma ka helu ana ma ka olelo Hawaii, a no ka mea ua lilo loa i ka olelo haole, aole nae i ka i'o o ia mea he olelo haole..."¹⁰

Ua nani kēia wehewehe ‘ana a W. S. S. no ke ko‘iko‘i o nā mo‘olelo o ka ‘āina. He mea nui nā mo‘olelo ku‘una no ka mea, he mea ia e alaka‘i mai ana i ka no‘ono‘o o ke keiki. He mea ho‘i ia e kau ai nā palena me nā kānāwai paha o ka nohona i ke ao kanaka.

E nānā mai kākou i kēia puana‘ī a J. M. Poepoe ma *Ka Na‘i Aupuni*, ma kekahi ‘atikala i kapa ‘ia "Ka Moolelo O Kou Aina Oiwī." "...o ka makaukau ma na Moolelo o kou Aina Makuahine ke keehina ike mua ma ke Kalaiaina e hiki ke paio no ka pono o ka Noho'na Aupuni ana." (Poepoe, "Ka Moolelo O Kou Aina Oiwī," 1906)

Hō‘ike mai ua Poepoe lā, ‘o ka mo‘olelo o ka ‘āina kulāiwi ka mea mua e mākaukau ai kekahi i ke kālai‘āina. No ka mea, inā ‘a‘ole pa‘a iā ha‘i nā mo‘olelo o ka ‘āina, pehea lā e kālai aku ai i ia ‘āina ma kekahi ‘ano kūpono? Ulu nui ku‘u hoihoi i kēia mo‘olelo nūpepa, a ‘o ia kekahi mana‘o hou e ko‘iko‘i ai kēia mea he mo‘olelo.

‘O kekahi kumu o ku‘u papahana ho‘okino mo‘olelo no Mākālei, ‘o ia ke kīpapa ‘ana i alahale hou aku no ka no‘ono‘o a me ka na‘au e alaka‘i ‘ia ai. I mea nō ho‘i e apo koke ‘ia ai e kākou ke aloha a me ka ‘ōlelo Hawai‘i a ia hanauna i hala aku i ka pō. E like ho‘i me kēia mau mana‘o a Silva ma kāna pepa, *Pele, Hi‘iaka, and Haumea: Women and Power in Two Hawaiian Mo‘olelo*.^{11 12}

¹⁰ (S., W. S. 1918)

¹¹ "Furthermore, stories act as psychic frames within which we make sense of the events of the world; we translate experiences and the actions of ourselves and others into understandable narratives based on the stories we hold in our minds (Edelman 1995)." (Silva, 2007)

¹² "It is through mo‘olelo that we may clearly understand ourselves as linked to our ancestors and our land." (Silva, 2007)

He kaumaha lua nō na‘e e hakuko‘i ana iā loko nei, ‘o ia ka hemahema o ka ‘ōlelo Hawai‘i i nā ‘ōpio, wahi a W. S. S. Me ia mana‘o nō, ‘o ka nāwaliwali ‘ana mai o ka ‘ōlelo, eia kekahi mea hoihoi loa. Ma ka pa‘i ‘ia ‘ana o ka mokuna mua o Mākālei, ma ka 6 o Ianuali, 1922, ma *Ka Nupepa Kuokoa*, aia he mo‘olelo nūpepa hoihoi loa no ka hemahema o ka ‘ōlelo Hawai‘i i nā ‘ōpio o ia wā. Kapa ‘ia kēia mo‘olelo, "E Ae Ana Kakou E Make Ka Olelo Hawaii?" No laila, he hō‘ailona nui nō ho‘i ia o ia manawa. He mau hō‘ike ia no ka nāwaliwali ‘ana mai o ka ‘ōlelo makua, pū nō me ka lāhui kanaka a me ka hopohopo nui o ka po‘e na‘auao o ia wā.^{13 14}

"I keia la ke oleloia nei no ka olelo Hawaii, aole nae me ka maikai a pololei, elike me ka ike i loa i na kanaka Hawaii o ka hanauna i hala aku. I keia la, ua huikau, a i kekahi poe e lohe aku ana oe e like me ka ka Pake namu ana, a i kekahi manawa e lohe aku ana oe ua kohu Kepani...O keia mau namu ia ana o ka olelo makuahine a keia lahui, kekahi mea hoehaeha puuwai, i ka poe i ike i keia olelo."

"Me keia nani lua ole o keia olelo, e ae ana anei kakou e na kanaka o keia hanauna e make keia olelo? Ke manao nei au, elike me ke koa ana hookahi kanaka Hawaii maluna o keia Paeaina, pela no e mau ai ka iini ana o keia lahui e hoomauia keia olelo."

Aia pū ma ia nūpepa like nō kekahi mo‘olelo i kapa ‘ia, "He Pane ia Joseph Makalei." Keu aku o kona inoa, e nīnau aku ana ‘o Joseph Makalei e pili ana i nā wāhine Hawai‘i e male ana me nā kāne o nā ‘āina ‘ē, a me ka hiki ‘ole i nā mo‘opuna ke loa‘a ‘o ka ‘āina ho‘opulapula.¹⁵

He mau ha‘awina hoihoi loa kēia o ka wā i ho‘opuka ‘ia ai ka mo‘olelo ‘o Mākālei ma *Ka Nupepa Kuokoa*. Hiki nō iā kākou ke mahu‘i aku i kēia mau mea, he mau kumu paha no Keko‘owai e kākau aku ai i kēia mo‘olelo ‘o Mākālei. He ‘ano lā‘au ho‘ōla nō ia i ka ma‘i āna i ‘ike ai i ka laha ‘ana i kona wā ola. ‘O ke ‘ano o ia *ola* i

¹³ ("E Ae Ana Kakou E Make Ka Olelo Hawaii?", 1922)

¹⁴ ("E Ae Ana Kakou E Make Ka Olelo Hawaii?", 1922)

¹⁵ ("He Pane ia Joseph Makalei", 1922)

‘imihia, ‘o ke ala hou ‘ana o kahi po‘e keiki o Hawai‘i nei. ‘O kākou pū nō paha ia. Hiki nō iā kākou ke ho‘āla iā kākou iho a ala. No ka mea, ua waiho ‘ia mai kēia mau momi waiwai i mua o ke alo e kui ai i lei kohu pono. No laila, e ala mai nō kākou!

Eia hou aku kekahi mo‘olelo nūpepa i hoihoi loa ia‘u. E kākō‘o mai ana kēia mau ‘ōlelo i nā mana‘o ma luna a‘e nei, no nā mo‘olelo kahiko. Wahi a kēia puana‘ī a Poepoe i kākau mai ai ma *Ka Na‘i Aupuni*, ma ka makahiki 1906, ‘o kekahi hemahema nui o ia wā, ka pa‘a ‘ole o nā mo‘olelo kahiko i nā ‘ōpio.¹⁶

"...Ua ike ia o ka Lahui Hawaii opio o keia au hou e nee nei, aole loa i paa ia lakou ka moolelo o ko lakou lahui iho. Nokeaha mai ke kumu o keia hemahema o keia au hou e nee nei? Hookahi wale no haina: ua nele maoli no kakou i ka moolelo e apo koke mai ai la hoi na opio o ka aina..."

No laila, he ‘ano pane kēia papahana ho‘okino mo‘olelo nei i kā Poepoe i ho‘opuka mai ai. He mo‘olelo kēia "e apo koke ai na opio o ka aina." A he mea nō ho‘i kēia e kōkua a e kākō‘o i kekahi o ka no‘ono‘o ‘ana "o ka hanauna hou e hoomanao mau i na moolelo o ko lakou aina hanau ame kona mau hanauna kanaka lehulehu i hala aku..."

Eia hou mai kekahi mau ‘ōlelo a Poepoe. Ua kākau mai ‘o ia i ia makahiki like nō, 1906 i kekahi mo‘olelo i kapa ‘ia "Ka Moolelo Hawaii Kahiko." Ma ka ‘ōlelo ho‘olauna, hō‘ike mai ‘o ia i kona mau pahuhopu, a me ke kumu o kāna ho‘omākaukau ‘ana i kēia māhele no *Ka Na‘i Aupuni*.

"...ke lana nei ko makou manao e lilo ana keia mahele i mea pulamaia e na Opio Hawaii...Ua hoalaia ae keia hana e ka Mea Kakau no kona makee a minamina maoli i ka moolelo e pili ana i na hana, ka nohona, ame na manao o ko Hawaii nei poe kupuna i hala aku i ka po...A he nui hoi ka minamina no ka nalowale aku o kekahi mau mea ano nui iloko o ka ole mau loa." (Poepoe, "Ka Moolelo Hawaii Kahiko," 1906)

¹⁶ (Poepoe, *Ka Ipu Alabata*, 1906)

Ua ahuwale ka make'e nui a nā kūpuna i nā mo'olelo kahiko o kēia 'āina. Ke 'ole ia mau mo'olelo, he mau keiki makua 'ole wale nō kākou. 'O ia mau mo'olelo ka iwi kuamo'o, 'o ke kumuhonua nō ho'i. I 'ole kākou e kū i mau mea kumu 'ole, e huli aku kākou i hope i ka wā i hala a pūlama aku i nā lei aloha a nā kūpuna. E like me kā J. M. Poepoe e koikoi mai ana.

No laila, he papahana pūlama mo'olelo kēia. He wae ka hana. Ho'okahua au i ku'u hale ma nā kihi pōhaku a Keko'owai i kau ai. No laila, 'o ku'u ho'okino hou 'ana, he ho'opōkole ia i ka mo'olelo, he ho'oma'alahi i ka 'ōlelo o loko, a he ho'okama'āina nō ho'i ia i ke ka'ina mo'olelo a Keko'owai i ho'olauna mai ai. I mālama 'ia mai ka 'i'o nui o ka mo'olelo a li'ili'i maila kekahi o kona mau hulu ho'onaninani. O pu'ua paha auane'i kekahi keiki i ka haupa 'ana aku ma ka papa'aina kōhi kelekele a nā kūpuna, o lilo auane'i ho'i kekahi mau kamahale i ka poli ulu lā'au o ka nahele, a pā na'e nā hoa heluhelu i ke aloha lua 'ole a nā kūpuna i waiho 'ia mai ai a mua o kākou nei.

I mea e ho'i ai i ke kumu

Eia ho'i kekahi. 'A'ole 'o ka'u mo'olelo kekahi kāpae wale 'ana i ka mo'olelo kumu o ka nūpepa. 'A'ole ia he pani hakahaka nona. He hūlili ia, a he uapo e pili aku ai. Ke kīpapa nei au i ke ala e hiki aku ai i ka mo'olelo a Keko'owai. I mea e ma'alahi iho ai ke ala ho'okama'āina i ka mo'olelo kahiko 'o Mākālei, a me kona mau nani a pau. I mea ho'olauna hou no kākou, nā hoa hoihoi i nā mo'olelo Hawai'i i ia waihona kūkahi. 'O ia kekahi mea e waiwai ai kēia papahana, 'o ke kūkulu hou 'ana i nā mea nui o ka mo'olelo i pa'a ihola i ku'u anaina.

I mea e mau ai ke aloha

Eia kekahi mana'o. Ua kākau paha 'o Keko'owai ma ke kūlana ki'eki'e no kekahi makemake nui o ia wā, 'o ia ho'i ka mālama 'ana mai i ke 'ano o ka ha'i mo'olelo Hawai'i ma nā nūpepa. Eia kekahi leo paipai a Kānepu'u i kapa 'ia "E Malama I Ka Nupepa," e hō'ike mai ana paha i kēia mana'o.

"Aole no e molowa ka Nupepa i ka hai mai i kana mau mea a pau; he molowa no ka poe keaka, a me ka poe akamai i ke kaa o Kamapuaa, a me Pakaa, a me Kawelo. J.H. KANEPUU." (Kānepu‘u, 1856)

E nānā hou ho‘i kākou i kekahi ‘ōlelo ma ke kuhia o lalo.¹⁷ He wahi koikoi ia a J. H. Kānepu‘u i ho‘opuka ai ma ka nūpepa, i nā loa ho‘opa‘a mo‘olelo o ia wā, no ka mea, "e makemake ana ka hanauna Hawai‘i o na la A. D. 1870, a me A. D. 1880, a me A.D. 1890, a me A D. 1990..." (Kānepu‘u, 1862)

Eia kākou, ia hanauna Hawai‘i nō ke huli nei i ia mau koena. Ua ‘ano ‘oko‘a na‘e ku‘u papahana ‘oiai, ua haki ‘ia iho nō ka mo‘olelo e a‘u i mau ‘āpana e ‘apo pono ai. Kāpae aku nō au i kekahi mau māhele, ‘oiai he papahana ho‘opōkole, ho‘oma‘alahi, a ho‘okama‘āina kēia. No ka mea, ua loa‘a ‘ē nā mea li‘ili‘i a Kānepu‘u e paipai nei, ma kā Keko‘owai mana o kēia mo‘olelo, a ua pōmaika‘i maoli nō kākou i ia mea. Ke ho‘omau nō na‘e au i ka hana aloha a Keko‘owai no kākou, nā pua o kēia au, a me nā hanauna hou aku e hiki mai ana. Eia wau ke lawe aku nei i wahi ‘īna‘i wale nō i kā Keko‘owai mea‘ai. E like me kēia mana‘o a Beckwith no nā ka‘ao i hō‘ili‘ili ‘ia mai e Thrum, Remy, Daggett, Emerson, Westervelt, Fornander, a me Wise.¹⁸

E nānā wikiwiki mai kākou i kēia ‘ōlelo a Beckwith, pili i ka mo‘olelo ‘o Lā‘ieikawai, na Hale‘ole, a me kā Beckwith mau mana‘o no kekahi mau kumu a Hale‘ole i hō‘ili‘ili mai ai i ia mo‘olelo.¹⁹ Mali‘a, ‘o ka "ha‘aheo lāhui" a Beckwith i kākau ai kekahi mana‘o no ke kanu ‘ia ‘ana o ke aloha e Hale‘ole i loko o ka na‘au o kākou.

¹⁷ "He wahi kauoha ko'u i ka poe kakau moololo, e like me Lonoapono, a me Kawelo, Keaniniula, Hiiakapoliopole, Keamalua, Laieikawai, a pela aku na kaa o koe, i hoolaha ole ia ma ka Hoku Pakipika. He manaolana ko'u e kakauia me kona ike a pau loa, me ke koe ole o kekahi ike ona, a e pai no na Luna o ka Hoku Pakipika a pau loa me ka hakina ole a kekahi. Ua ike au, ua hakina ka moololo o Hiiakaipoliopole, ua hakina kona mau mele e pili ana i na 'huli,' a pehea la anei e loa ai ia koena i na hanauna hope o kakou, ke makemake lakou e nana, aole no e loa, e hele ana kakou i ka nalowale...E makemake ana ka hanauna Hawai'i o na la A. D. 1870, a me A. D. 1880, a me A. D. 1890, a me A D. 1990..." (Kānepu‘u, 1862)

¹⁸ "But in these collections the lengthy recitals which may last several hours in the telling or run for a couple of years as serial in some Hawaiian newspaper are of necessity cut down to a summary narrative, sufficiently suggesting the flavor of the original..." (Beckwith, 1911-1912)

¹⁹ "It was put into writing by a native Hawaiian, Haleole by name, who hoped thus to awaken in his countrymen an interest in genuine native story-telling based upon the folklore of their race and preserving its ancient customs--already fast disappearing since Cook's rediscovery of the group in 1778 opened the way to foreign influence--and by this means to inspire in them old ideals of racial glory." (Beckwith, 1911-1912)

Pēlā pū nō me kēia papahana a‘u. ‘O ka ha‘aheo a me ke aloha o loko kekahi kumu o ka‘u papahana e ho‘okino hou i ka mo‘olelo ‘o Mākālei. ‘O ia ho‘i kekahi mea e waiwai nui ai kēia papahana. No‘u iho, hū a‘ela ke aloha i ka ‘āina, ke au heluhelu i nā mo‘olelo kahiko. Hū ho‘i ke aloha a me ka mahalo i nā kūpuna i no‘ono‘o mai ia‘u, a me kākou a pau ho‘i, i ko lākou wā ‘oiai, no kākou nō ia kau ‘ana i nā hua kahiko o nā mo‘olelo.

‘O ka ho‘omau ‘ana i nā mo‘olelo, he hana aloha ia. ‘O ia ho‘i kēia ‘ano‘ano e kanu ‘ia nei ma ‘ane‘i, i liko a‘e, a mōhala a‘e, a hua pono mai. ‘O kēia papahana ho‘okino mo‘olelo a‘u, he hana aloha nō ia. No kākou iho, a no nā pua e hiki mai ana. Pēlā nō ho‘i i hō‘ike ‘ia mai ai e nā kūpuna o mua. ‘Ike ‘ia mai kēia mana‘o hana aloha ma ka ‘olelo nei a Hale‘ole, pili i ka pa‘i ‘ia ana o kāna puke ‘o Lā‘ieikawai: "...a na ia mea no hoi e kokua mai i ka noho mau ana o ke aloha o na poe o Hawaii nei, no ko lakou mau kupuna a me ko lakou aina." (Haleole, 1863)

Wahi a Hale‘ole, he mea nā mo‘olelo e mau ai ke aloha a me ka na‘auao i loko o nā mea heluhelu.²⁰ ‘O ia pū ihola ku‘u mana‘o. Hiki nō ke ‘ike ‘ia nā ‘i‘ini a me nā pahuhopu o kā Hale‘ole puke, ‘o Lā‘iewaikawai ma lalo iho nei:

"E lawe hoi ano, i keia wahi buke uuku, a e hoike ia ia ma ke ano o kona loa ana mai, e heluhelu, a e malama hoi ia ia, e hoike ana i kou iini i ka naauao Hawaii, me kou makaukau mau no hoi e kokua aku ia mea, i ku mau ai. He mea nui no ka hapai ana i ka mea nana e hoomaamaa mai ia kakou ma ka heluhelu ana, me ka hoonanea pu mai no hoi i na minute noho hana ole o ko kakou noho ana...Akahi no a haawiia i ka lahui Hawaii, ka buke e pili ana i ka hoonanea'ku i ka noho ana, e like me ka na haole, he mea ia nana e hanai mai i ko kakou mau manao i ka ike a me ka naauao. Ua hiki ia kakou a pau ke hui mai ma ka malama ana a me ka hooholomua aku hoi i keia wahi buke, he kumu ia e hapai hou ia mai ai i mau buke hou na keia lahui, ma kana olelo iho—ka olelo Hawaii..." (Hale‘ole, 1856)

²⁰ (Hale‘ole, 1863)

Ke 'ōlelo hou nei kēia, he papahana kēia e mau ai ke aloha i loko o kākou. No ka mea, inā 'a'ole pa'a iā kākou nā mo'olelo kahiko, pehea lā e mahalo ai i nā kūpuna, na lākou ia mau mo'olelo? A inā 'a'ole kākou mahalo aku i nā kūpuna, pehea lā e mahalo mai ai iā kākou iho? Ma ka mo'olelo nō e aloha ai a e pūlama ai i nā kūpuna, a ma ka mo'olelo nō e aloha ai iā kākou iho. Hō'ike maika'i wale 'ia kēia mana'o ma kā Poepoe mo'olelo nupepa i kapa 'ia "Ka Ipu Alabata"²¹ a me kā Silva mau mana'o ma kāna pepa *Pele, Hi'iaka, and Haumea: Women and Power in Two Hawaiian Mo'olelo*.²² Eia mai ia 'ōlelo maika'i nei a ua Poepoe lā:

"...wahi a Pohakuhauli i olelo ai 'Aia ka naauao io o ka lahui o kekahi aupuni a paa na moolelo o kona aina kulaiwi iaia.' A o ke kanu mau ana aku o ia moolelo iloko o ka opio a kanaka makua wale ae oia, he hoomau ana aku no ia i ke aloha mawaena o ka hanauna hou a me ka hanauna i nalo aku..." (Poepoe, *Ka Ipu Alabata*, 1906)

I mea e mau ai ka 'ike na'auao

'O ka 'i'o momona nō ho'i ia o loko

Eia ho'i kekahi mea hou e waiwai ai ku'u papahana. He ho'olaha hou kēia i kekahi o ka 'ike ko'iko'i o loko o ka mo'olelo. E like ho'i me nā inoa wahi, nā mele, oli a pule paha, nā 'ōlelo no'eau, a me nā loina nō ho'i i wehewehe 'ia.

E nānā kākou i kēia loina o ka pā kāhea. Wahi a Keko'owai, 'o ka ho'ohanohano 'ana i nā malihini, he loina ia i ma'amaui i kēia lāhui Hawai'i. Aia kekahi pā kāhea ma ka puana'i i lalo iho nei. 'O ka wā ia a ke konohiki, a Ahiki i pā kāhea aku ai i kona mau hoa 'ai, 'o Nuhi lāua 'o Nihiole.²³ A laila, e 'ike ho'i kākou i kēia mau 'ōlelo i lalo iho nei o ka ho'ola'a pule 'ana a Nī'ula, ke kupunawahine i ka i'a.

²¹ (Poepoe, *Ka Ipu Alabata*, 1906)

²² "The mo'olelo, replete with the ancient geography, like the songs de Silva celebrates, 'fashion for us a piko, a lifeline of sweet affection, by which we are connected to our source and to our future' (de Silva 1993). This source is not only the land itself, but our ancestors' relationship with it. This spiritual and familial relationship to the land is important for Kanaka Maoli self-definition. (Silva, 2007)

²³ "A hiki lakou nei i ka hale, pa no kahea a ke kamaaina puuwai palupalu, he ma-i.

Ei ae ka ua ke hele mai nei,
Ka huaka'i puu mauna o Kaawili,
I wilia e ka hau i moe i ka makani,
Ka nalu mai Kahiki mai, kaina ma-i,

"O ka wa no ia i paia ae ai na maka o Niula, a ike ole aku la oia ia Nihi Ma-lu. He palanaiki ka moe:

Moe ae ka lau o ke kalo,
Huli ae iluna;
Eia mai hoi au e hoonawelee,
O ka mea nana e umii paa oe.

I ka hala ana aku la o ka puulena aia i Hilo, iho aku la o Niula ilalo o ka mapuna e hooko i ka leo kauoha i haawiiia mai iaia, oiai nae oia e iho aku nei a ku maha'i o ka mapuna, ke nana iho la oia i ka lipo a ka i'a, me kona makahehi, kani iho la kana u-hu, me ka hoopuka ana iho i ka olelo:

'I hele mai nei au e makaikai ia oukou, a nalo aku oukou i hiikua, ka i no paha e loihi ana ka ai ana i ka momona o ka pali Koolau nei, eia ka iluna no ka la, moe e no Kauai.'" (Keko'owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 25 Mei 1922 'ao'ao 7)

No laila, hiki nō iā kākou ke heluhelu i kēia mau 'ōlelo a loina paha a ho'okama'āina hou. E like me, "ike ole aku la oia ia Nihi Ma-lu. He palanaiki ka moe," a me "eia ka iluna no ka la, moe e no Kauai." Inā paha ua akāka 'ole kahi mana'o, hiki ke koho a mahu'i mai, ma o nā 'ōlelo 'ē a'e i pili. Hiki nō ho'i ke ho'okama'āina i nā loina kahiko e hō'ike 'ia mai ana. He mau kumu alaka'i ia mau loina nō kākou e ho'omau aku ai.

Eia hou kekahi mea. 'Auhea 'oukou e nā hoa puni le'ale'a o ka he'enalu. Ma kēia mo'olelo kumu 'o Mākālei a Keko'owai i kuhi 'ia ai kekahi o nā nalu a me nā 'ale kaulana o ke kai. 'Oiai, pēlā nō 'o Kahinihini'ula a me kona mau hoa pā'ani i holo aku ai a pae aku i Kānehunamoku no ka huaka'i 'auwē 'āina a Kūkū'aimoku. E 'ike mai kākou i lalo iho nei i kēia mau 'ōlelo nani no ka moana wehiwehi.

He ma-i.
Kaina mai ana iloko o Halekaimalumu,
O ku a ka hale o Kaikuahina.
Aloha kou i na hoa haele,
I ka makani apaapaa anu o Ahulua...(Keko'owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 3 Mal 1922, 'ao'ao SO4)

"...oiai ua piha mua ae la paha o kai i ka poe heenalu, a i uka nei no kakou e hoomaamaa ai ia oe, a makaukau, ke pulu no ka ili i ke kai, kau no iluna o ka hokua o ka nalu o Kauhola, i ke kihi lala peahi o Hoakalei i ka halehale po'iku o Muolo, i ka opuu a maia o Kahekahe, a i ka pa-ku nalu kai o Moeau i ka haku'i nalu kai o ke Koolau. Holo i ka lala, hoi i ka muku, o ka le'ale'a ia o kakou hele i ka moana wehiwehi." (Keko'owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 11 Mei 1922, 'ao'ao 7)

"Makaukau oe e ko maua hoahale, e kahea ae au i nalu no kakou.' He mea lohe no ka ka nalu i ke kahea aku?' wahi a Kahinihini'ula. 'Ae,' wahi a Haipu, 'he lohe ka nalu kapakapa-ku, ai kookoona, hele mai no ka mea kaheaia aku, a o ka mea kahea ole ia aku, noho no ia.'" (Keko'owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 7 Kep 1922, 'ao'ao 4)

Nani maoli nō ka helu papa 'ana i kekahi mau nalu. "A i ka pa-ku nalu kai o Moeau i ka haku'i nalu kai o ke Koolau," he waiwai a hoihoi nō ho'i paha ia i nā mea puni he'enalua, a me ka moana wehiwehi, a i hoihoi paha i kēia mau inoa wahi i hea 'ia. Ua 'ike nō ho'i kākou, he lohe kā ka nalu i ke kāhea 'ia aku.

E nānā iki paha kākou i ke ko'iko'i o nā inoa wahi. Inā pa'a iā kākou nā mo'olelo o nā inoa o kēia 'āina, hiki ke mahalo piha a'ela i nā mea o mua, a pa'a ho'i iā kākou nā mana'o a me nā kumu i kū ai kekahi lae, pu'u, moku a pēlā wale aku. A laila, hiki ho'i ke holomua a'ela i nā mea o hope me kekahi 'ano aloha a ha'aheo o ka na'auao no ka 'āina. He mana nui kēlā. Keu aku ka waiwai no kākou o kēia wā e ne'e nei 'oiai, ua nalowale paha kekahi o kēia mau 'ike.²⁴ Nani wale nā 'ōlelo a de Silva ma ke kuhia o lalo iho nei, no ka mana o nā inoa ku'una, a me ka mana 'ole paha o nā inoa wahi hou i kapa wale 'ia akula.

'O kēia mo'olelo 'o Mākālei nō ia mana'o hohonu o ko kākou mau na'au e 'i'ini nei, wahi a de Silva i wehewehe mai nei. A laila, ho'omau a'ela 'o Bacchilega i kēia

²⁴ "We live in a time of un-naming, in a time when old names for the land--names given in honor, happiness, and sorrow--have been set aside for marketing jingles that commemorate little more than a desire for sales...We who learn and love these old names are, therefore, people of two worlds, residents of rival geographies. We lead our loves on the congoleum, concrete, and tiff-green crust of Hawai'i's Bay Views, Crest Views, Soda Creeks, and Enchanted Lakes. But when our souls wither and thirst, we seek nourishment in that other, deeper geography." (de Silva, 1993)

mana‘o o ke kāpae ‘ana aku i nā mo‘olelo kahiko ma o ke kapa hou ‘ana. "‘O ke kapa ‘ana---he kapa hou mau nō na‘e ia---he mana nui kona no ke kaomi a ho‘okae ‘ana i kekahi lāhui." (Bacchilega, ‘Ao‘ao 9)²⁵

Kāko‘o ‘ia mai nō ho‘i ku‘u mau mana‘o nei e kekahi mau ‘olelo a Silva i lalo iho nei. He waihona nā mo‘olelo kahiko no nā inoa kahiko, a me nā ‘ike ku‘una ‘ē a‘e he nui wale.²⁶

No laila, ‘a‘ole kēia papahana he mo‘olelo pōkole wale nō e mo‘olelo koke wale aku ai. He waihona ho‘i ia no ka ‘ike a Keko‘owai i kuhi ai ma ke ‘ano he ‘ike ko‘iko‘i. E like me nā mea he nui i ho‘opa‘a ‘ia ma nā nūpepa, he mau ‘ike i mana‘o ‘ia, na nūpepa e mālama no nā keiki heluhelu o hope aku. He ‘umeke ia no ka ‘ike, ua kā‘eo. Kāko‘o ‘ia mai ku‘u mana‘o ma ka ‘olelo a Nogelmeier²⁷ a me ka ‘olelo a Beckwith pili i kā Hale‘ole kākau ‘ana iā Lā‘ieikawai.²⁸

I mea e mau ai nā mana‘o nui i pili i ko waho

Eia kekahi mau mea hou aku. ‘O ka ‘ike o kēia mo‘olelo nei ‘o Mākālei, pili ia i ko waho. ‘Oiai, he mo‘olelo ‘o Mākālei i pili i ka nānā pono ‘ana i nā kānaka a pau loa, o hao ‘ia e ka pōpilikia. No laila, ‘o ia kekahi mana‘o i hiki ke ho‘opili ‘ia i nā nohona a pau o kēia honua nei. ‘O ia ho‘i kekahi mana‘o nui a‘u e ho‘olaha nei ma kēia papahana. No‘u iho, he mea ia e minamina nui ai no ka mea, ‘ike ‘ia ma ka mo‘olelo ‘o Mākālei, he lōina ko‘iko‘i ka mālama pono ‘ana i nā mea a pau.²⁹ ‘O ia nō kekahi mana‘o nui e ho‘olaha ‘ia nei ma ‘ane‘i.

²⁵ "Naming---always already a renaming---has been a powerful tool of colonial rule and cultural appropriation." (Bacchilega, 2006)

²⁶ "Moreover, both mo‘olelo contain an abundance of Hawaiian place names that are no longer in use and do not appear in the reference work *Place Names of Hawaii* (Pukui, Elbert, a me Mookini 1974). Many original place names in Hawaii have been replaced with English names or forgotten even more completely than the mo‘olelo have been. Knowledge of these places and their names restores us by reestablishing the connections to our ancestors' thought, language, and way of life." (Silva, 2007)

²⁷ "In just over a century, from 1834 to 1948, Hawaiian writers filled 125,00 pages in nearly 100 different newspapers and their writings. The contents of those papers span a period when noted historians, expert genealogists, skilled storytellers, and cultural specialists were numerous, and their knowledge was intentionally recorded in writing for their contemporaries and for the generations of the future." (Nogelmeier, 2010)

²⁸ "Haleole wrote his tale painstakingly, at times dramatically, but for the most part concerned for its historic interest." (Beckwith, 2006)

²⁹ "...oiai nae, ua kauoha au iaia nei e haawi i ka ia i na mea apau, i pa ka lima i ka hana...Pehea no la hoi ka hoa aina o maua i nana pono ole ai i na kanaka o ke alii a pau pono, aole hoi e loa ka ohumu, a i ia mai paha auanei hoi au i ke konohiki maua, a i ka malama kanaka ole, o ia nae hoi i ka haawi no hoi kekahi, a

Eia ho‘i kekahi mana‘o hou pili i ko waho. ‘O ka mana nui o ka wahine ‘oiai, he mo‘olelo kēia i hō‘ike mai i ka nui o ka mana wahine. He wahi hō‘oia nui kēia mo‘olelo i ke kūlana o ia mana. E like me ke āiwaiwa nui o Haumea^{30 31}, he me‘e nui ma ka mo‘olelo. Hō‘ike ‘ia mai kekahi o kāna mau hana ho‘okalakupua ma nā kuhia o lalo iho nei.

Eia ho‘i kekahi. Ma ka inoa o kēia mo‘olelo, "Mākālei, ka lā‘au pi‘i ona a ka i‘a o Moa‘ulanuiākea i kaulana," kohu mea lā, he mo‘olelo ia no ka lā‘au Mākālei. He mo‘olelo nō na‘e ia no Haumea, kāna mau pulapula, a me ka hana a lākou lā ma o ka lā‘au Mākālei. Ua ‘ano like kēia me "Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi--Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kamehaikana" a Silva i wehewehe mai ai.³²

He wahi puka komo ka mo‘olelo ‘o Mākālei, kahi a kākou e kī‘ei aku ai i kekahi ‘ao‘ao o ka wahine Hawai‘i. ‘Oiai, kākou a ho‘olaha nui ‘ia ke ‘ano palupalu a nāwaliwali paha o nā wāhine Hawai‘i ma nā wahi he nui. E like me nā ho‘olaha no ka māka‘ika‘i ‘ana iā Hawai‘i o ke kenekulia ‘umi kūmāiwa.^{33 34} Ho‘omau akula ‘o Trask i kēia mana‘o penei ma ke kuhia o lalo.³⁵

koe ka hauna i ka lima...a hala iho la no paha i ka maka o ka hoa aina o ke alii, a o kahi no paha o ke kuia...a ike ia aku la ka helehena o ke kaumaha, e hekau ana iluna o Ahiki." (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 10 Mal 1922, ‘ao‘ao SO2)

³⁰ "'Auwe,' wahi a Niula iloko iho ona, 'i ku wale ai no kau hana he aiwaiwa i'o no, a ku no ka oni i o ianei, ua hana a lau kaula hihipe'a ka moku,'... 'Heaha auanei ia mea au e ui mai ai ia'u? Ua ike mai no hoi oe, owau okoa no ia mailuna a lalo, ua opeope kahi popo, kae wauke a kau i ka paia, o ia iho la no keia au e ike mai la la!' Akaaka mai la o Haumea, me ke kahea ana ae: 'E Hinakukuaimoku e, ila-lo i muli hana!' O ka manawa no ia i poi iho ai o ka Uhiwai o Kaala, me he lole keokeo la, aole ike aku kekahi i kekahi. I ka mae ana ae, aia na kamalii oehaa apau e kuku ana iluna ma kahi a Niula i noho ai, e noho ana he wahine helehena pupuka i hele a homa na papalina, i loli loa ae mai ko Niula mau ano apau."

(Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 11 Mei 1922, ‘ao‘ao 7)

³¹ E kakahēle ana Haumea lāua ‘o Nī‘ula i ke kama‘ilio. "Ia‘u i lawe ai ia oe i hookapuhi no‘u, ua hana aku au i kekahi mau hana ia oe me ko ike ole...Nolaila komo iho la ka mana o ia‘u e lawe ia oe i muli kauoaha no‘u, a i kumu i hookoia ai ia mana o‘u, hookahi wale no alahēle e hookoia ai, o kuu kii i kuu pula kau onohi a hoopili ia oe." (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 18 Ian 1923, ‘ao‘ao 3)

³² "Despite the emphasis on Wākea in the title, the main character in this mo‘olelo is not Wākea, but his wahine, the akua Haumea, her manifestations as the Breadfruit Tree deity, and her war to restore pono (right balance of relations) to the island of O‘ahu." (Silva, 2007)

³³ "However, the figure of the hula girl first appeared in advertising in the teens, and by the twenties, images of Native Hawaiians and specifically hula iconography had become an integral part of tourist promotions." (Bacchilega, 2006)

³⁴ "Nevertheless, tourists remain often ignorant of these talents and of their political edge, while the metonymic image of the 'hula girl' continues to lure them into the potential of an exotic and sweet romance." (Bacchilega, 2006)

³⁵ "Hawai‘i--the word, the vision, the sound in the mind--is the fragrance and feel of soft kindness. Above all, Hawai‘i is 'she,' the Western image of the Native 'female' in her magical allure...Thus, Hawai‘i, like a lovely woman, is there for the taking" (Trask, 1999)

No laila, he mana‘o ‘oko‘a ko kēia papahana no ka wahine Hawai‘i, a kākou e nalu iho ai, i ‘ole haiki wale mai kahi mana‘o. Kāko‘o ‘ia mai ia pahuhopu a‘u ma kēia mau ‘ōlelo a Silva ma nā kuhi o lalo iho nei.^{36 37}

He mana nui ko ka ha‘i mo‘olelo ‘ana. ‘O nā mo‘olelo kekahi o nā mea e alaka‘i i ka no‘ono‘o, e like me nā mea i kākau ‘ia i luna a‘e. ‘O nā mo‘olelo kekahi kahua o ka ‘ikena.³⁸ No ia mau kumu nō au e hana nei i kēia papahana, i wahi ala hou e no‘ono‘o ai, a e mahalo a‘e ai i nā kūpuna o mua.

Eia ho‘i kekahi. ‘Oko‘a kēlā mea kākau, kēia mea kākau. ‘Oko‘a nō ho‘i ka mo‘olelo i kona mea kākau. Inā nō ha‘i mau ‘ia kekahi mo‘olelo ho‘okahi, lilo auane‘i i pa‘a wale i ka hapa nui o ka lehulehu. He mea anei ia e haiki ai paha ka mana‘o? Kūpono iā kākou, i nā mea kākau o kēia ‘āina, ke kūkala aku i ko kākou mau mo‘olelo pono‘ī iho, no ka mea, ua waiwai ka laulā a me ke ākea ‘ana a‘e o ka no‘ono‘o a me ka ‘ikena. Hō‘ike ‘ia mai kēia mana‘o ma kēia mau ‘ōlelo li‘ili‘i a Bacchilega ma ke kuhi o lalo iho nei.³⁹

"Na wai ho‘i ka ‘ole o ke akamai? He alanui ma‘a i ka hele ‘ia e o‘u mau mākuā"⁴⁰

A eia hou kekahi mea. ‘A‘ole kēia papahana he mea hou. He ala ma‘a nō i ka hele ‘ia. Ua ho‘okino hou ‘ia nā mo‘olelo he nui mai mua loa mai. Ma nā nūpepa paha, ma ke ‘ano he puke paha, a ma ka waha nō ho‘i. Hō‘ike mai ‘o Beckwith i ka mo‘olelo ho‘okino hou no ka puke ‘o Lā‘iwaikawai.⁴¹

³⁶ "The loss of the language and the consequent loss of the literature have facilitated the ubiquitous deployment of stereotypes of our people: both men and women as silly and lazy natives, prone to partying and living on welfare, and women as welcoming, sexually available, powerless hula maidens. The representations in our ancestral literature are a direct and effective challenge to such stereotypes." (Silva, 2007)

³⁷ "Kānaka Maoli need to free our ancestral stories from the captured state, such that they become healthy frameworks for our own communal self-understanding, antidotes to the poisonous stereotypes of the colonizers." (Silva, 2007)

³⁸ "Performance, then, whether it is the retelling of a narrative or the staging of a ritual, is the opportunity for an individual or group to 'take control' (404) through an engagement with the past and to act so as to affect the future...Glassie's language, 'take control,' also alerts us to the power dynamics--political, institutional, social, economic, gendered---that are inescapably at stake in the uses we make of both tradition and performance." (Bacchilega, 2006)

³⁹ "*Mo‘olelo* tells history in ways that Western scholars like myself need to learn, to recognize, hear, and listen to." (Bacchilega, 2006)

⁴⁰ ‘Ōlelo No‘eau #2301 (Pukui, 1983)

⁴¹ "In the early sixties he (Hale‘ole) brought out the *Laieikawai*, first as a serial in the Hawaiian newspaper, the *Kuokoa*, then, in 1863, in book form. Later, in 1885, two part-Hawaiian editors, Bolster and Meheula,

E 'alawa mai ho'i kākou i kēia wehewehe iki a Nakuina i kāna ho'okino 'ana i ka mo'olelo 'o Kalapana.

"Aloha 'oukou:

Ke pane'e hou 'ia aku nei kēia mo'olelo hou i mua o 'oukou. He nui nā mana o kēia mo'olelo, no ka mea, he pa'a na'au a kau aku i ka mamō, no laila, ua like'ole ka mea i pa'a. Loa'a a'ela i kekahi a hā'ule ho'i i kekahi. Pēlā i like 'ole ai. A 'o ua mau mana'o like 'ole lā i loa'a mai, ma muli o ka ho'okolo, huli, nīele, nīnau, a me ka noi'i 'ana, 'o ia kai hō'ulu'ulu 'ia, wae 'ia a ho'oponopono 'ia me ke akahēle loa. A ke waiho 'ia aku nei i mua o 'oukou e like me ka ma'ema'e i hiki ia'u ke hana. Moses K. Nāku'ina, Honolulu, Iune 1902 Mea Kākau"
(Nakuina, 1902)

No laila, ke ho'omau wale aku nō kēia i ka hana kuluma o ka ha'i mo'olelo 'ana, e like me ka hana mai kīnohi mai. Eia na'e kekahi mana'o. 'O ka nui o nā papahana e ho'okama'āina hou ana i nā mo'olelo Hawai'i kahiko, he mau unuhi ia, a me ke kau 'ana paha i nā 'okina a me nā kahakō e like me ke kauhua 'ana o kēia wā. 'O ku'u make'e na'e, ka mālama 'ana iho i ka 'ōlelo Hawai'i. 'O ia ku'u pūlama 'ana i ka 'ōlelo kumu iho nō o kēia 'āina, a me kēia lāhui kanaka. No laila, ua noke aku nō au i ke kūlana o ka 'ōlelo Hawai'i i hiki ke ho'omaopopo maika'i 'ia mai e nā pua o kēia au. A laila, holomua aku nō kākou i ke kūlana a Keko'owai, Poepoe, Kamakau, Ulumāhie, Sheldon, a pēlā wale aku. No laila, ke 'ōlelo hou nei kēia. He ke'ehina iki wale nō kēia, no kākou e pi'i aku ai i luna a'e.

He aha ke 'ano o kēia mo'olelo?

E like me ka'u ma luna a'e nei, he mo'olelo 'o Mākālei e paipai ana i ka nānā pono 'ana i nā kānaka a pau. A laila hao 'ia nā ali'i e ka nele o ka momona o nā loko, no ka hala o kekahi keiki i ka maka.

revised and reprinted the story, this time in pamphlet form, together with several other romances culled from Hawaiian journals,..." (Marth Beckwith, 1911-1912)

He huaka‘i ho‘onui ‘ike nō ho‘i ke ‘ano o kēia mo‘olelo. Alaka‘i ‘ia mai ‘o Kahinihini‘ula e kona iwi kuamo‘o, e Haumea i ka ‘āina akua. Hūnā ho‘i ‘o Haumea iā Kahinihini‘ula mai nā maka huli aku o ke konohiki.⁴² A‘o ‘ia ho‘i ‘o ia e kona mau hoa pā‘ani, ka po‘e ho‘i o Haumea, i nā mākaukau a pau e pono ai kāna huaka‘i i ka houpo o Kāne.^{43 44 45} Pau kā Kahinihini‘ula ‘ai pū ‘ana me Kāne mā ma ka ‘āina akua, a laila mākaukau ‘o ia e kū i mua o Olomana a me Ahiki. Kū ho‘i ke keiki ‘eu‘eu nei, ka ho‘okalakupua o Makawao, i ka moku a ola ka noho ‘ana. No laila, ho‘oki‘eki‘e ‘ia kona kūlana kanaka ma o kāna huaka‘i ho‘onui ‘ike. Ua like paha kēia ‘ano o Mākālei, me ke ‘ano o Lā‘ieikawai, wahi a Beckwith.⁴⁶ No laila, ma ‘ane‘i nei au e kuhi ai, he ‘ano kēia i ma‘amau ma nā mo‘olelo Hawai‘i. ‘O ka huaka‘i ho‘onui ‘ike. A laila ki‘eki‘e a‘e ke kūlana o ia kanaka.

He mo‘olelo nō ho‘i ‘o Mākālei no ka mana nui o ka wahine. E like me ka‘u i ‘ōlelo ai ma luna a‘e nei. Ma kēia mo‘olelo na nā wāhine e alaka‘i, a e ho‘okele ana i nā mea a pau. Ua hilahila ke kupuna ‘o Nī‘ula. Nāna nō ka mākaia i‘a. Na Haumea nō i ho‘okō i ia mākaia, a me ko Nī‘ula mau makemake a pau. ‘Ike mai ‘o Haumea, ua hei ‘o Nī‘ula i ke aloha no ke konohiki lokomaika‘i, no Ahiki. No laila, ho‘olilo ke āiwawia nui i ke kupuna i kekahi kaikamahine u‘i, ua kapa ‘ia ‘o ia, ‘o Kahauolopua. Ho‘ololi ho‘i ‘o Haumea iā ia iho i kaikamahine u‘i, ua kapa ‘ia ho‘i ‘o ia, ‘o Lupea ‘oiai, he lā‘au ho‘ou‘i kino, a ho‘ohāpai ho‘i ka lā‘au aoa o Nu‘umea⁴⁷. Ma kona kino lau he kaikamahine u‘i,

⁴² He ‘ōlelo kēia a Nī‘ula i kāna mo‘opuna no kona mau hoa pā‘ani o kahakai. "I paani oe me ia kamalii, a i koi mai ia oe e hele oukou i ka auaukai, olelo aku oe, aohe ou ike i ka au, mahope auanei oe piholo a make, a i olelo mai ia oe, na lakou oe e a‘o i ka au ana, ae aku oe, a o ko poe hoa paani ka hoi ia e nalo ai oe i ka maka o ke kanaka o ke alii, e huli mai ana ia kaua." (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 7 Ape 1922, ‘ao‘ao 4)

⁴³ "...a kakahiaka no oe iho aku i kai e paani ai me lakou, a o lakou kou mau hoa paani, ike ai i ka aina o Kahoupo-o-Kane, a o Ulu-kaa hoi kekahi inoa, eia nae, ua kapa aku ko kakou mau kupuna i ka inoa o ia aina o Kanehunamoku, mamuli o ka nalowale honua ana, oiai no oe e nana aku ana, a hehi ou mau kapuai iluna o ia aina, mahope iho o ia manawa, e loa ai oe i ka huli a ke kanaka o ke alii, a kou ku no hoi ia i ka moku e kuu luhī." (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 7 Ape 1922, ‘ao‘ao 4)

⁴⁴ "...o hele e ka moopuna, aia ou mau hoa paani ke kali mai la ia oe, o kou mau hoa paani ka hoi ia, ike oe i na mea apau, na lakou e a‘o mai ia oe, a ma-kau, a e lilo ana no hoi oe i punahele na kou mau hoa paani." (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 7 Ape 1922, ‘ao‘ao 4)

⁴⁵ "Aole no nae ia he hana uuku, aka he nui makou he poe ike wale no apau, nolaila aole e loihi kou a‘o ana ia mea o ko akamai no ia, ahiki ia makou ke alakai e hoomakaikai ia oe i kekahi mau wahi au i ike ole ai." (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 21 Ape, 1922, ‘ao‘ao 7)

⁴⁶ In both prose and poetry, for the purpose of social aggrandizement, the theme is the individual hero exalted through his family connection and his own achievement to the rank of divinity. (Beckwith, 1911-1912)

⁴⁷ ‘O kekahi inoa no ka lā‘au Mākālei.

ho‘ohei ‘o Haumea iā Ahiki i ke aloha me Kahauolopua. Na Haumea nō ho‘i i ‘onou aku iā Ahiki i ka ho‘āo ‘ana me Kahauolopua.^{48 49} Na Haumea nō ho‘i i ho‘onu‘a i nā mana‘o ho‘ohihi i luna o ke konohiki pu‘uwai ‘olu‘olu no kāna aikāne, no Olomana.⁵⁰

Ho‘opunipuni ho‘i ‘o Haumea i ka huaka‘i a Olomana, iā lākou e iho mai ana mai Ko‘olauloa mai, no Kailua ka pahuhopu.^{51 52 53} Hei ihola ho‘i ‘o Olomana i kēia ali‘i wahine malihini puni le‘ale‘a. ‘O Haumea nō ho‘i ia.⁵⁴ Na Haumea nō ho‘i i ho‘ohāpai iā Kahauolopua. Ho‘ohānau ‘e‘epa nō ho‘i ke āiwaiwa i kāna aikāne, iā Kahauolopua, i kaikamahine na lāua.⁵⁵ A laila, ma ia kuhia o lalo nei e ‘ike le‘a ai kākou i ke ‘ano

⁴⁸ He kama‘ilio pū kēia a Haumea lāua ‘o Ahiki. ""Ua hapai keia wahine au, a o oe ka makua o kela opu o Kahauolopua...‘Auwe no hoi ke kupanaha e! Ina ka he mea loa ke keiki i ka nana wale aku no a ka maka...ke hoopahulu nei no hoi ka olua na wahine ia kakou.' 'Aole keia he hoopahulu, aka he mea keia i ku i ka oiaio, a mai hilahila oe, a hoole manaoino mai ia maua, oia i ua ike au, ua hapai kuu aikane punana a ke onaona,...'Auhea olua e kuu mau kipa mai ko kakou hoohele ana, a hiki mai i keia la, aole hookahi po a'u i lele aku ai maluna o Muliwaiolena, a kiei aku hoi i na pani puka...o ke kuko nae, o ka halia waiho iloko, oia wale no.' 'Aia hoi paha la, ua lalau io oe ia maua a i elua, mai huna oe, aole nae paha ou moepu me maua i ka uhane ke hiamoe oe o ka po?'...'Eia nae, o kau i hana ai i ka po, oia ka ke ao e hoike mai nei...a pehea kou mana o ke alii no maua?' 'I keaha la?' wahi a Ahiki. 'I ko lawe ae no hoi ia maua i mau haia wahine nau!'" (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 8 Mal 1923, ‘ao‘ao 3)

⁴⁹ ‘A‘ole nō i akāka le‘a, eia na‘e, ma kā Haumea ho‘opuka mua ‘ana iā Ahiki no ka lawe ‘ana iā lāua ‘elua, ‘o Lupea lāua ‘o Kahauolopua i mau haia wahine nona, ua ahuwale ‘elua wahine nō a Ahiki. Ma ka hopena na‘e o ka mo‘olelo, ho‘okahi wale nō ali‘i wahine, ‘o Kahauolopua nō ia. A me he mea lā, ua nalowale ‘o Lupea. No laila au e ‘ōlelo ai, ua ho‘ao ‘o Ahiki lāua ‘o Kahauolopua. ‘O ia wale nō.

⁵⁰ "Ua lilo i mea hookulanalana i ka mana o Ahiki kana mea e hoao ai, oia i hoonu'a mai ana o Haumea i ka mana hooihi i ke Konohiki no kana aikane." (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 8 Mal 1923, ‘ao‘ao 3)

⁵¹ Ha‘alele ‘o Haumea iā Kahauolopua no ka huaka‘i a Olomana. "E haalele ana au ia oe, e hele no au a loa aku ka huakai a ke alii i ka Lae o Kaihuwaa, ilaila makou e luana ai o keia ahiahi, a e lealea ai he malihini, he malihini." (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 12 Ape 1923, ‘ao‘ao 7)

⁵² Ha‘alele ‘o Haumea iā Kahinihini‘ula lāua ‘o Nī‘ula, a iho no kai o Oneawa. "I ka imo ana a ka maka, ua hala aku la oia no kai o Oneawa, kahi hoi ana e hoolalau nei i ke alii Olomana." (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 24 Mei 1923, ‘ao‘ao 7)

⁵³ E kama‘ilio ana ‘o Kahinihini‘ula lāua ‘o Nī‘ula. "...aia kuu kumuhonua la ke hoopunini mai la i ke alii o na Koolau nei i kai o Oneawa, a o ke Konohiki lokomaikai a'u i olelo aku ai ia oe, ua epaia e ko kumuhonua nana i hoopuhili i na mea apau..." (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 7 Iun 1923, ‘ao‘ao 5)

⁵⁴ "Ia Haumea i hiki ai i ka Lae o Kaihuwaa, elike me kana olelo i ke aikane, ua hohola iho la oia i kana upena kuu hoopunini i ke kuuna o Keamio, i wahi e pau poo, pau hi'u ai ke alii ame kana huakai i ka hei, a lilo lakou apau i poe hoa le'ale'a no ke aiwaiwa, e hiki ole ai ke alii i ke alo o kana punahele e kali mai la me ka makaukau." (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 12 Ape 1923, ‘ao‘ao 7)

⁵⁵ ""Moe aku ilalo,' wahi a Haumea i ke aikane, 'i pa'i aku au i ka opu a kua a hemo ae iwaho, i hoea mai laua me ka kua kaikamahine.' 'Pehea auanei e hiki ai e hemo ia mea, aole paha i hiki aku i kona manawa?' wahi a Kahauolopua. 'I keaha hoi ka mea e hiki ole ai o ia mea ke hanaia, he liilii paha ia mau mea i ke aiwaiwa o Nuumea, o ka wa maikai no kena a i koko nui ole, aole e ka-alo ka opu.'

Mamuli o ka moe ole o Kahauolopua ilalo, ua papa'i aku la o Haumea i ka opu o ke aikane, a poha aku la ka nalu hoohele o ke keiki i kapaia e kakou i keia la, he inaina...Nee aku la o Kahauolopua a pili i ke kumu o ka nu'a moena ma ka pili paia o ka hale, iaia no a hilina'i, o ka wa no ia o ka lima hema o Haumea i kahi mai ai maluna o ka opu o ke aikane, ahiki i ka piko, hele ana kanaka iki o ka moku iwaho, a elike no me ke aiwaiwa o na hana, pela no na mea apau o kana aikane...a e paa aku ana o Haumea i ke keiki i ka lima me ka haawi ana aku i ke aikane...'e noho oe i ke kapu me ka lei kaikamahine a kua, ka hua hoi a'u i hoola ai

āiwaiwa nui o Haumea a me kāna ho‘ohānau ‘ana. ‘O ia āiwaiwa nui i ho‘opahulu a ho‘okele ho‘i i nā mea a pau o kēia mo‘olelo. He mana nui maoli nō ia.

E nānā kākou i kekahi mana wahine i ‘ike ‘ole ‘ia nō paha ma nā mo‘olelo kahiko ‘ē a‘e. He mea kū‘oko‘a maoli nō paha kēia māhele o ka mo‘olelo me nā mo‘olelo kahiko ‘ē a‘e a‘u i ‘ike ai. Ma ‘ane‘i nei au e kuhi ai, he māhele kēia e kū ho‘okahi ai kēia mo‘olelo ‘o Mākālei. Ua ‘ike nō kākou, ua hānau mai ke kaikamahine a Haumea lāua ‘o Kahauolopua. ‘O Kahauolopua ke kino kaikamahine u‘i o Nī‘ula. Aia nō na‘e ‘o Nī‘ula e mau ana ma ka uka mehameha kanaka‘ole o Makawao. Kauoha mai ‘o Kahinihini‘ula iā Hā‘ipu e lawe mai i kona kupunawahine. Lawe ‘ia mai ‘o Nī‘ula i ka hale o Kahauolopua. Aia ‘o Nī‘ula e noho ho‘ola‘i mai ana. Hiki mai nā kaikamāhine u‘i ‘o Kahauolopua lāua ‘o Haumea i ka hale o Nī‘ula a me ka ‘ōpu‘u kaikamahine a lāua. ‘O lākou ‘ehā i loko o ka hale like. A komo pū mai nō ho‘i i ke kama‘ilio. Kupanaha nō paha kēia, ‘oiai, ‘o Kahauolopua a me Nī‘ula, he mau kino lau o ka wahine like. Aia na‘e ia mau kino lau ‘elua e noho pū ana ma ka hale like, me ke kumuhonua a me ka lei hāpu‘u i hānau ‘e‘epa mai nei.⁵⁶ No laila, ‘o kēia mau wāhine ‘ehā, he mau lālā ho‘okalakupua o ke kumu like nō. ‘O Haumea nō ho‘i. ‘O ka hui pū ‘ana mai o lākou a pau ma kahi like, he hana āiwaiwa maoli nō. E like me kā Haumea mau hana a pau.

No laila, ma kekahi ‘ano, he mo‘olelo ‘o Mākālei no nā hānau kupanaha. No ka mea, he hānau kupanaha hou aku ko kēia mo‘olelo. Aia ‘o Ahiki mā e ho‘i mai ana mai Ko‘olauloa mai, no Kailua ka pahuhopu ‘oiai, ua hālāwai aku nei ke konohiki mā me Olomana mā ma Waiale‘e, no ka nele o ka momona o ka ‘āina. E ho‘omaha ana ka huaka‘i a Ahiki me kona hoa konohiki o Ka‘a‘awa a me Kualoa, me Pūnohu. Ha‘i mai ‘o Pūnohu i ka mo‘olelo ‘o "Nohonomu-a." ‘O Mihanakapo ke kane. ‘O Lo‘ilo‘i ka

ia oe e ku i ka moku o Oahu nui." (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 2 Auk 1923, ‘ao‘ao 3 - 9 Auk 1923 ‘ao‘ao 3)

⁵⁶ "I ka ike ana mai o Niula i ke kumuhonua pa mai la kona leo kahea. 'Maloko ma-i, he ha'o hoi ke kipa ana mai; e na kaikamahine...I lawe mai la au e hoike ia oe i ka wahine a ke Konohiki Alii e hoao aku ai i keia ahiahi, a o ka makuahine hoi o ko moopuna...Nolaila i lawe ami la au i ka makuahine o ka hapuu i ike oe, a o ka wahine hoi a ke konohiki alii o kahi a kaua e noho nei, a i pa'i au i ka opu oia nei i kama nana, i noho a ulu kalina ia Oahi nui...E hele hoi paha kaua ma kahi e kau mai la ka paku, i ike hoi oe i ka hua a ke aloha a kaua a'u i hana epa ai ia oe, i kumu e kuonoono ai ka lua o Kuhaimoana, ke kae'ae'a o Kaula i na moku...no ka mea aole oe i ike i ka hookumuia ana o keia hana nui, aka i mea e hookoia ai kuu makemake, e laha na mamoa a Haumea nui a ke aiwaiwa, pela au i lawe ai ia oe i hale no'u, a hooihia ia oe me ke alii konohiki o Kailua nei, iloko o ka moeuhane, au ame ia i kuhihewa ai, he moeuhane wale no!...A ke ike nei oe i ko lei, a o kuu pulapula hoi a'u i onou aku ai ia oe, i puka ka kaua mamoa i ke ao malamalama..." (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 1 Now 1923, ‘ao‘ao 7 - 15 Now 1923, ‘ao‘ao 5)

wahine.⁵⁷ Hānau mai 'o Lo'ilo'i he kaikamahine. Hiki nō ke 'ike 'ia kēia hānau kupanaha ma nā kuhia o lalo iho nei.⁵⁸ 'Oiai, 'o ka hiapo i hānau mai, he kaikamahine, hō'ole akula 'o Mihanakapo i kāna hiapo.⁵⁹ A laila, hānau hou mai 'o Lo'ilo'i, he keikikane.⁶⁰ Nui mai ke kaikamahine i 'au'a 'ia i ka lā ho'okahi. Lilo auane'i ho'i 'o ia i wahine holomoana.

No laila, 'auhea 'oukou e nā hoa i hoihoi i ka hānau. Eia ma loko o kēia mo'olelo nei 'o Mākālei, na Keko'owai, e waiho ana kekahi mau hānau kupanaha. E lilo nō paha ia mau māhele i mea 'imi noi'i a ho'ohiala'ai paha no 'oukou.

No Ku'u Lawelawe 'ana i Kēia Mo'olelo

He Wahi Wae

Ma 'ane'i nei au e hō'ike aku ai iā 'oukou, e o'u mau hoa heluhelu, i ku'u wae 'ana i ka mo'olelo a Keko'owai a kūkulu au i ka'u mana hou. 'A'ole nō ia he mo'olelo hou maoli nō. Akā he keiki, he pūnua paha ia. 'O ka mo'olelo kumu ka makua. Mālama 'ia mai kekahi mau māhele, kāpae 'ia mai kekahi mau māhele, ho'oma'alahi 'ia mai kekahi mau hopuna 'ōlelo, i pōkole iho ka mo'olelo a nenea maoli mai ho'i ka heluhelu 'ana i nā minuke hana 'ole o kēia nohona pupuāhulu.

Ua ulu pālua ku'u mo'olelo 'o Mākālei a me nā mana'o ho'okele o ku'u ho'okino hou 'ana aku iā ia. He 'ano pāna'i, a kūka'i paha ka pilina i waena o ia mau mea 'elua.

⁵⁷ Kākau 'ia ka inoa o kēia wahine 'o "Lo'ilo'i" a me "La'ila'i."

⁵⁸ "...ua hapai iho la oia i ka laua hiapo, i ke kokoke ana e hanau, oiai ke kuakoko e hoonaku ana ua uwai aku la ke kane i ke kua o ka wahine a pili i ka paia o ka hale, paa aku la oia i na kuli o ka wahine m kona hooholo mau aku i ka lima, i maopopo ka puka mai o ke keiki. Iaia e hana nei pela, o ka wa ia i haule iho ai kekahi kuaua Naulu ikaika a popoi iho la ka uhiwai o Kaala, a nalo wale na mea apau oloko ame waho o ka hale...kokoke mai nei paha ke keiki hooholo aku la oia i kona lima i ke alo poli o ka mauu, ia wa hookahi oia i puiwa ae ai i ke kani poha o keia mea, a mamuli o ia puiwa i kapeke loa aku ai kona lima a hookui i ka pali lauae o Makana, o ka wa no ia i pa aku ai o kona lima i na wawae o ke kama e panee malie mai ana. Ke hoomau la oia i ka haha ana i ke kamaiki, me ka haku'i o ka hauoli i kona houpo, me ke kuko li'a no ka hanau mai o kana wahine i keikikane nana." (Keko'owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 29 Iun 1922, 'ao'ao 4)

⁵⁹ "Mamuli o keia hanau ana mai o kana wahine i ke keiki i ku iaia, aole hoi i keikikane elike me kana kuko li'a palaualelo, nolaila anai aku la oia i ka puukole o ke pepe i kona lima, a palaha ae la ka mana o ka Ua i Alakai. Mamuli o neia mau hana a Mihanakapo ua lilo ia i mea mana e hoanuu i ka bebe a holo aku la ka maele i ke kikala o ke makuahine, oiai no ka iewe e paa ana iloko..." (Keko'owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 29 Iun 1922, 'ao'ao 4)

⁶⁰ "...o ka wa no ia o Lo'ilo'i i lalau ae ai kona mau lima elua i ka aho pulani o ka hale e moe ana mahope o kona kua; pepelu mai la i kona mau wawae malalo ona, pai ae la i ka hope kapu o Pele iluna, kulou iho la me ka manao e hoomoe e hemo aku ka iewe a paa ana i loko ona...aka e ka mea kupanaha, iaia e manao nei pela, o ka wa ia i ili iho ai o ke kuakoko, a ike iho la oia i ka hemo hou ana aku o keia mea mailoko aku ona. O ke keiki, o ke iewe, waiho ana iwaho, a lohe aku la oia i ka leo alala o ke keiki..." (Keko'owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 29 Iun 1922, 'ao'ao 4)

Ua loli nō ho‘i nā mana‘o ho‘okele o ku‘u ho‘okino hou ‘ana, ma o ku‘u kākau ‘ana i ku‘u mana o ka mo‘olelo.

Ma ka ho‘omaka ‘ana, ua ‘ike nō au i kekahi mau kumumana‘o nui o ka mo‘olelo a‘u e mālama ai ma ku‘u mana, e like me ka mana‘o o ka nānā pono ‘ana i nā kānaka a pau, a me ka mana‘o he huaka‘i ho‘onui ‘ike. Ma o ka ho‘omau ‘ana i kēia papahana, ka ho‘okino hou ‘ana, a me ke kākau ‘ana, ‘ike auane‘i au i kekahi mau mana‘o nui, a‘u i ‘ike ‘ole ai ma mua, e la‘a me ka mana nui o ka wahine ma ka mo‘olelo ‘o Mākālei. Mai ia mana‘o nō au i koho ai, a i mālama ai i kekahi mau māhele e kāko‘o ana i ia mana‘o nui, e like me ka māhele a Kahinihini‘ula i kauoha aku i kona hoa pā‘ani e lawe mai i kona tūtū, a me ka māhele o ka hui pū ‘ana mai o Nī‘ula, Kahauolopua, Haumea, a me Keanomehaola‘ila‘ikalani.

Ma ku‘u wae ‘ana, kāpae aku au i nā māhele e loli ‘ole ai nā kumuhana nui o ka mo‘olelo a me ka hopena. ‘A‘ole nō au i haki aku i kekahi mau māhele, inā e loli ana nā mea nui i hua ma ka mo‘olelo. Eia kekahi la‘ana, kāpae aku au i ka māhele o ke anaina mua ma ka ‘āina akua. Hiki aku ‘o Kahinihini‘ula mā i ‘Upolu a launa ihola lākou me kekahi po‘e poupu o ke kino i kapa ‘ia ke peke o Kalu‘ukea. Kāpae aku au i kēlā māhele, no ka mea, he māhele li‘ili‘i wale nō, ‘a‘ole nō nui nā mea i hana ‘ia ma ia māhele a ‘a‘ole ‘ike hou ‘ia ke peke o Kalu‘ukea. ‘A‘ole ho‘i ia he mea e loli ai nā mana‘o nui o ka mo‘olelo. E kahi hou ana au i ia māhele a‘u i kāpae aku ai ma lalo iho nei inā hoihoi paha kekahi po‘e e ‘ike i ia māhele, hiki nō ke huli aku ma ka mo‘olelo kumu.

Eia ho‘i kekahi, ua mana‘o mua a‘ela kēia e kāpae i kekahi māhele akā ‘ike auane‘i au, he mea ia e loli ai ka mo‘olelo. No laila, mālama ‘ia ihola. ‘O ia māhele kekahi hui pū ‘ana ‘o Kahinihini‘ula lāua ‘o Haumea me Nī‘ula. Ho‘i mai nei ke keiki mai kāna huaka‘i nui mai i ka poli o kona kupuna wahine. Ho‘ā‘o ‘o Nī‘ula e honi i kāna mo‘omo‘o a iho na‘e kekahi ku‘uku‘u i waena o lāua. ‘O ka pū‘iwa ihola nō ia o ke kupuna wahine. Nīnau aku ‘o ia iā Haumea, inā nō ua noa ke keiki i ke kapu akua. Kāhea mai ‘o Haumea no Hinawaikoli‘i, kekahi hulu manu ‘ele‘ele kupanaha. Lilo ia hulu manu i po‘i wai, a he kā hoaka e kī‘ei aku ai e ‘ike i nā hō‘ike a ka pō.

Mālama ihola au i ia māhele, no ka mea ma hope aku, ho‘ohana hou ‘o Kahinihini‘ula iā Hinawaikoli‘i e ‘ike i nā hana a kona mau makua ho‘okama, a me kona

kumuhonua. No laila, eia mai kekahi mau māhele i mālama ‘ia mai paha, kāpae ‘ia aku paha. ‘O ka‘u mea nui, ka mālama ‘ana mai i nā mea nui o ka mo‘olelo, i ‘ole loli, a lilo he mo‘olelo hou, a ma kēia mau māhele nei au e kuhi nei i nā ‘āpana a‘u i kāpae aku ai.

‘O Ka‘u i Ho‘opōkole iho ai

‘O Nā Kupina‘i

Ma ‘ane‘i nei au e kuhi aku ai i kekahi mau mea a‘u i kāpae aku ai, a i ho‘opōkole iho ai paha. ‘O kekahi mea a‘u i ho‘opōkole ai, kekahi mea e kapa ‘ia ana e a‘u, he kupina‘i. ‘O ku‘u mana‘o o kēia mea, he kupina‘i, ‘o ia kekahi mau ‘ōlelo, a māmala ‘ōlelo paha e ‘ōlelo hou ‘ia ana ma kekahi māhele o ka mo‘olelo. ‘O kekahi mau mea nui paha, ‘o kekahi mau mea li‘ili‘i wale nō paha. E la‘a me nā kuhikuhi a Nī‘ula a me Haumea iā Kahinihini‘ula. Kuhikuhi ‘ia kekahi mau mea i ke keiki a laila, ‘ōlelo hou ‘ia e Kahinihini‘ula a laila, ‘ōlelo hou ‘ia ma ka ha‘i ‘ana i ka mo‘olelo e ka mea kākau. Kāpae aku au i kekahi o ia mau ‘ōlelo ‘ana, a ho‘okahi wale nō paha manawa i ho‘opuka ‘ia ai.

Ma ‘ane‘i nō au e ‘ōlelo aku ai, he mea ma‘amau nā kupina‘i ma nā mo‘olelo Hawai‘i, ma ku‘u wahi ho‘omaopopo ‘ana. Ua ‘ano like me kēia mana‘o a Beckwith no ka unuhi ‘ana a me nā kupina‘i ma Lā‘ieikawai.⁶¹

No‘u iho, he loina ka ‘ōlelo mau ‘ana i kekahi mea ko‘iko‘i ma ka ha‘i mo‘olelo, keu aku inā ho‘opa‘ana‘au ‘ia mai ka mo‘olelo a ‘a‘ohe wahi e kākau ai a pa‘a. He mea nui ka ‘ōlelo hou ‘ana, i pa‘a ihola ka mana‘o i ka ho‘opa‘a. Akā na‘e, nō kākou, nā ipo heluhelu o kēia manwa, i nenea iho ka heluhelu ‘ana, kāpae aku au i kekahi o nā kupina‘i. Mālama ‘ia mai nā kupina‘i ma ke ‘ano piha ma ka mana o Mākālei a Keko‘owai.

Eia kekahi kupina‘i a‘u i ho‘opōkole iho ai. Ma ka mokuna 31, wehewehe ‘ia mai nā hi‘ona o ka ‘āina ‘o Ka Houpo o Kāne e Kānelūhonua.⁶² A laila, wehewehe hou ‘ia e Kahinihini‘ula ma kāna pane ‘ana aku iā Kānelūhonua. Ua kāpae aku au i ka wehewehe mua a mālama wale ‘ia mai nō ho‘i ka wehewehena a ke keiki.

⁶¹ "The brevity of primitive speech must be sacrificed, thus accentuating the tedious repetition of detail--a trait sufficiently characteristic of Hawaiian story-telling." (Beckwith, 1911-1912)

⁶² E hō‘ike ana ‘o Kāne iā Kahinihini‘ula i kona houpo ma ka mokuna 31: (Stone, ‘Ao‘ao 13, 2014) a me (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 4 Ian 1923, ‘ao‘ao 5)

‘O Nā Kuhikuhi

Nui nā kuhikui ma kēia mo‘olelo ‘o Mākālei. Kuhikuhi ‘o Haumea lāua ‘o Nī‘ula i nā mea he nui i ke keiki. ‘O nā kuhikuhi kekahi mea i kupina‘i nui ‘ia. No laila, e nānā mai kākou i ke ‘ano o ku‘u ho‘opōkole ‘ana iho i kēia mau kuhikuhi a Haumea iā Kahinihini‘ula, ma mua iho o ka huaka‘i ‘ana aku i Kānehunamoku. ‘O ka mua ku‘u kākau ‘ana, ‘o ka lua ka māhele ma ka mana a Keko‘owai.

"Inā e hā‘awi ‘ia mai ka pūniu, mai inu ‘oe. Inā hā‘awi ‘ia mai ke olo wai, mai inu ‘oe, o make. E ki‘i i ka hūwai ihiloa a uhaki. ‘O kāu wai inu nō ia. ‘O ke kanaka pōhina e moe lāpu‘u ana i ka wā e lawe ‘ia mai ai ka hūwai, ‘o Kānelūhonua ia. I nānā aku iā ia. ‘O kāu mea e ‘ike ai, ‘o kāu ia e ho‘opa‘ana‘au ai. ‘O ka pahuhopu o ka huaka‘i, ka ‘ai pū ‘ana ma ka papa‘aina a ke akua."
(Stone, ‘Ao‘ao 11, 2014)

"Ina e haawi mai i kou wai e inu iloko o ka puniu mai inu oe, ina iloko o ke kiopu lau laau, mai inu oe, ina e haawi mai iloko o ke olo, mai inu oe o make oe, anoai o ike i ko inu ole, kii e uhaki i ka hūwai ihiloa e paa ana no ma ke ka, e ulu ana i ka waena a lawe mai a haawi ia oe, alaila ka hoi o kou wai inu ia e inu ai.

O ke kanaka pohina auanei au e ike ana, e moe lapuu ana ma ke kuono, i ka wa e laweia mai ai o ka hūwai ihiloa a haawi ia oe, o Kaneluhonua ia, i ka wa auanei e ike mai ai i kau hana, a inu oe i ka wai o ua hūwai la, ia wa oe e nana aku ai iaia, o kau mea e ike ai i kana mea e hana ana, o kau ia e hoopaanaau ai a mai poina.

Aia oe a ai i ka papaaina a ke akua, a ai pu oe me lakou, alaila o ka pahuhopu ia o kau huakai." (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 14 Kek 1922, ‘ao‘ao 7)

Hiki nō ke ‘ike ‘ia, ua kāpae au i kekahi mau ‘ōlelo a ho‘oma‘alahi ‘ia mai ho‘i kekahi mau māmalā ‘ōlelo. Mālāma ‘ia mai nō na‘e ka mana‘o nui. E nānā hou mai kākou i kekahi māhele a‘u i ho‘opōkole iho ai a i ho‘oma‘alahi iho ai nō ho‘i, a me ka

mana a Keko‘owai. Aia ma kēia māhele e ‘ōlelo ana ‘o Haumea i kekahi mau kuhikuhi iā Nī‘ula.

"Inā hō‘ea mai ka punahele o ke ali‘i i mua ou, ‘o ka waha nō ka lua hūnā e ola ai." Ho‘omau ‘o Haumea i mau kuhikuhi no ke ala ‘ana i kakahiaka nui, a me ka ho‘opihapiha ‘ana ho‘i i mau po‘i pōhue i ka i‘a o ka māpuna. A e waiho ‘ia aku ho‘i ia mau po‘i ma waho o ka hale, a i ka hiki ‘ana mai o kekahi mau hoa ‘ai no lāua. I ka pau ‘ana o ia mau ‘ōlelo, kāua aku ‘o Nī‘ula i ka ho‘okāpuhi ona e noho mai a ‘ai." (Stone, ‘Ao‘ao 7, 2014)

"Oiai ina aku ka punahele a ke alii a hoea mai i kou alo, a o ka waha no ka luahuna e ola ai. Ia wa oe e ikemaka ai ia Hina-ku-kuaimoku, ka aihumuhumu o Nuumea, a o ka laau a kaua, a'u i haawi aku ai ia oe, o ke ki iho la ia nana i hooko i ko'u mau makemake apau, a pela kou hoa nei i kapaia ai he aiwaiwa, a e ikemaka iho ana oe i ka hopena.

No laila, moe oe a kani ka moa mua, alaila ala ae oe hoomakaukau, i ka elua o ke o-o ana o ka moa, ia wa oe e hoala ai ia Kahinihiniula, a ala, iho olua ilalo o ka mapuna i i'a, ohi a nui a piha na po'i pohue, alaila hoihoi mai olua a mawaho waiho, hoi mai olua a loko nei, papani olua i ka puka a paa, alaila hiamoe olua ahiki i ka wa e hoala mai ai kekahi mea ia olua e ike o ko olua mau hoa ai ia.'

'Pehea no hoi, e noho no hoi kaua a ai pu i ka momona au i haawi mai ai?' wahi a Niula." (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 28 Ape 1922, ‘ao‘ao 4)

Hiki ke nō hiki ‘ike ma kēia mau māhele i luna nei, ua kāpae au i ka hapa nui o nā puana‘ī o ke kūkā kama‘ilio ‘ana, kekahi mau ‘ōlelo māhiehie a me kekahi mau ‘auana paha a mālama wale au i nā mana‘o nui ma ka ha‘i mo‘olelo ‘ana.

‘O Nā Mele a me Nā Pule

‘O kekahi mea hou aku i ‘ike nui ‘ia ma ka mo‘olelo a Keko‘owai, ‘o ia nā mele a me nā pule nō ho‘i. No laila, e nānā mai i ka‘u i hō‘ike aku ai ma lalo iho nei no ku‘u

ho‘opōkole ‘ana, a me ku‘u kuhi ‘ana aku i nā mele o ka mana a Keko‘owai. ‘A‘ole wau i makemake e kāpae wale aku i nā mele a pau no ka mea kuhi wau, he mau ‘ike ko‘iko‘i nō ko ia po‘e mele a pule paha. No laila, ua mālama au i kekahi hapa ma ku‘u ‘ano i hiki ai. Eia ma lalo iho nei kekahi māhele i mālama ‘ia kekahi hapa o ke mele. Ma kēia māhele, e kūkā kama‘ilio ana ‘o Haumea me Ahiki lāua ‘o Olomana no ka ho‘omākaukau ‘ana no ka ho‘āo o ia ahiahi.

"E ho‘omākaukau a hiki mai ka ‘elele. Mai loloiāhili i ka mili‘apa, no ka mea, aia ke ali‘i wahine ke liuliu nei me...

Hanohano Kawaikini kaha i ka mālie,

Kupukupu i luna nā pae mauna o Alaka‘i,

‘O ia ke kilohana i ka noe o Hualiki,

I ka mauna līhau anu o Kahelekuakane..." (Stone, ‘Ao‘ao 28, 2014)⁶³

Ua ho‘okomo aku au i kekahi mau lālani o ke mele, ‘a‘ole nō na‘e nā mea a pau. Kuhi ‘ia mai ma ke kuhia o lalo iho nei, aia ke mele holo‘oko‘a ma kā Keko‘owai. Inā hoihoi kekahi hoa heluhelu e huli aku a e loa‘a nō. Eia ho‘i kekahi, aia ma nā mokuna a pau o ka‘u mana o Mākālei ka lā, ka makahiki, ka nūpepa a me ka ‘ao‘ao o ka pa‘i ‘ia ‘ana o ia mokuna. Ma laila nō e hiki pū ai i kekahi hoa heluhelu ke huli aku a loa‘a ke kumu mo‘olelo a‘u i ho‘ohana ai, a nānā a ho‘ohālike paha.

‘O kekahi mau mele, ua mālama au i ka mea holo‘oko‘a. No ka mea, ua pōkole wale nō paha a ua kūpono ma ia māhele o ka mo‘olelo. E like me ke mele ma ka mokuna 36. E hō‘ike aku ana au i kēia mele ma ka māhele o nā mea a‘u i mālama ai.

‘O kekahi o nā mele, ua kākau wale aku au, "ua mele mai ‘o ia." I ‘ike nā mea heluhelu, aia nō kekahi mele. A hiki ke huli aku i ia mokuna ma ka mo‘olelo kumu, inā nō hoihoi e ‘ike i ke mele ‘oia, like a like ka helu ‘ana o nā mokuna o ku‘u mana a me kā Keko‘owai. Pēlā nō au i hana ai. I ma‘alahi mai ka huli ‘ana aku e hō‘oia, a ho‘ohālike paha. Inā ‘a‘ole paha hoihoi e huli, hiki ke ho‘omau wale aku i ka heluhelu ‘ana. ‘O ka po‘e e hoihoi e ‘ike i ia mau koena i kāpae ‘ia, mālama ‘ia mai nō ma ka mana a Keko‘owai. E huli wale nō i ia mokuna like a nanaea aku i kāna mana o ka mo‘olelo.

⁶³ Aia ke mele holo‘oko‘a ma Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 10 Ian 1923, ‘ao‘ao 2.

Eia mai kekahi māhele a‘u i kāpae aku i ke mele holo‘oko‘a. Aia ia ma ka mokuna 13 o ka mo‘olelo. Ma kēia māhele, ua hui pū mai ‘o Haumea ma ka papa‘aina o Kahinihini‘ula, Nī‘ula a me nā hoa pā‘ani.

"E ‘ai ‘oukou. Ma hope aku au me ko‘u hoa,' wahi a Haumea. Mele mai nō ‘o ia i kekahi mau ‘ōlelo. I ka pau ‘ana, uhi ‘ia nā mea a pau i ka pūnohu ua koko me ka ‘ālewalewa." (Stone, ‘Ao‘ao 7, 2014)

No laila, no ka po‘e hoihoi e ‘ike i ia mele, e huli aku nō i ka mokuna 13 o ka mana a Keko‘owai. Ho‘okomo wale aku au i ka hua‘ōlelo "mele" i ‘ike ‘ia he mele nō ko laila.

Eia hou mai kekahi mau māhele. Ua ho‘opōkole au i ke mele, ho‘okomo ‘ia mai nō na‘e kekahi o nā lālani mua. Aia kēia māhele ma lalo iho nei, ma ka mokuna 31. Ua hiki mai ‘o Kahinihini‘ula ma ka papa‘aina o Kāne mā ma ka ‘āina akua. Penei nō ia.

"Puana ua po‘e kānaka nei i mau lālani mele. 'Ke welina mai nei ke kini o lalo. Nā hoa hele i ka uka nahele o Puna...' A noa iho la ka ‘aina." (Stone, ‘Ao‘ao 11, 2014)

Eia hou kekahi māhele ma ia mokuna nō, ‘o ka mokuna 31. E māka‘ika‘i ana ‘o Kāne lāua ‘o Kahinihini‘ula i kona houpo, ka houpo o Kāne.

"E hele mai a hehi i ku‘u houpo.' Kaukau mai ‘o Kāne i mau hua pule. 'I ‘ike ‘oe, a ho‘i aku i ke alo o Uliuli, o Maikea. O ho‘okumu ka pō iā Kāne. ‘O ka pō loa. ‘O ka pō poko...' Ne‘e mai kekahi pūnohu pouli kualau, a mao a‘e." (Stone, ‘Ao‘ao 12, 2014)

No laila, ua ‘ike nō kākou. ‘O kekahi manawa, kāpae aku au i ke mele, ‘o kekahi, kuhi wale ‘ia ma nā hua‘ōlelo, "mele mai ‘o mea." ‘O kekahi manawa ho‘okomo ‘ia mai kekahi o nā lālani a ‘o kekahi, mālama ‘ia mai ke mele holo‘oko‘a. Mau nō na‘e ka hiki

ke huli aku i ka mana a Keko'owai ma o nā makuna like i mālama 'ia mai e a'u no ia kumu nō.

'O Kekahi o Ka Ha'i Mo'olelo 'ana

Ma kekahi mau māhele o ka mo'olelo, ho'opōkole iho au i kekahi o ka ha'i mo'olelo 'ana a ka mea kākau. E like me ka māhele ma ka mokuna 30. 'Ōlelo mai 'o Keko'owai no ka 'āina i kapa 'ia 'o 'Upolu. Hō'ike mai 'o ia i kona mana'o, ua hehi nō paha nā kānaka o ka lāhui Hawai'i i ia 'āina nō.⁶⁴ 'Oiai, aia nō kekahi mau lālani mele e puana ana no 'Upolu. Ho'okomo mai nō 'o ia i ia mau lālani. Kāpae wale aku au i ia mau lālani mele a me ka wehewehena no 'Upolu. Aia ia mau lālani mele e puana ana ma ka mokuna 30 o kā Keko'owai mana, i pa'i 'ia ma *Ka Nupepa Kuokoa*, 28 Kekemapa 1922, 'ao'ao 7.

Eia hou kekahi māhele a'u i wae aku ai ma kēia mokuna 30. Ma ka hiki 'ana i 'Upolu, 'ike mai 'o Kahinihini'ula, Keōahi a me Hā'ipu, i kekahi anaina kānaka, ke peke o Kalu'ukea.⁶⁵ Kāpae aku au i kēlā māhele e like me ka'u ma luna a'e no ka mea, inā kāpae 'ia ia māhele, 'a'ole nō ia he mea e loli ai ka mo'olelo a he māhele li'ili'i wale nō ia, 'a'ole nui nō ho'i ka 'i'o o loko. Aia nō ma ke kuhia o lalo ka lā a me ka makahiki o ka pa'i 'ia 'ana o ia mokuna, no ka po'e hoihoi e huli aku.

Ma ka mokuna 39, wae hou au i kekahi māhele a kāpae akula. 'O ia ka māhele a Nuhi e ki'i aku ana i ka pipipi.⁶⁶ 'Oiai 'ono a'ela 'o Kahauolopua. Na Haumea nō i ho'onu'a i kēlā 'ono i luna o kāna aikāne lā a nāna nō ho'i i ho'onu'a i ke kai i mea 'ole kā Nuhi mau noi'i 'ana i ka pipipi no ke ali'i wahine. Ua kāpae aku au i kēia māhele, i pōkole iho ka mo'olelo a ua 'ike 'ē nō ho'i snā ipo heluhelu i ka mana ho'opahulu o Haumea ma nā māhele 'ē a'e he nui.

⁶⁴ "He mea no paha keia e hoike mai ana, ua pau na wahi o keia aina nui akea i ka heleia e na kanaka o keia lahui, mamuli o ka hoikeike ana o ke akua a lakou i hoomana ai, pela paha i ike ai lākou ia mau wahi, a i like ole nae ka inoa i keia la e ku nei." (Keko'owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 28 Kek 1922 'ao'ao 7)

⁶⁵ (Keko'owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 28 Kek 1922 'ao'ao 7)

⁶⁶ "Kii aku la o Nuhi i kahi ipu a hopu iho la me ka olelo ana iho: 'He keu ka hoi keia kaihoee ku honua, mai ka lani mai ka honua no ka hoi a ka'u mea i hoiliili ai, wikiwiki ka ninini, aole i ikeka ka ohi pu ana! Hooluhi no hoi na hana au e ke kai ia'u, ke kali mai la paha kuu konohiki ai aina, o kuu hoi aku me ka ono a ka wahine hoao ana, ia oe hoi keia nininiia aku la; aloha ole no hoi oe, a e luhi hou ana ka hoi au i ka noii.'" (Keko'owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 29 Mal 1923 'ao'ao 5)

No laila, ua 'ike mai nō kākou, e a'u mau ipo heluhelu, i kekahi o nā māhele a'u i wae ai, nā kumu i hana 'ia ai pēlā, ke 'ano o ku'u ho'opōkole, a me ku'u kāpae 'ana.

He Ho'oma'alahi

'O Ka Pilina 'Ōlelo

Ua 'ike 'ē nō kākou i ku'u ho'oma'alahi 'ana iho i ka pilina 'ōlelo o ka mo'olelo kumu. Eia ho'i kekahi, ma 'ane'i nei au e hō'ike aku ai iā 'oukou i kekahi mau puana'i hou aku. I 'ike le'a kākou i ku'u hana ho'opōkole a ho'oma'alahi nō ho'i a hiki ke ho'ohālike 'ia ka'u i kākau ai me ko ka mana a Keko'owai. He māhele kēia ma ka ho'omaka 'ana o ka mo'olelo. He ho'olauna ia i nā me'e nui o ka mo'olelo.

"O Olomana ke ali'i nui o Ko'olaupoko a me Ko'olauloa. 'Ono ke ali'i i ka momona o Kawainui a me Kā'elepulu. Kauoha aku la 'o Ahiki, ke konohiki punahele ho'i o Olomana, i ke kahu loko e lawe mai i ka momona o Kailua."
(Stone 'Ao'ao 3, 2014)

"O ka hookumu ana o keia moololo i ke au ia e noho moi ana o Olomana, a i ole ia o Olopana paha, no kekahi hapa o Oahu nei, a o ia ka huli o na Koolau elua, aole nae i maopopo kahi noho o keia alii, aka o kana punahele, oia kana i hoonoho ai i konohiki no Kailua a me Waimanalo. O ka inoa o keia konohiki a punahele hoi a ke alii o Ahiki," (Keko'owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 6 Ian 1922, 'ao'ao SO3)

Eia ka lua o nā puana'i. Aia ma kēia māhele, e nānā mai ana ke kahuna 'o Pōpolo i loko o ke kā hoaka. E 'ike i ke kumu o ka nele o ka momona o ka 'āina.

"Eia ke aka o ka 'āina 'o Kailua ke waiho lā. Moe kāo'o kēia huaka'i kākāka, wāhine, a kamali'i ma ka loko. Eia kēia wahi keiki 'ehu o ka lauoho, mohoea o ka maka a mā'ila ho'i o ka 'ili. Hā'awi 'ia ka i'a i nā mea a pau, koe kēia wahi keiki. 'O ia paha kou mea i nele ai,' wahi a Pōpolo iā Olomana." (Stone 'Ao'ao 4, 2014)

"Eia ke aka o ka aina la o Kailua, me keia huaka'i kanaka nui e hoi nei i ke ala, na kane, na wahine, na kamalii, me ka huihui i'a a me ke eke o ka i'a, moe kaoo o keia huakai kanaka a eia keia wahi keiki ehu o ka lauoho, ke hele nei me keia huakai, aohe wahi mea i ka lima.' Ka iho la ke kahuna a hoopuka mai la i ka olelo i ke alii: 'Haawi ia ae nei ka i'a i na mea apau, a koe hoi keia wahi keiki, aohe wahi puolo o ka lima e hoi nei, he keu no hoi ka lokono, u⁶⁷, aia la hoi i ka mole kamalii he haawi ku'eku'e, o ia paha kou mea i nele ai.'" (Keko'owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 3 Mal 1922, 'a'ao SO4)

Ua 'ike mai nō paha kākou i kekahi o ka'ū mau ho'oma'alaha 'ana i nā māmala 'ōlelo, a ma ka ho'opōkole 'ana iho nō ho'i i ka lō'ihī. Ua 'ike nō ho'i kākou i ka'ū mālama 'ana mai i nā mana'o nui. No laila, eia lā e waiho nei i luna a'e kekahi o ka'ū mau wae 'ana i kēia mo'olelo 'o Mākālei.

'O Ka'ū i Mālama ai

Ma 'ane'i au e hō'ike aku ai i kekahi mau māhele a'ū i mālama ai. Ua like ka'ū kākau 'ana me ke kākau 'ana ma ka mo'olelo kumu a Keko'owai. Ma ka mokuna 36, mālama au i ke mele a Kahauolopua iā Ahiki. (Stone, 'Ao'ao 16, 2014)⁶⁸ Ho'okomo mai kēia i nā 'okina a me nā kahakō e like me ke kauhua 'ana o kēia wā.

'O Ke Kūkākama'ilio

Eia ho'i kekahi mea nui a'ū i mālama ai, 'o ke kūkā kama'ilio o nā kānaka o ka mo'olelo. Ua hoihoi au i ke 'ano e 'ōlelo 'ia ai nā mana'o o kekahi i kekahi. No'u iho, he mea ia kūlana o ke kama'ilio no kākou e hahai ai, no laila mai au i kuhi ai he waiwai nā puana'ī. E nānā mai kākou i kēia mau puana'ī ma lalo iho i mālama 'ia mai kona mau hua, i like loa me ko ka mo'olelo kumu. Aia kēia 'ōlelo 'ana ma ka mokuna 7. E 'ōlelo

⁶⁷ Pēlā nō i kākau 'ia ai ma ka mo'olelo kumu.

⁶⁸ "Puana a'e la 'o ia nei i nā hua'ōlelo 'inā'ināu mea ipo,

'Ke ho'i la nō na'e 'oe lā,

E mana'o na'e 'oe i ku'u lani lā,

Ku'u lei 'ā'ī o ke anu lā,

Hoa ho'opūhene o ka pō anu lā.'" (Stone 'Ao'ao 16, 2014)

ana 'o Ahiki iā Nuhi lāua 'o Nihi'ole. E like me ke mele a kākou i 'ike aku nei,
ho'okomo aku au i nā kahakō a me nā 'okina e like me ku'u wahi ho'omaopopo 'ana.

"Iā kākou i mua o ke ali'i, i ho'opuka auane'i au i ka 'ōlelo, a inā loa'a ka
ui iā 'oukou, e hō'oa i ka pololei o ka'u 'ōlelo. No'ono'o i ka 'ōlelo maika'i, a
kama'ilio pololei. Mai ho'opēpē, he hana kua'āina ia." (Stone, 'Ao'ao 4, 2014)

Eia hou kekahi puana'i i mālama 'ia ma ia mokuna like nō, ka mokuna 7. He mau
'ōlelo kēia a Pōpolo, a ke kahuna no kāna i 'ike ai ma ke kā hoaka.

"Eia kēia kaikamahine u'i lauoho nu'anua ke noho nei i ka mākāhā o
Kawainui. He hana kā kēia kaikamahine, me he mea lā, 'o ia nei ke kumu o ia
nele ou. Nāna i hō'e'epa i ka loko o 'olua,' wahi a Pōpolo." (Stone, 'Ao'ao 4,
2014)

A e nānā kākou i ka puana'i hope loa o kēia māhele o nā puana'i a'u i mālama ai.
Aia kēia ma ka mokuna 31, ma ka papa'aina a Kāne mā, ma 'Upolu.

"Ike mai 'o Kāne i kēia hana 'ana a ke keiki. 'Na wai ka pua 'o 'oe?' wahi
āna i nīnau aku ai iā Kahinihini'ula kani kua mauna i ka maka o ka uila. 'Na
Kūkū'aimoku. Na Hinamanalau,' i pane aku ai ka mo'omo'o. 'Ua pono. Ua hiki
maila nō 'oe. E lawe aku au iā 'oe e hō'ike'ike i ka 'āina kapu o ke akua. 'Oiai,
ua hehi ihola 'oe i ka pe'a kapu o Kūkulu o Kahiki. Ua loa'a ia 'o ka wai huna a
ke kupa. E inu! E inu like kākou!' wahi a Kāne. (Stone 'Ao'ao 13, 2014)

No laila, 'o ka hapa nui o nā puana'i ma ka mo'olelo 'o Mākālei, ua mālama au
ma kekahi 'ano. Ma ke 'ano holo'oko'a paha, e like me kēia mau mea i luna a'e nei. A i
'ole, ua ho'opōkole iki 'ia e a'u. Mālama 'ia mai nō na'e ke 'ano o ka 'ōlelo 'ana. 'O ia
ho'i ka pilina 'ōlelo a me nā hua a Keko'owai i kau ai.

‘O Ke Ka‘ina Nui o ka Mo‘olelo

‘O kekahi mea hou aku a‘u i mālama ai, a i nānā pono ai, ‘o ia ke ka‘ina nui o ka mo‘olelo. No laila, mālama au i nā mana‘o nui a mālama ‘ia mai hoi ke ka‘ina a me ka ho‘onohono ‘ia ‘ana. Penei ke ka‘ina nui ma ka mo‘olelo ‘o Mākālei, ma ku‘u mana, a ma kā Keko‘owai.

‘Ono ke ali‘i i ka i‘a a ho‘onohono ‘ia he lā moku limu. ‘A‘ohe ho‘ina ko Kahinihini‘ula, no laila ua hilahila ke kupuna. Ho‘okō ‘o Haumea i ka mākaia i‘a a Nī‘ula, a nele ihola nā loko ‘o Kawainui a me Ka‘elepulu. Ha‘i mai ke kahuna i ka hō‘ike a ka pō ma ke kā hoaka a ho‘oholo ‘ia ka huaka‘i ‘imi keiki a Ahiki. Hui pū mai ‘o Haumea me Nī‘ula lāua ‘o Kahinihini‘ula a hui pū ‘o Kahinihini‘ula me kona mau hoa pā‘ani o kahakai. Ho‘olilo ‘ia ‘o Nī‘ula i luahine maka kūkōna. Mākaukau auane‘i ke keiki e huaka‘i i ka ‘āina kapu a ke akua. Holo aku ke keiki me ona mau hoa pā‘ani ma nā nalu o ke kai loa. Hō‘ea mai ‘o ia i ka papa‘aina a Kāne mā a ‘ai pū ihola. Māka‘ika‘i ‘o Kahinihini‘ula lāua ‘o Kāne i kona houpo. Lilo ‘o Nī‘ula lāua ‘o Haumea i mau kaikamāhine ‘ōpiopio. Pili pū ‘o Kahauolopua lāua ‘o Ahiki ma ka moe ipo o ka pō a hāpai a‘ela ‘o Kahauolopua. Ho‘olālā ‘ia ka ho‘āo a Ahiki me kāna mau wāhine. Ho‘i mai ‘o Kahinihini‘ula i ka honua ‘āina ‘o O‘ahu nui. A laila, hō‘e‘epa ‘o Haumea i ka huaka‘i a Olomana e hele mai ana no ka ho‘āo a ke aikāne. Hehikū ke keiki o Makawao i luna o ke kapu ali‘i ma ke ki‘owai ‘o Moanihi a hō‘oia mai ke kahuna, ‘o ia nō ke keiki a lākou e ‘imi ana. ‘O ka hehi ihola nō ia a ke keiki i ka neki o Mokulana. Hānau ‘e‘epa mai ‘o Keanomehaola‘ila‘ikalani. ‘Ike mai ‘o Kahauolopua i kāna ‘ōpu‘u, a me Nī‘ula i kāna mo‘opuna ma ka manawa like me Haumea. Ho‘āo ihola auane‘i ‘o Ahiki lāua ‘o Kahauolopua. ‘O ia nō ho‘i ke ka‘ina nui e noho nei. ‘O ia ho‘i ke ka‘ina nui a‘u i mālama ai ma ka‘u mana mai ka mo‘olelo a Keko‘owai mai.

Eia ho‘i kekahi mea hou no kēia mea, ‘o ke ka‘ina nui. Ma ke mele, "He Wehi no ka Mākālei," a‘u i ho‘okomo ai ma mua o ka‘u mana i ho‘okino hou ‘ia, he ho‘oulu poko nō ia no ke ka‘ina nui o ka mo‘olelo ‘o Mākālei. Hiki ke ‘ike ‘ia nā mana‘o nui o ka mo‘olelo ma kēlā me kēia lālani o ia mele. Aia nō ia e ho‘ola‘i ana ma mua o ka mokuna 1, ma ka ‘ao‘ao 56 o kēia pepa nui nei.

Eia ho‘i kekahi mea. ‘Oiai, ua hala aku ‘o Keko‘owai i ke ala polohiwi a Kāne, ma mua o kāna ho‘opau pono ‘ana i ka mo‘olelo, ‘a‘ohe hopena ko ka‘u mana o Mākālei.

Ua 'imi aku nō a noi'i nō ho'i kēia. He 'ole wale nō kai loa'a mai ia'u. No'ono'o mua a'ela kēia e kākau i hopena. 'O ka ho'āo 'ana 'o Ahiki lāua 'o Kahauolopua, a me ka hō'ike 'ana aku nō paha iā Keanomehaola'ila'ikalani i ke lehulehu ka'u i no'ono'o iho ai. Eia na'e, 'a'ole nō i loa'a kekahi kumu alaka'i ma kekahi mana o ka mo'olelo 'o Mākālei a i 'ole kekahi mo'olelo i like iki. No laila, 'a'ole au i makemake e lilo ka'u hopena i mea pa'a loa a kāpae 'ia aku kekahi hopena e 'ō'ili mai ana paha. No ia kumu nō, waiho aku au i ka'u mana me ka hopena 'ole, e like me ka mana a Keko'owai. Na ka mea heluhelu e koho i ka hopena a ma hope aku paha e ho'ākāka mai ana kekahi i ka ha'ina nō kēia mo'olelo kahiko 'o Mākālei.

'O Kekahi o Nā Hua ma Nā Kaha Apo

Eia hou kekahi mea a'u i mālama ai mai ka mo'olelo 'o Mākālei a Keko'owai, 'o kekahi o nā hua'olelo ho'ākāka ma nā kaha apo. 'O kekahi mau 'olelo, wehewehe hou aku 'o Keko'owai i ka mana'o ma nā kaha apo. E like me nā puna'ī ma lalo iho nei.

Eia kekahi mana'o hoihoi a'u no ia mau kaha apo la. Me he mea lā, he hō'ike ia, ua kākau 'o Keko'owai me ka mana'o, he ki'eki'e ke kūlana o ke kākau 'ana ma luna a'e o nā mea e hiki ai ke ho'omaopopo 'ia e nā mea heluhelu o ia wā. 'O ia paha kekahi kumu o kāna wehewehe 'ana ma nā kaha apo. Ua hoihoi nō ia mea ia'u, 'o ia kekahi kumu a'u i mālama ai i ia mea, i 'ike kākou i nā mea a Keko'owai i mana'o ai e wehewehe hou. E nānā iho kākou i kekahi o kēia mau hua 'olelo ma nā kaha apo.

"...me ka olelo ana mai, 'pae kua he nalu halehale,' o ke kupopou iho la no ia o laua i ke kaulu pali, (ale) wahi a ko Kauai olelo. Ia laua e holo nei iloko o ka waha o ka ale..." (Keko'owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 7 Kep 1922, 'ao'ao 4)

"Ea ae la o Niula iluna, a nana mai la ike mai la oia i keia kaikamahine opiopio u'i o ka helehelena aole i lo'u iho ke ku'emaka pali o Kaiwiku'i (waiu) e ku ana ma kahi a Haumea i noho ai..." (Keko'owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 25 Ian 1923, 'ao'ao 7)

No laila, hiki nō ke 'ike 'ia kēia mau 'ōlelo hoihoi a me ke kaona. Ua huna mua paha i mua o kākou, mālama nō na'e wau i kekahi o ia mau wehewehe 'ana

'O Kekahi mau 'Ōlelo Hoihoi

Ua 'ike ihola kākou i kekahi o nā 'ōlelo hoihoi a Keko'owai i wehewehe mai ma nā kaha apo no kākou. Eia kekahi mea a'u i mālama ai, 'o kekahi mau 'ōlelo li'ili'i a Keko'owai i ulu a'e ai ku'u hoihoi. Mālama ihola kēia i kekahi. E nānā mai kākou i kekahi o ia mau 'ōlelo ma lalo iho nei. He 'ōlelo kēia a Kahauolopua iā Ahiki, i ka wā e kakali ana i ka huaka'i a Olomana e hō'ea mai ma Kailua.

"Ua ike oe e ke alii, aia he nui na hoa aina o olua mamua o ke alahahele, akahi no ke alii a hele mai no kou la hiuwai o ka noho ana..." (Keko'owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 3 Mei 1923, 'ao'ao 7)

Ua hoihoi nō ia'u kēia mana'o o ka "la hiuwai," no ka ho'āo no ka mea ho'ohana nui 'ia i kēia wā, ka hua'ōlelo "male." No laila, ma ku'u mana, ua ho'okomo aku au i ka hua'ōlelo "hi'uwai" i kekahi mau manawa no ia mana'o o ka ho'āo, a me kekahi mau manawa, kākau wale au i ka hua'ōlelo "ho'āo." Eia hou kekahi māhele i mālama 'ia. Ma kēia māhele i lalo iho nei, e kākua ana ke kaikamahine kama'āina, 'o Kahauolopua i kona kapa.

"Nee mai la oia a pili ma ka hai o ka wai, lalau mai la i kona pa-u, a kikepa ae la i ka hope oni o ka Mokolii." (Keko'owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 25 Ian 1923, 'ao'ao 7)

Hoihoi nō ia'u ka 'ōlelo 'ia 'ana o "ka hope oni o ka Mokolii," a mālama 'ia ihola ma ka'u mana, no ka mea, he kuhi ia i kekahi moku holomoana o kēia pae 'āina o ka wā ma mua, a laila lilo ihola ia 'ano 'ōlelo i 'ōlelo māhiehie.

Ma kēia puana'i hou ma lalo iho nei, he māhele kēia o ka wā a Kahauolopua a me Ahiki a moe ana, a me kā Haumea Lupea mau hana ho'opahulu iā lāua nei. Ua mālama au i ka māhele, "ke honi laau ihu i ka uwapo he hookui aku ka hopena."

"...oia keia e moe pu nei me ia, aole no hoi oia i hoopua leo ae, a ua maopopo no ia mea, ke honi ka laau ihu i ka uwapo he hookui aku ka hopena."
(Keko'owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 22 Pep 1923, 'ao'ao 4)

Hoihoi ka 'olelo "ke honi ka laau ihu i ka uwapo he hookui aku ka hopena," no ka mea, 'a'ole kama'āina nui au i nā 'olelo no ka moe pū 'ana a nā ipo. Mālama au i ia 'ano wehewehe nani 'ana i mea no kākou e hahai ai.

A ma 'ane'i ka puana'i hope loa. He mau 'olelo kēia a Haumea Lupea iā Ahiki, iā ia i ha'alele aku nei i ka hale o nā kaikamāhine i hele a kama'āina. 'O ka "puhipuhi laau ia la" ka mea i hei ihola ku'u hoihoi, no ka mea, 'a'ole nō au i lohe 'ē i ia 'ano 'olelo 'ana. He mea hiki nō ia'u, a iā kākou ke ho'okomo a ho'opuka ma ke kākau a me ka 'olelo 'ana.

"Ua pono ia, a mai hoonui hana aku oe e ke kane, o ka mea i loa, ua lawa ia.' wahi a Haumea, oia nae ke puhipuhi laau ia la ke Konohiki e na hana hoinau ipo a keia eu." (Keko'owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 1 Mal 1923, 'ao'ao 7)

No laila, ua mālama aku nō au i kekahi mau 'olelo i hoihoi ia'u. 'O ia kekahi mau kuhi o ka wā ma mua, kekahi mau 'olelo i malihini ia'u a pēlā aku. Aia nō nā 'olelo hoihoi he nui hou aku e waiho ana ma ka mana a Keko'owai.

'O Kekahi mau Inoa

Eia ho'i kekahi. Ua mālama au i kekahi mau inoa hoihoi o ka mo'olelo kumu ma ku'u mana o ka mo'olelo. Eia kekahi inoa a'u i hoihoi ai ma ka mokuna 15.

"Aia ka loko o ke akua nona nēia mau i'a ma waena o kēlā mau kuahiwi 'elua. 'O Kawaihalana kona inoa. E 'ai kāua.'" (Stone, 'Ao'ao 7, 2014)

Ua hoihoi kēia inoa ia'u, no ka mea, he kuhi ia i ke kumu o ka i'a o Kawainui. Ma kēia māhele o ka mo'olelo, aia 'o Kahinihini'ula ma ka 'āina moe 'uhane. Ua hui pū 'o ia

me kekahi kaikamahine u‘i, me Haumea nō ho‘i. E ha‘i mai ana ‘o Haumea i ke keiki no ka i‘a o ka loko o Kawainui. No laila, ua mālama kēia i ia inoa ‘o Kawaihālana. ‘O nā inoa no Ko‘olauloa a me Ko‘olaupoko, ua mālama au i ka hapa nui no ka mea, he mo‘olelo kēia no nā Ko‘olau. A hiki nō ke lilo kēia mo‘olelo i mea e ho‘āla hou ai i kekahi o kēia mau inoa wahi ku‘una.

Eia mai ho‘i kekahi inoa a‘u i mālama ai. ‘O Kawaiola‘akapu. ‘O ke awāwa ia ma ka houpo o Kāne. ‘Ike ‘ia mai kēia inoa wahi ma ka mokuna 31, iā Kahinihini‘ula lāua ‘o Kāne e māka‘ika‘i ana i kona houpo.

""O ka pu‘u āu e ‘ike la, ‘o ka houpo o Kāne nō ia. ‘O ke awāwa i ka ulu o ke kukui, ‘o Kahawaiola‘akapu ia. ‘O ka mea ho‘i ia e kaupale ana mai ke kanaka aku. E like ho‘i me ‘oe,’ wahi a Kāne." (Stone, ‘Ao‘ao 12, 2014)

Hoihoi nō au i kēia inoa nei, no ka mea he hi‘ona ia o ka ‘āina akua. A ‘o ia ho‘i ka mea e ho‘oka‘awale ana ke ao akua me ke ao kānaka. A nui nō ku‘u hoihoi i nā mea o ka ‘āina akua.

Ua ‘ike mai nō kākou i kekahi mau inoa hoihoi a‘u i mālama ai ma ku‘u ho‘okino hou ‘ana iā Mākālei. Aia nō nā inoa kahiko he nui hou aku ma ka mana a Keko‘owai i kākau ai no kākou.

‘O Nā Inoa Kapakapa

Eia hou kekahi hana ma ka mo‘olelo kumu a‘u i mālama ai. ‘O nā inoa kapakapa. Kapakapa pinepine ‘ia ‘o Haumea a me Kahinihini‘ula. Mālama au i nā inoa kapakapa no ka mea he papahana ho‘okama‘āina kēia, i kama‘āina hou kākou i nā ha‘awina ma‘amau o ka ha‘i mo‘olelo Hawai‘i.

Kapa ‘ia ‘o Haumea, "ke āiwaiwa nui o Nu‘umealani," "o Waolani," "o Nu‘uanu," a "o Kū‘aihelani" ho‘i. Kapa ‘ia ho‘i ‘o ia "ka u‘i o ke ala ānueue," "ke kumuhonua," "ka iwi kuamo‘o," "ka wahine kilokilo," ka "ho‘okaloha nui," "ka hū‘eu," "ka ‘e‘epa," a pēlā wale aku. Mālama au i kekahi o ia mau inoa kapakapa. Hiki nō ke ‘ike ‘ia nā mea a pau ma ka mo‘olelo ‘o Mākālei a Keko‘owai.

Kapa 'ia ho'i 'o Kahinihini'ula, "ke keiki 'eu'eu o Makawao," "ka hāpu'u," "ka mo'omo'o," "ka hoa haumana," a pēlā aku. Kapa 'ia 'o Nī'ula, "ka luahine" "ka makua," a me "ke kupuna wahine." Kapakapa 'ia 'o Kāne mā e Haumea, "nā 'elemākule," a me "nā 'elemākule 'auwae lewa." Hiki nō ke 'ike 'ia kēia mau inoa kapakapa hoihoi no Kāne mā ma ka mokuna 31. Kapa ho'i 'o Ahiki "ke konohiki pu'uwai 'olu'olu," "ke konohiki na'au ākea," "ka punahele a ke ali'i," a me kekahi mau mea hou aku. Hiki nō ke 'ike 'ia ia mau inoa kapakapa la, ma ku'u mana, a me ka mana a Keko'owai. Ua makemake nō au i ke 'ano a Keko'owai i kuhi aku ai i ke kanaka ma o nā inoa kapakapa. No laila, ua 'ike mai nō kākou i kekahi mau mea a'u i mālama au mai ka mo'olelo kumu mai, a i ku'u mana nō.

'O Ke Koho 'ana i Nā 'Okina a me Nā Kahakō

'O ka hapa nui o nā hua'ōlelo ma kā Keko'owai mo'olelo, ua ahuwale ia'u kahi e kau ai ka 'okina a me ke kahakō. A inā 'a'ole i ahuwale, ua loa'a nō ka hua'ōlelo me nā 'okina a me nā kahakō ma nā puke wehewehe a Pukui lāua 'o Elbert, a me ka puke wehewehe a Andrews. 'O kekahi mau mea na'e, ua kānalua au i kahi e kau ai ka 'okina a me ke kahakō paha. E nānā iki mai nō kākou i kekahi o ia mau hua'ōlelo a 'ōlelo paha.

"Ua kokolo palanehe mai la o ke-anoahiahi, a hali iho la ia pupuhi kukui o Papalaua, he po no ka po, he po no ke ao." (Keko'owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 19 Ape 1923, 'ao'ao 7)

Ma kēia māhele, ua ho'opahulu 'ia ka huaka'i a Olomana e ka hū'eu o Waolani, e Haumea ho'i, a me kona mau 'ai alo. Lilo nā me a pau i ka le'ale'a a kulu ke aumoe. No laila, ma ku'u mana, koho au i nā kahakō penei,

"Kokolo palanehe maila ke ano ahiahi. Hāli'i ihola ka nanea hiala'ai i luna o nā mea a pau. He pō nō ka pō, he pō nō ke ao. Kau auane'i ka hiamoe i luna o nā mea a pau." (Stone, 'Ao'ao 17, 2014)

Pēlā nō ku‘u mahu‘i i ka mana‘o, ma o nā hua ‘ōlelo ‘ē a‘e e puni ana. ‘O ku‘u mana‘o, he pō nō ka pō. A ua lilo ke ao i ka pō, ma muli o ka nui o ka le‘ale‘a. ‘O ku‘u unuhi ‘ana i nā ‘ōlelo a Keko‘owai.

‘O kekahi mau hua‘ōlelo, ua pohihihi wale ia‘u, a ‘a‘ole nō e loa‘a ana ma ka puke wehewehe a Pukui lāua ‘o Elbert, a me kā Andrews. No laila, ua waiho wale aku au iā ia, me ka ‘okina a kahakō ‘ole. Eia kekahi hua‘ōlelo a‘u i hana ai pēlā. Aia ‘o Haumea e kaukau ana i kekahi mau hua pule, ma ka mokuna 45.

"I ka ike ana o Haumea, ua ko elike me kona makemake ia wa oia i kau iho ai i kona lima akau iluna o ke poo o Kahinihiniula, me ka hoopuka ana iho i na hua-pule:

O poni uli o poni ele,
O na ula poni iloko o piliko,
Ka puua kaukuahua..." (Keko‘owai, *Ka Nupepa Kuokoa*, 17 Mei 1923, ‘ao‘ao 3)

No laila, ua waiho aku au i ka "piliko," ma ku‘u mana. Aia na‘e e akāka ‘ole nei ka mana‘o ia‘u.

Eia ho‘i kekahi hua‘ōlelo e akāka ‘ole ana ia‘u ka mana‘o. ‘O ka hua‘ōlelo ‘o "hakanu." Kākau ‘ia ma kā Keko‘owai mo‘olelo, "ha-kanu." No laila, no‘ono‘o iho kēia, ‘o "hākanu" paha ia? Loa‘a wale ‘o "hakanū," ma nā puke wehewehe. He ‘ano "mū," ka mana‘o o "hakanū". ‘A‘ole nō i launa loa kēlā mana‘o ma kēia māhele o ka mo‘olelo. No laila, ua waiho wale aku au pēlā, "ha-kanu."

"...me ka hooho like ana ae o ko laua mau leo i keia huaolelo: 'Iuka i ka pohuehue ha-kanu,' o ka wa no ia o ke kai i o-hu ae ai iluna a like ke kiekie me ka honua aina ouka, me he kaihoe la, pii aku no ke kai a pili i ka pohuehue..." (Keko‘owai, ‘Ao‘ao 137, 1922-1924)

"Kau lākou nei, ‘o Kahinihini‘ula, Keōahi, a me Hā‘ipu i luna o nā papa. 'I uka! I ka pōhuehue ha-kanu!' wahi a Keōahi lāua ‘o Hā‘ipu i ho‘ōho aku ai. ‘Ōhū

ke kai me ke kai ho‘ē‘e la. Pili mai ke kai i ka pōhuehue." (Stone, ‘Ao‘ao 10, 2014)

No laila, ua ‘ike mai nō kākou i kekahi o ku‘u mau koho ‘ana i nā ‘okina a me nā kahakō, a i ‘ole ka waiho wale ‘ana aku me ka ‘okina a me ke kahakō ‘ole. ‘O ka hapa nui o nā ‘ōlelo, ua ahuwale ka mana‘o. ‘O kekahi ua pohihihi nō. A ua pono ke noi‘i, koho, a waiho wale aku paha. Ua kau ho‘i au i nā ‘okina a me nā kahakō i mea e apo koke ai nā ‘ōpio ‘ōlelo Hawai‘i o kēia wā.

He Wahi Panina

No laila, eia kākou, ua hō‘ea mai i ka hopena o ku‘u wehewehe ‘ana i ka ho‘okino hou ‘ana i ka mo‘olelo ‘o "Mākālei, ka lā‘au pi‘i ona a ka i‘a." ‘Ike ‘ia mai nō kekahi mau māhele o ka‘u mana o ka mo‘olelo, a me kekahi mau māhele a kā Keko‘owai mana.

Ua ‘ike mai ho‘i i ku‘u wae ‘ana, a me ke kui ‘ana mai i nā pua, a he lei. Ua ‘ike mai nō ‘oukou i ka‘u hana ‘ana, mai luna a lalo. Ua hō‘ike aku au i ka‘u mau koho a me ka‘u mau noi‘i ‘ana me ke akāka loa ma ku‘u ‘ano i hiki ai.

Ua hō‘ike aku ho‘i au iā ‘oukou, o‘u mau hoa ma ka ‘ōlelo hawai‘i, i ka‘u mau pahuhopu no kēia papahana. Mai nō kākou e ho‘opoina, he wahi ‘īna‘i wale nō kēia, i ka mea‘ai a Keko‘owai i waiho mai ai no kākou ma ka papa‘aina.

No laila, ua lawa pono nō paha kēia lei a‘u i kui ai, i wahi ‘ohu no kākou. ‘O ka hana wale nō i koe, ka heluhelu ‘ana i ka‘u mana, a me ka mana a Keko‘owai. A laila, loa‘a mai auane‘i nō paha iā kākou kekahi ‘ano hopena no ka ha‘ina o Mākālei.

Ua kaha akula ka lā ma Kailua nei. Waiū nā ku‘emaka pali i ke anu o nā Ko‘olau. Ke palanehe maila ke ano o ke ahiahi i luna o kākou. Ke ho‘olale mai nei ka Malanai ia‘u e ho‘onenea i kai o Oneawa. Ke ho‘i nei ko Paliko‘eko‘e keiki, ua ahiahi kākou. Ke waiho aku nei au i kēia pū‘olo i mua o ‘oukou me ke aloha.

He Papa Kumu 'Ike

Ami. "He Mele no ka Haku Hawaii." *Ka Hae Hawaii*. Hawai'i: 25 Iul 1860: Buke 5, Helu 17, 'Ao'ao 72. Ho'olaupa'i. Nupepa.org. Ka Pūnaewele. 10 'Oka 2013.

Andrews, Lorrin. "A Dictionary of the Hawaiian Language." Hawai'i: Island Heritage Publishing. 2003 (1865).

Andrews, Lorrin lāua 'o Henry H. Parker. "A Dictionary of the Hawaiian Language." Hawai'i: The Board of Commissioners of Public Archives of the Territory of Hawaii. 1922.

Bacchilega, Cristina. "Legendary Hawai'i and Politics of Place Tradition, Translation, and Tourism." Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press. 2006.

Bacchilega, Cristina. "Folklore and Literature." *A Companion to Folklore, First Edition*. Ho'oponopono 'ia e Regina F. Bendix lāua 'o Galit Hasan-Rokem. United Kingdom: Blackwell Publishing Ltd. 2012.

Basso, Keith H. "'Stalking with Stories': Names, Places, and Moral Narratives among the Western Apache." *Text, Play, and Story: The Construction and Reconstruction of Self and Society*. Ho'oponopono 'ia e Edward M. Bruner. The American Ethnological Society. 1983.

Beckwith, Martha. "The Hawaiian Romance of Laieikawai Translated from the Hawaiian Text of S. N. Haleole." *Thirty Third Annual Report of the Bureau of American Ethnology to the Secretary of the Smithsonian Institution*. Washington: Government Printing Office. 1911-1912.

Beckwith, Martha. "Hawaiian Mythology." Hawai'i: University of Hawai'i Press. 1970.

Chapin, Helen G. "Shaping History: The Role of Newspapers in Hawai'i." Hawai'i: University of Hawai'i Press. 1996.

Clark, John R. K. "Hawai'i Place Names." Hawai'i: University of Hawai'i Press. 2002.

Colum, Padraic. "Legends of Hawaii." New Haven: Yale University Press. 1937.

de Silva, Kīhei. "The Song of Stones." He mau kuhia o lalo no Kawai Cockett. 'O *Ka 'ōhao Ku'u 'Āina Nani*. Hawai'i: Ho'olōkahi Productions. 1993.

de Silva, Kahikina. "Ka Mākālei a Kawainui." *Kailua*. Hawai'i: Kailua Historical Society. 2010

Dudley, Michael Kioni. "Man, Gods, and Nature." *A Hawaiian Nation*. Hawai'i: Nā Kāne O Ka Malo Press. 1990.

Emerson, Nathaniel B. "Pele and Hiiaka: A Myth from Hawaii." Hawai'i: 'Ai Pōhaku Press. 1993.

"E Ae Ana Kakou E Make Ka Olelo Hawaii?" *Ka Nupepa Kuokoa*. Hawai'i: 6 Ian 1922: Buke 61, Helu 1, 'Ao'ao 2. Ho'olaupa'i. Nupepa.org. Ka Pūnaeweale. 1 Ian 2014.

Fishman, Joshua A. "Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages. Philadelphia, Pennsylvania: Multilingual Matter. 1991.

Hale'ole, S. N. "Ke Kaa o Laieikawai: Ka Hiwahiwa o Paliuli, Kawahineokaliula." Hawai'i: Henry M. Whitney. 1863.

Handy, E. S. Craighill, Elizabeth Green Handy, and Mary Kawena Pukui. "Native Planters in old Hawaii: Their Life, Lore, and Environment. Hawai'i: Bishop Museum Press. 1972.

Handy, E. S. Craighill, Iāua 'o Mary Kawena Pukui. "The Polynesian Family System in Ka-'u, Hawai'i." Aotearoa: Polynesian Society. 1950.

"He Mo'olelo Ka'ao no Punia" *Ka Hoku o Hawaii*. 1912- 1913. Ho'omākaukau 'ia e Puakea Nogelmeier. Hawai'i: Ke'ena Ho'ona'auao o ka Moku'āina o Hawai'i. 1993.

"He Moololo no Lonoikamakahiki Ka Pua Alii Kiekie na Kalani." *Ka Nupepa Kuokoa*. Hawai'i: 12 Pep 1887: Buke 26, Helu 7. Papakilo Database. Papakilodatabase.com. Ka Pūnaeweale. 23 Now 2013.

"He Pane ia Joseph Makalei." *Ka Nupepa Kukokoa*. Hawai'i: 6 Ian 1922: Buke 61, Helu 1, 'Ao'ao2. Ho'olaupa'i. Nupepa.org. Ka Pūnaeweale. 10 Iun 2012.

Ho'oulumāhiehie. "Ka Moololo o Hiiakaikapoliopole." Unuhi 'ia a ho'oponopono 'ia e Puakea Nogelmeier. Hawai'i: Awaiulu Press. 2006.

Ii, John Papa. "Fragments of Hawaiian History." Unuhi 'ia e Mary Pukui. Hawai'i: Bishop Museum Press. 1959.

"Ka Hoao Ana o Ke Au Kahiko o Hawaii nei." *Ke Alakai o Hawaii*. Hawai'i: 23 Iul 1931: Buke 3, Helu 12. Papakilo Database. Papakilodatabase.com. Ka Pūnaeweale. 23 Now 2013.

"Ka Moololo No Umi Kekahi Alii Kaulana o Ko Hawaii nei Paeaina." *Ke Alakai o Hawaii*. Hawai'i: 24 'Oka 1935: Buke 8, Helu 24. Papakilo Database. Papakilodatabase.com. Ka Pūnaeweale. 23 Now 2013.

"Ka Moololo o Hawaii nei. Helu 2. Kuhooneenuu." *Ka Nupepa Kuokoa*. Hawai'i: 22 Iun 1865: Buke 4, Helu 25, 'Ao'ao 1. Ho'olaupa'i. Nupepa.org. Ka Pūnaeweale. 10 'Oka 2013.

"Ka Moololo o Kou Aina Oiwi." *Ka Nai Aupuni*. Hawai'i 1 Pep 1906: Buke 1, Helu 57, 'Ao'ao 3. Ho'olaupa'i. Nupepa.org. Ka Pūnaeweale. 24 Pep 2014.

Kahiolo, G. W. "He Moololo No Kamapuaa." Unuhi 'ia e Esther T. Mookini lāua 'o Erin C. Neizmen me ke kōkua 'ana a David Tom. Hawai'i: Papahana 'Ike Hawai'i. Ke Kulanui o Hawai'i, ma Mānoa. 1978.

Kalākaua, David. "The Legends and Myths of Hawaii: The Fables and Folk-Lore of a Strange People. By His Hawaiian Majesty Kalakaua." Ho'oponopono 'ia e R. M. Daggett. New York: Charles L. Webster. 1888

Kalanikuihonoinamoku, B. V. "No na wahi a na 'Lii e makemake ai e noho i ka wa kahiko ma ka Mokupuni o Oahu nei." *Ke Au Okoa*. Hawai'i: 31 Iul 1865: Buke 1, Helu 15, 'Ao'ao 4. Ho'olaupa'i. Nupepa.org. Ka Pūnaeweale. 10 'Oka 2013.

Kamakau, Samuel Mānaiakalani. "Palapala Maia S. M. Kamakau Mai." *Ka Nupepa Kuokoa*. Hawai'i: 12 Kep 1868.

Kamakau, Samuel Mānaiakalani. "Ke Kumu Aupuni. Ka mo'olelo Hawai'i no Kamehameha Ka Na'i Aupuni a me kāna aupuni i ho'okumu ai." Ho'oponopono 'ia e Puakea Nogelmeier. Hawai'i: Ke Kumu Lama, 'Ahahui 'Ōlelo Hawai'i. 1996.

Kamakau, Samuel Mānaiakalani. "Ke Aupuni Mō'ī. Ka mo'olelo Hawai'i no Kauikeaouli keiki ho'oilina a Kamehameha a me ke aupuni āna i noho mō'ī ai." Ho'oponopono 'ia e Puakea Nogelmeier. Hawai'i: Kamehameha Schools Press. 2001.

Kamoku, Kamoku, Kekoowai. "He Puolo Waimaka No Ko Makou Tutu Aloha, Mr. Samuel K. Kekoowai, Ua Hala." *Ka Nupepa Kuokoa*. Hawai'i: 10 Ian 1924: Buke 63, Helu 2, 'Ao'ao 5. Papakilo Database. Papakilodatabase.com. Ka Pūnaeweale 20 Now 2013.

Kānepu'u, J. H. "E Malama i ka nupepa." *Ka Hae Hawaii*. Hawai'i: 1 'Oka 1856: Buke X, Helu X, 'Ao'ao 122.

Kānepu'u, J. H. "Ka poe kakau moololo, a kaa paha." *Ka Hoku o ka Pakipika*. Hawai'i: X X 1862: Buke X, Helu X, 'Ao'ao X.

Kawaikaumaiikamakaokaopua, Z. P. K. "Moololo no Umi kekahi Alii o ko Hawaii nei Paeaina. Hanauia ma Kealakekua, Hamakua Hawaii. Mokuna VII. Ka Hoao Ana o Umi me Piikea ke Kaikamahine a Piilani ke 'Lii o Maui." *Ka Nupepa Kuokoa*. Hawai'i: 5 Mal 1925: Buke 64, Helu 10, 'Ao'ao 6. Papakilo Database. Papakilodatabase.com. Ka Pūnaeweale 23 Now 2013.

Kawaikaumaiikamakaokaopua, Z. P. K. "Mooelo no Laieikawai ka Ui Helu Akahi o Paliuli i ka Uka o Puna. Mokuna XXXIII." *Ka Nupepa Kuokoa*. Hawai'i: 17 Pep 1927: Buke 66, Helu 7, 'Ao'ao 5. Ho'olaupa'i. Nupepa.org. Ka Pūnaewe. 3 Iun 2012.

Keko'owai, Samuel K. "Makalei, ka laau pii ona a ka ia o Moaulanuiakea i kaulana." *Ka Nupepa Kuokoa*. Hawai'i: 6 Ian 1922 - 10 Jan 1924. Ho'olaupa'i. Nupepa.org. Ka Pūnaewe. 3 Iun 2012.

Keko'owai, Samuel K. "A Kai Au o ka Uwapo, i ka Ihu o ka Moku Kiakolu." *Ka Nupepa Kuokoa*. Hawai'i: 11 Ian 1923. Buke 62, Helu 2, 'Ao'ao 4. Ho'olaupa'i. Nupepa.org. Ka Pūnaewe. 10 'Oka 2013.

Keko'owai, Samuel K. "Ku Ke Koko Puupuu a ka Lihilihi Luhelele iho la i ka Ukana a ka Waimaka." *Ka Nupepa Kuokoa*. Hawai'i: 1 Pep 1923. Buke 62, Helu 5, 'Ao'ao 7. Ho'olaupa'i. Nupepa.org. Ka Pūnaewe. 10 'Oka 2013.

Keko'owai, Samuel K. Iāua 'o James. H. Naki. "He Kanikaniaula no Mrs. Julian Kanuokalani Naki." *Ka Nupepa Kuokoa*. Hawai'i: 7 Mei 1920. Buke 63, Helu 18, 'Ao'ao 2. Papakilo Database. Papakilodatabase.com. Ka Pūnaewe. 10 'Oka 2013.

Keli'ikanaka'ole, J. B. "Moe Kaoo i ka Ai Lepo." *Ka Nuepepa Kuokoa*. Hawai'i: 26 'Oka 1872: Buke 11, Helu 43, 'Ao'ao 2. Ho'olaupa'i. Nupepa.org. Ka Pūnaewe. 10 'Oka 2013.

Kent, Harold Winfield. "Treasury of Hawaiian Words in One Hundred and One Categories." Hawai'i: Masonic Public Library of Hawaii. 1986.

L. "He inoa no Kekamalahaole." *Ka Nupepa Kuokoa*. Hawai'i: 4 Iun 1864: Buke 3, Helu 23, 'Ao'ao 1. Ho'olaupa'i. Nupepa.org. Ka Pūnaewe. 10 'Oka 2013.

Līhau, Mele. "He Inoa no Manoana." *Ka Nupepa Kukoka*. Hawai'i: 14 Iun 1862: Buke 1, Helu 29, 'Ao'ao 4. Ho'olaupa'i. Nupepa.org. Ka Pūnaewe. 10 'Oka 2013.

Malo, Davida. "Ka Mooelo Hawaii." Ho'oponopono 'ia e Malcolm Naea Chun. Hawai'i: The Folk Press, Ke Kula Kaiāulu 'o Kapi'olani. 1987.

Manu, Moses. "Keaomelemele." Unuhi 'ia e Mary Pukui. Ho'oponopono 'ia e Puakea Nogelmeier. Hawai'i: Bishop Museum Press. 2002.

Mokumaia, J. K. "He Mooelo Hoonanea no Piikoiakaalala he Aiwaiwa ma ke Panapua." *Ka Nupepa Kuokoa*. Hawai'i: 17 Pep 1927: Buke 66, Helu 7, 'Ao'ao 5. Ho'olaupa'i. Nupepa.org. Ka Pūnaewe. 3 Iun 2012.

Mookini, Esther K. "The Hawaiian Newspapers." Hawai'i: Topgallant. 1974.

Nākoa, Sarah Keli'ilolena. "Lei Momi o 'Ewa." Honoponopono 'ia e Puakea Nogelmeier. Hawai'i: Ke Kumu Lama. 1993 (1979).

Nakuina, Emma M. "Hawaii, its people, their legends." Hawai'i: The Hawaii Promotion Committee. 1904.

Nakuina, Moses Kuaea "Kalapana." Haku 'ia ka hopena o ka mo'olelo e William H. Wilson Hawai'i: Hale Kuamo'o, Kikowaena 'Ōlelo Hawai'i, Kulanui o Hawai'i, ma Hilo. 1994.

Nakuina, Moses Kuaea. "The Wind Gourd of La'amaomao." Unuhi 'ia e Esther T. Mookini lāua 'o Sarah Nākoa. Hawai'i: Kalamakū Press. 2005.

Nogelmeier, M. Puakea. "Mai Pa'a i ka Leo. Historical Voice in Hawaiian Primary Materials, Looking Forward and Listening Back." Hawai'i: Bishop Museum Press, Awaiaulu Press. 2010.

Poepoe, J. M. "Ka Moololo Hawaii Kahiko." *Ka Nai Aupuni*. Hawai'i: 1 Pep 1906: Buke 1, Helu 57, 'Ao'ao 1. Ho'olaupa'i. Nupepa.org. Ka Pūnaeweale. 3 Pep 2014.

Poepoe, J. M. "Ka Moololo O Kou Aina Oiwi." *Ka Nai Aupuni*. Hawai'i: 1 Pep 1906: Buke 1, Helu 57, 'Ao'ao 3. Ho'olaupa'i. Nupepa.org. Ka Pūnaeweale. 3 Pep 2014.

Poepoe, J. M. "Ka Ipu Alabata." *Ka Nai Aupuni*. Hawai'i: 22 Kek 1906: Buke X, Helu X, 'Ao'ao X.

Pukui, Mary Kawena, E. W. Haertig, a me Catherine A. Lee. "Nānā I Ke Kumu Volume 1." Hawai'i: Queen Lili'uokalani Children's Center. 1972.

Pukui, Mary Kawena, E. W. Haertig, a me Catherine A. Lee. "Nānā I Ke Kumu Volume 2." Hawai'i: Queen Lili'uokalani Children's Center. 1972.

Pukui, Mary Kawena, Samuel H. Elbert, a me Esther T. Mookini. "Place Names of Hawaii." Hawai'i: University of Hawai'i Press. 1974.

Pukui, Mary Kawena. "'Ōlelo No'eau: Hawaiian Proverbs and Poetical Sayings." Hawai'i: Bernice P. Bishop Museum Special Publication No. 71. 1983.

Pukui, Mary Kawena lāua 'o Samuel H. Elbert. "Hawaiian Dictionary." Hawai'i: University of Hawai'i Press. 1986.

S., W. S. "Ka Wehi No Ka Lahui Hawaii I Ke Au I O Kikiloa." *Ka Nupepa Kuokoa*. Hawai'i: 3 Mei 1918: Buke 56, Helu 18, 'Ao'ao 8. Papakilo Database. Papakilodatabase.com. Ka Pūnaeweale. 3 Pep 2014.

Sheldon, John G. M. "Kaluaikoolau, ke Kaeaea o na Pali Koolau a me na Kaei O Ahi o Kamaile." *Hawai'i: Keena Puuku of ka Teritore of Hawaii*. 1906.

Silva, Noenoe. "Pele, Hi'iaka, and Haumea: Women and Power in Two Hawaiian Mo'olelo." *Pacific Studies, Vol. 30. Nos. 1/2--March/June 2007*. 'Ao'ao 159-176. Hawai'i: The Pacific Institute, Brigham Young University Hawai'i. 2007.

Smith, Linda Tuhiwai. "Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous People." Aotearoa: University of Otago Press. 1999.

Sterling, Elspeth, P. lāua 'o Catherine C. Summers. "Sites of Oahu." Hawai'i: Bishop Museum Press. 1978.

Stone, Johanna. "Mākālei, ka lā'au pi'i ona a ka i'a o Moa'ulanuiākea i kaulana." *Masters Thesis*. Hawai'i: Kawaihuelani, Ke Kulanui o Hawai'i, ma Mānoa. 2014.

Tangarō, Taupōuri. "Lele Kawa, Fire Rituals of Pele." Hawai'i: Kamehameha Schools Publishing. 2008.

Thiong'o, Ngūgī wa. "Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature." London: J. Currey. 1989.

Trask, Haunani-Kay. "From a Native Daughter: Colonialism and Sovereignty in Hawai'i." Hawai'i: University of Hawai'i Press. 1999.

Westervelt, William D. "Legends of Old Honolulu." Boston: Geo H. Ellis Co. 1915.

Westervelt, William D. "Hawaiian Legends of Ghosts and Ghost Gods." Hawai'i: Mutual Publishing. 1998.

Wong, K. Laiana. "Kuhi aku, kuhi mai, kuhi hewa e: He mau laina kuhikuhi 'Akena no Ka Olelo Hawai'i." *Doctorate Thesis*. Hawai'i: Ke Kulanui o Hawai'i, ma Mānoa. 2006.

Wong, K. Laiana. "Authenticity and the Revitalization of Hawaiian." *Anthropology and Educations Quarterly*. 'Ao'ao 94-115. 1999.

He Papa o nā Me‘e nui ma ka mo‘olelo ‘o Mākālei

Haumea: Ke āiwaiwa
nui o Nu‘umealani

Nī‘ula: Ke
kupunawahine

Kahinihini‘ula: Ke
Keiki ‘eu‘eu

Keōahi: He hoa pā‘ani
o Kahinihini‘ula

Hā‘ipu: He hoa pā‘ani o
Kahinihini‘ula

Kahauolopua: Ke kino
kaikamahine u‘i o
Nī‘ula

Lupea: Ke kino
kaikamahine u‘i o
Haumea

Māpuana: He haiā
wahine o Haumea

Kapea: He haiā wahine
o Haumea

Hauwahine Ke ali‘i
mo‘owahine o Kawainui

Mākālei: Ka lā‘au
ho‘ololohe wai o
Nu‘umealani

Kūliaikanu‘u: He
moena a Haumea

Mokihe: He uluna a
Haumea

Kauhiakamane‘e: He
moena a Haumea

Hinawaikoli‘i: He
hulumanu kupanaha

Kapaiakinilau: Ka ipu
hōkea a Keōahi

Kūmaikalala: Ka papa
he‘enalu o

Kahinihini‘ula

Kekāhulipālālani: Ka
malo o Olomana

Maku‘ukao: Ke
ko‘oko‘o o Kāne

Ko‘oko‘omailani: Ke
aka o Maku‘ukao

Kuhelani: Ka wēlau o
Ko‘oko‘omailani

Olomana: Ka mō‘ī o
Ko‘olaupoko a me

Ko‘olauloa

Ahiki: Ke konohiki
punahēle

Pāku‘i: Ke kahuloko

Nuhi: He hoa lawai‘a

Nihi‘ole: He hoa
lawai‘a

Kapua‘ikahi: Ke kūkini

Pōpolo: Ke kahuna

Kāne: He akua nui

Lono: He akua nui

Pūnohu: Ke konohiki o
Kahana

Kaihuku: Ke konohiki
o Ka‘a‘awa

Hoehoekaipu: He mea
hula

Kamainalulu: He mea
hula

Lohilohikū: He
ho‘opa‘a

Kalohilani: He
ho‘opa‘a

Mākālei

*ka lā‘au pi‘i ona a ka i‘a, o Moa‘ulanuiākea i kaulana.
He Mo‘olelo Kahiko no ka huli Ko‘olau o Kailua a me
Waimānalo.*

Ka Nanea i ke Au o ka Manawa.

Na Samuel K. Keko‘owai

Ho‘okino hou ‘ia e Johanna K. Stone

He Wehi no ka lā'au Mākālei
Na Johanna K. Stone

Aloha mai kāua i Kawainui ē
Wai nui ākea ho'opihapiha 'eke ē
A Kailua nō ia i ke oho o ka Malanai ē
Ua moe 'ē ka lau o ke 'uki ē
'Alawa a'e i luna, iā Olomana ē
Mana ali'i nui o nā Ko'olau ē
'Ono a'ela i ka momona alo lenalena ē
'O ka punahele ke lawelawe i ka lani ē
Lani konohiki loko maika'i wale ē
He moku limu ka hana ma ka loko ē
Loku makawalu ka i'a ma 'ō a ma 'ane'i ē
He ho'ina ko nā lima i pā i ka hana ē
Koe wale na'e kahi keiki ma ka mole kamali'i ē
Ua hala i ka maka, aloha nō ke kupuna ē
Hilahila wale ia nele i ka ha'awina i'a ē,
I'a mākāia i kō i ke āiwaiwa nui ē
I nui ho'i kāna mau pulapula, ulu kalina i ka 'āina nei ē
'O ia keiki 'eu'eu o Makawao ē,
Ua ao mā'ama'ama nei keiki ē
I ka pā'ani le'ale'a a nā hoa ē
Hoa pili ma nā nalu o ke kai loa ē
A he loa wale ia o kahikina ē
Hiki mai i ka papa'aina o nā 'elemākule ē
'Elemākule 'auwae lewa, hāinu wai hohono ē
Pa'a mai 'o Halepā'ula, waiho i Hanauma ē
'O ia hale nō e mālmalama ai ka pō anuanu ē
Anuanu wale ka wai 'au'au kapu o ke ali'i ē
Ali'i kapu i hehikū 'ia e ka ho'okama ē
Ho'okamakama 'ia a kama ē
Kō iho nei ka huaka'i o nā lono makahiki he 'ekolu ē
Kōko'okolu ke aloha me nā u'i a Haumea ē
Mea ipo hō'inā'ināu, pua o ka nahele ē
Kū mai ka pūnohu 'ula me ka ua koko ē
Kau mai ke ano meha o La'ila'i ē
La'ila'i ka lani, meha ka honua ē
Pa'a ia lani, ho'ohui 'ia mai nā moku ē
I ka moku nō i kū ai ke keiki nei ē
Ua lohe 'ia ku'u leo ē
A ua lele wale aku nō ke aloha no ke Ko'olau ē

‘Auhea ‘oukou e nā makamaka o kēia pae ‘āina mai kahi o ka lā e kipa mua mai ai i Kumukahi a hiki loa i kona welo ‘ana aku ma ia mole ‘olu o Lehua, ‘ano‘ai kākou a nui! Eia ke pahola akula ma lalo iho nei ka‘u mana i kākau ai o ka mo‘olelo kahiko i kapa ‘ia ‘o "Mākālei, ka lā‘au pi‘i ona a ka i‘a." ‘O ke kahua o kēia mana a‘u a me ka mea ho‘i i ulu ai ku‘u mana‘o e ho‘okino hou i kēia mo‘olelo nei, ‘o ia ho‘i ka mana o Mākālei na Samuel K. Keko‘owai, i pa‘i ‘ia ma *Ka Nupepa Kuokoa* i ka makahiki 1922 a hiki i ka 1924.

Aia ma nā mokuna a pau o ka‘u mana nei ka lā, ka makahiki, a me ka ‘ao‘ao o ka mo‘olelo nūpepa a‘u i hana ai no ia māhele, i hiki iā ‘oukou, e a‘u mau ipo heluhelu, ke huli aku, ho‘ohālike a hō‘oia paha me ka mana a Keko‘owai. He paipai nō ho‘i ka‘u mana nei i ka nānā hou ‘ana i ka mana nani māhiehie a Keko‘owai, ‘o ia ke kumu a me ke kahua o ka‘u kūkulu ‘ana i ku‘u mana pono‘ī. Aia ma ka mana a Keko‘owai e waiho ana nā mele, nā pule, nā inoa wahi, nā ‘ōlelo no‘eau, a me ka ‘ike na‘auao Hawai‘i he nui hou aku, no ia po‘e e pūlama mai ana i ia mea nani he na‘auao Hawai‘i. No laila, inā ‘oukou e ‘ike i kekahi mele a pule paha i haki ‘ia, a i ‘ole ‘o ka hua‘ōlelo "mele" a "pule" wale nō paha kai kākau ‘ia, aia ke ala e huli ho‘i aku ai i mua o ‘oukou e ‘ike i ka mea nani holo‘oko‘a.

E nenea mai me a‘u, i kēia au o ka manawa! E ‘ike kākou i kekahi keiki ‘eu‘eu o Makawao, a me kāna huaka‘i ‘ana aku i ka ‘āina i ‘ike ‘ole ‘ia e kānaka! E nānā ho‘i kākou iā Haumea, a me kāna mau hana āiwaiwa nui wale! E ‘ike nō ho‘i kākou i ke ko‘iko‘i o ka nānā pono ‘ana mai i nā kānaka a pau loa, o pōpilikia auane‘i.

Mokuna 1: 6 Ian 1922 ‘ao‘ao SO3

‘O Olomana ke ali‘i nui o Ko‘olaupoko a me Ko‘olauloa. ‘Ono a‘ela ke ali‘i i ka i‘a momona o Kawainui a me Kā‘elepulu, ‘o ia nā loko i‘a nui ‘elua e waiho ana ma Kailua. ‘O Ahiki, ke konohiki punahele o Olomana. ‘O kā Ahiki kauoha akula nō ia i ke kahuloko o Kawainui e lawe mai i ka momona o Kailua no ke ali‘i. ‘O Pāku‘i ka inoa o kēia kahuloko.

‘O ka iho akula nō ia a Pāku‘i me kona mau hoa lawai‘a, ‘o Nuhi lāua ‘o Nihi‘ole i nā loko i‘a ‘elua. ‘O nā i‘a ‘eono wale nō na‘e ka i loa‘a, ma muli ka nui o ka limu ma laila. Ho‘onoho iholā ‘o Ahiki i lā moku limu, i ma‘alahi mai ke ki‘ina i ka i‘a. Pi‘i mai i uka ka po‘e o Kailua a me Waimānalo i hoihoi i ia hana moku limu. I ka pau ‘ana o ka hana o ka lā, ua loa‘a kekahi ho‘ina i nā kānaka a pau i pā i ka hana. Koe na‘e kekahi keiki i ka mole kamali‘i, ua hala i ka maka. ‘O Kahinihini‘ula kona inoa. Aloha nō, ‘a‘ohe po‘e i ho‘omaopopo aku iā ia.

Mokuna 2: 13 Ian 1922 ‘ao‘ao SO2

‘O Nī‘ula ka inoa o ke kupunawahine o Kahinihini‘ula. Pi‘i a‘ela kona kai i ka nele o kāna mo‘opuna i kekahi ha‘awina i‘a. No ia uluhua o loko, ki‘i aku ‘o Nī‘ula i kekahi lā‘au ma ka lohela o ka hale, a ho‘opuka ‘o ia i mau hua pule. I ka pau o ka pule ‘ana, puka aku ‘o ia i waho a kūkulu iho i ia lā‘au i ka pūnāwai i lalo o ka hale.

Na Haumea nui a ke āiwaiwa i ki‘i mai i kēia lā‘au kupanaha nei, mai Moa‘ulanuiākea mai, i kō kona mākaia iā Wākea no kāna moe pū ‘ana me Ho‘ohōkūkalanī. He lā‘au ho‘ou‘i kino, ho‘ohāpai keiki, a pīkoikoi ho‘i o ka i‘a kēia. Inā pahapaha ‘ia kekahi mau ‘ōlelo pule, ma o kēia lā‘au Mākālei nei e loli ai ke kino i kino u‘i. Hiki nō ho‘i ia ua lā‘au nei ke ho‘ohāpai i ke kino a kō i ke keiki. A he lā‘au nō ho‘i

‘o Mākālei e ona ai ka i‘a. No laila, ho‘ololi ‘o Haumea iā ia iho ma o ua lā‘au nei. ‘O "Mākālei au o la‘ila‘i ka lani" kekahi inoa o kēia lā‘au. Ma o Mākālei nō i lilo ai ‘o Haumea i Hinamanoulua‘e, a moe pū nō ho‘i ‘o ia me āna mau pulapula he lehulehu. ‘O ke kō o ka mākaia i‘a a me ka hilahila o kāna mo‘opuna ke kumu a Nī‘ula i ki‘i aku ai i ka lā‘au Mākālei.

Mokuna 3: 20 Ian 1922 ‘ao‘ao 5

‘O ka mākaia a Nī‘ula i ke ali‘i ka lawe ‘ana aku i ka i‘a o Kawainui a me Ka‘elepulu, i nele lākou i ka momona o Kailua ‘O ia ka mea a ia kupuna wahine e ho‘olālā nei. Kuhikuhi aku ‘o Nī‘ula i kāna lei hulu, iā Kahinihini‘ula, i ke alaka‘i ‘ana i ka i‘a mai Kawainui aku a hiki i ka wai māpuna nei ma lalo o ka hale. Kapa ‘ia kēia pūnāwai ‘o Hālauwai. I kō ko Nī‘ula mau mana‘o lili i ke ali‘i.

Mokuna 4: 3 Pep 1922 ‘ao‘ao SO2

‘O ke kaha akula nō ia o ka hele a Kahinihini‘ula no Kawainui, aia e hi‘ipoi ‘ia nei ma kona poli ka lā‘au Mākālei. I ka wā o ke keiki ma ka loko, kūkulu aku ‘o ia iā Mākālei i mua ona. ‘O ka lele makawalu a‘e la nō ia o ka i‘a ma ‘ō a ma ‘ane‘i! Ho‘ōho nā kānaka a pau e hana ana ma ka loko. Loku ka i‘a me he paka ua lā! ‘Ike ihola ‘o Kahinihini‘ula, ua mākaukau ka i‘a e huaka‘i me ia. Ki‘i aku ‘o ia i ua lā‘au lā, a kaha hou kona hele no ka ho‘i i ka hale. Ma o ka huina wai o Maunawili i holo ai lākou nei a hiki i ka wai māpuna i lalo o ka hale.

Aia ‘o Nī‘ula e kakali ana i laila. ‘O kāna lālau ihola nō ia iā Mākālei a kūkulu aku i ke kū‘ono, aia kekahi po‘o o ka lā‘au i ka wai. E lelele makawalu ana nā i‘a ma ka pūnāwai. Pule ihola ke kupuna wahine, ‘āmama a noa. Pā‘ina iho la lāua nei a i ka pau o ka ‘ai ‘ana, ho‘i aku ke kupunawahine a me ka mo‘opuna i ka hi‘olani. ‘O ka ho‘okanale‘o wale nō na‘e ia a ke keiki i ka hiamoe. Puka aku ia keiki ‘eu‘eu i waho e hui me ona mau hoa pā‘ani i uka o Maunawili, ma kahi ho‘i a Ahiki mā e hālāwai ana me ke kahuloko, me Pāku‘i. I ka hālāwai ‘ana a lākou nei, ha‘i aku ‘o Pāku‘i iā Ahiki i ka māhuahua ‘ole ‘ana mai o ka i‘a. Auē kahi nele ē!

Mokuna 5: 10 Pep 1922 ‘ao‘ao 5

I ka ‘ike ‘ana mai o Ahiki ua mau ka nele o ka i‘a i ka ‘upena, a mākena na‘e o ia po‘e i‘a i ‘olē ma ‘ō a ma ‘ane‘i, ‘o kāna ha‘i akula nō ia iā Pāku‘i, "Ua huhū paha ‘o Hauwahine iā ‘oe! Kūpono nō ke uku ‘oe iā ia i kēia pō!" ‘O Hauwahine ke ki‘ai mo‘owahine o Kawainui. ‘O kā Ahiki ‘ōlelo ‘ana "e uku iā ia," ‘o ia ke kauoha iā Pāku‘i e waiho i wahi ‘ālana i mua ona, i nā ka manawa uluhua paha o ia Hauwahine nei.

Ki‘i aku ‘o Nui lāua ‘o Nihī‘ole i ‘elua niu me ona mau lū‘au. Pūlehu ‘ia a mo‘a nā lū‘au ma ka hale o Nihī‘ole, a nīele mai ka wahine a Nihī‘ole i kāna hana. "He aha ka hana o kēia pō?" "He wahi papa‘aina no ke akua. He lū‘au ka i‘a," wahi a Nihī‘ole i pane aku ai. ‘O kēia mana‘o, "he lū‘au ka i‘a," ‘o kekahi ‘ālana a mōhai paha ma‘amau he i‘a. Akā i kēia manawa, he lū‘au o ka niu ka i‘a e ‘ālana aku ai i ke akua ali‘iwahine o ka loko.

Mokuna 6: 17 Pep 1922 ‘ao‘ao SO2

Aia ma Kawainui e nīnau aku ana ‘o Ahiki i nā kānaka i hana ma ka loko, "Ua ‘ike ‘i‘o anei ‘oukou i ka mākena o ka i‘a i kēia lā?" "‘Ae," wahi a lākou a pau. "Loku ka

i'a me he paka ua lā a nalo honua! 'A'ole i loa'a ho'okahi i'a iā mākou!" Ua lilo kēia i mea e hoka ai ko Ahiki mau mana'o ho'olokolako no ke aikāne, no Olomana.

I ka pō 'ana mai o ka lā, iho 'o Pāku'i i ka loko e uku i ke po'i lū'au i ke akua. Ke pī la 'o ia i loko o ka wai. 'O ka pā ihola nō ia o kona wāwae hema i kekahi mea 'ili pakika pahe'e. 'Auē a'ela 'o ia a lele a'e! Hō'ā'o aku nō kēia kahuloko nei e ho'okokoke i ka mākāhā. Kīki'i na'e ke alo i luna a kau pono kahi kahuloko i luna o ka ho'okalakupua 'ili pahe'e o ka loko nei.

Pulu kona wahi paukū kino mai luna a lalo a lele ho'i ke po'i pōhue mai ka lima aku. Ea 'o ia i luna. 'O ka pa'a auane'i ia o kahi lima ma ha'i o ka loko. Hehi hou iho nō na'e ka wāwae i luna o ka papahēle o ka moku nui ākea 'o Ho'opakika. Kau aku auane'i ka umauma ma ke kuapā a hāpāpā nā lima i kahi kōwā pōhaku. Aia ka pono i ka hiki i ka hale!

Pū'iwa a'e la ka hiamoe o ka wahine i kēia mea e kapalulu ana ma ka puka o ka hale. 'O ka ha'i akula nō ia a Pāku'i i ka wahine i kāna loa'a 'ana mai i nā lima aloha 'ole o ke akua i kēia pō. Kohu me lā, mai loko mai o ka lo'i kēia kanaka e kapalulu nei, holoholoi 'o ia i ka lepo a pau. Ke noho la 'o Pāku'i me ka li'a o ka 'ili a me ka hu'ihu'i no kona kau 'ana i luna o ka ihupani o Kawainui a me Ka'elepulu, 'o Hauwahine nō ho'i ia. Palemo ke kahuloko nei i ka poli o ka wahine a lilo nō ho'i i ka hiamoe.

Ao a'e ka pō. Hiki mai ke konohiki punahele i kakahiaka nui. Ha'i aku 'o Pāku'i iā Ahiki i kona loa'a 'ana i ke akua lima iki o ka pō nei. "He aha kāu hele 'ole 'ana me nā kōko'olua?" wahi a Ahiki i pane aku ai. Ho'omau aku lāua nei i ke kamakama'ilio. I ka pau 'ana o ia kūkākūkā, 'ōlelo mai 'o Ahiki, "Ke ho'i nei au. E pi'i pū mai 'oe me Nui lāua 'o Nihi'ole, a pā'ina ihola kākou ma o'u lā."

Mokuna 7: 3 Mal 1922 'ao'ao SO4

'O ka pi'i akula nō ia a lākou nei a hiki aku i kahi o ke konohiki pu'uwahi 'olu'olu. Ua kaulana kēia konohiki 'o Ahiki no kona 'ano lokomaika'i i kona mau hoa 'āina a me nā maka'āinana. 'O ia ke kumu i kapa 'ia ai 'o ia he konohiki pu'uwai 'olu'olu. Pā kāhea ke kama'āina konohiki a komo mai nā malihini. 'O ka ne'ene'e akula nō ia a Pāku'i mā a mua o ka papa'aina, a nu'u ihola i nā kōhi kelekele a ka pu'u.

Liuliu ka huaka'i o ke konohiki no lalo o Waiale'e, no kahi o Olomana ma Ko'olauloa. He hana hō'oia ia no ka nalo honua o ka i'a i mua o ke ali'i. I ka wā o lākou i luna o ke ala hele, 'ī aku 'o Ahiki i ona mau hoa hele, "Iā kākou i mua o ke ali'i, i ho'opuka auane'i au i ka 'ōlelo a inā loa'a ka ui iā 'oukou, e hō'oia i ka pololei o ka'u 'ōlelo. No'ono'o iho i ka 'ōlelo maika'i a kama'ilio pololei. Mai ho'opēpē, he hana kua'āina ia."

Iā lākou nei i hō'ea aku ai i ka hale ali'i i kapa 'ia 'o Kau'ilehua, hū a'ela ke aloha o Olomana i ka 'ike 'ana i kāna punahele aikāne. Honi ke konohiki i ka lima o ke aikāne a 'o ka helele'i ihola nō ia o nā waimaka. Pule ke kahuna a noa kahi papa'aina. Haupa nā mea a pau i nā 'ono like 'ole. Ha'i aku 'o Ahiki iā Olomana i nā ha'awina kupanaha ma nā loko o Kailua. 'O kā Olomana ho'ouna akula nō ia i kāna kūkini māmā no ke kahuna noho i Waimea e hō'oia i kēia mau ha'awina kupanaha.

I ka hiki 'ana mai o ke kahuna, 'o Pōpolo kona inoa, kauoha aku ho'i 'o ia i hūewai. Na ka pō nui ho'olokolako e hō'ike mai i ke kumu o ka hō'e'epa 'ia 'ana o ka momona o ke ali'i. Nānā ihola ke kahuna i ke kā hoaka i loko o ke po'i wai. "Eia ke aka o ka 'āina 'o Kailua ke waiho lā. Moe kāo'o kēia huaka'i kānaka, wāhine, a kamali'i ma ka

loko. Eia kēia wahi keiki, 'ehu o ka lauoho, mohoea o ka maka, a mā'ila ho'i o ka 'ili. Hā'awi 'ia ka i'a i nā mea a pau, koe na'e kēia wahi keiki. 'A'ole i loa'a kekahi ho'ina i'a iā ia. 'O ia paha kou mea i nele ai," wahi a Pōpolo iā Olomana.

Huli aku 'o Ahiki iā Pāku'i me nā mana'o ukiuki e ulu ana i loko ona no ka mea, ua kauoha 'ia 'o Pāku'i e hā'awi i kahi ho'ina i nā lima a pau loa i pā i ka hana. "He hala paha i ka 'ike a ku'u maka," wahi a Pāku'i i pane aku ai iā Ahiki.

"Eia kēia kaikamahine u'i lauoho nu'anua ke noho nei i ka mākāhā o Kawainui. He hana kā kēia kaikamahine me he mea lā, 'o ia nei ke kumu o ia nele ou. Nāna i hō'e'epa i ka loko o 'olua," wahi a Pōpolo. Pane aku 'o Pāku'i, "'O Hauwahine nō kēnā!" Ha'i aku ke kahuloko no kona hālāwai 'ana me ke akua ho'opakika o ka pō. Huli aku 'o Ahiki i mua o Pāku'i me ke 'ano uluhua. "Pau pū māua i kāu mau hana! 'O ke kumu nō ia i nele ai māua i ka momona o Kailua!"

Mokuna 8: 10 Mal 1922 'ao'ao SO2

"E 'imi a loa'a kēia keiki, i mōhai i ke akua a laila kā ho'i, ola ka loko o 'olua a ho'i mai ka i'a momona. Inā 'a'ole loa'a ke keiki iā 'olua, e piha ana ka loko i ka lepo a lilo auane'i i 'āina pa'a. E ho'i 'oe i ka 'āina o 'olua, nāu pono'i e 'imi," wahi a Pōpolo iā Ahiki. "E ho'i 'i'o nō au a 'imi i kēia keiki," i pane aku ai 'o Ahiki. 'I aku 'o Olomana i kāna aikāne, "I 'imi 'oe a loa'a a lawe mai, i 'ike au i ke keiki ho'okalakupua o Kailua. I mua o'u nei e lawe ai kāua iā ia i keiki ho'okama na kāua." I ka pau 'ana o nā kūkā'ōlelo, 'eu a'ela ke konohiki a huli ho'i aku ka huaka'i no nā pali Ko'olau o Kailua.

E naue me a'u, e a'u mau ipo heluhelu i kahi o Kahinihini'ula, ma uka o Maunawili, i luna o ke kumu kukui e ulupō ana. E ho'olohe ana ke keiki i kekahi mau kānaka e ho'i mai ana mai ka loko mai, me nā 'ōlelo namunamu i ka loa'a 'ole o kahi i'a. Ho'omana'o a'ela ke keiki i nā 'ōlelo a kona kupunawahine a 'o ka pau koke iho la nō ia o kona 'i'ini e hui me ona mau hoa pā'ani. Ho'i aku 'o ia no kona hale ma Makawao.

A waho aku o ka hale, lohe aku ke keiki i kahi walawala'au o loko. "He nani ia, ua hui iho la kāua, 'a'ohe mea e ke'ake'a ai. 'Ano'ai ho'i, o kū 'i'o kō pulapula i ka moku! Wahine al'i wale ho'i ka noho 'ana i kō loko maika'i." Kī'e'i ihola ke keiki nei i loko, aia kona tūtū e hi'olani la. Nihi mālie aku ke keiki i loko, i kahi o ka nu'a moena. 'Āwihi iki 'o ia a komo honua maila ka pāha'oha'o i loko ona. 'Ike mai 'o Kahinihini'ula i kekahi wahine u'i 'ōpiopio lauoho nu'anua uliuli e pāpahi ana i ka lei 'āhihi e noho ana ma ke po'o o Nī'ula. Nānā mai ka wahine nei i ke keiki. 'O ke komo maila nō ia o ka maka'u i loko o ia keiki nei! Hou aku 'o Kahinihini'ula i ke po'o i loko o ke ku'ina kapa a ho'opāpā nō na'e nā lima o ia wahine i ka po'ohiwi o ke keiki. Heahea kona leo nahenahe penei. "E Kahinihini'ula o ka lani ē! He 'u'uku wale nō kou wahi kino, naue mai nō na'e 'o Nu'umealani iā 'oe! 'O ka 'āina ho'i ia i ka pe'a kapu o Kūkulu o Kahiki. Hiki maila au e ho'onoa i ke kapu o ke ahe lau kani koai'e. Ha'i aku 'oe i kō kupunawahine i ka 'ōlelo no'u kēia pō a kakahiaka, nona ia." wahi a ua wahine u'i la i ke keiki e pe'e nei.

Ho'āiki aku ke keiki a 'ike mai 'o ia, ua nalo aku la ia u'i ho'okalakupua o ka pō. Pahū ke keiki i ka 'ao'ao o ke tūtū. Ha'i aku ka mo'opuna i kona kupuna wahine i nā mea a pau. "'Auwē nō ho'i 'oe, e ku'u mo'opuna ē! 'Apōpō 'oe e 'ai ai i kō luhi āu i hele aku nei. Eia na'e, e 'imi 'ia mai ana kāua, no laila, e noho mālie! E nānā aku i mua, i nā mea e hō'ea mai ana," wahi a Nī'ula iā Kahinihini'ula.

Mokuna 9: 31 Mal 1922 ‘ao‘ao 4

"He ‘āina ‘o Nu‘umealani i luna o ke ao ‘ōpua, ‘o ka pe‘a kapu o Kūkulu o Kahiki ke ala e hiki aku ai i laila. He ua koko ia ma ka ‘ālewalewa, ‘o ke ala ia a kēlā wahine i hele mai nei e hui me ‘oe. ‘O ia kō kumuhonua a kupunawahine ho‘i ou. Nāna nō i waiho mai i ka lā‘au āu i hele pū aku nei. Make‘e au nou, ‘o ia ku‘u mea i ui aku ai i ke akua. Loa‘a mai na‘e ka hana nui a kō akua, ‘o ia kā kāua e ho‘okō aku ai ‘oiai, ua kō ku‘u makemake iā ia," wahi a ke kupuna wahine i kāna kama lei. Pau ka ‘ōlelo ‘ana. Ho‘i lāua nei aku i ke ku‘ina kapa a ‘o ka hi‘olani ihola nō ia.

Ala a‘e ‘o Nī‘ula i ke kokoke ‘ana mai o ka wana‘ao i ka lohe i kekahi mau leo kino ‘ole e heahea ana. Iho ‘o ia me ke keiki i ka māpuna wai a kēnā ke kupunawahine i ka mo‘opuna, "E lālau i ka ‘anae a pa‘a. Pepelu i ka hi‘u a poepoe. Unu mai a ha‘i nā iwi i waena konu, i kīnā ka i‘a o ka loko iā ‘oe. A laila pono ‘oe a lilo i ali‘i a punahele nō ho‘i. E hō‘ike ana kō kumu honua iā ‘oe i ka mea nāna kāua e ‘imi mai ana a e ha‘alele aku au iā ‘oe i ke alo ali‘i."

Lalau akula ke keiki i ka i‘a. A‘oa‘o aku ‘o Nī‘ula iā Kahinihini‘ula i nā mea e pono ai, a pa‘a. Pule ihola ke kupuna wahine a ki‘i ‘ia ho‘i nā i‘a no ka pā‘ina a lāua. Pūlehu ‘ia kekahi i‘a, lāwalu ‘ia kekahi a ‘ai maka ‘ia nō ho‘i kekahi. Mā‘ona ihola kahi houpo. "Mai pi‘i hou ‘oe i uka. E iho na‘e ‘oe i kai o Waimānalo, kaha a hiki i ke one e waiho ana. E ‘ike ‘ia ana kamali‘i e ‘au‘aukai ana a e nonoho ana ma ke one. I kāhea mai iā ‘oe, ‘o kou mau hoa pā‘ani nō ia," wahi a nā ‘ōlelo kuhikuhi a Nī‘ula i kāna lei hulu.

Mokuna 10: 7 Ape 1922 ‘ao‘ao 4

Ha‘i aku ‘o Nī‘ula i kāna luhi i mau kuhikuhi no ka pā‘ani ‘ana ma kahakai. "E koi mai ana lākou i ka ‘au‘aukai. E ‘ōlelo aku, ‘a‘ole maopopo iā ‘oe ka ‘au‘aukai, o piholo a make. E pane mai ana, na lākou ‘oe e a‘o. Pēlā nō e nalo ai i ka maka o nā ali‘i. ‘O ia po‘e kamali‘i, he poupo ke kino a nunui nā niho o mua. ‘O nā ‘ai alo ia o ia wahine u‘i āu i hālāwai pū aku nei. E ‘ōlelo ana lākou no ka pe‘epe‘e akua, ‘o ‘oe ke akua. E hō‘ole aku ‘oe, no ka maka‘u i ke akua mūkī. ‘O lākou ho‘i ke akua. ‘Ōlelo ho‘i ‘oe, 'I kai nā po‘o a moe nā maka. Aia a pulu ke po‘o, e ala mai!' A laila ho‘i mai no ka hale nei. I ia kakahiaka a‘e, e pā‘ani hou ana ‘oe me lākou a e ‘ike ‘oe i ka ‘āina o ka houpo o Kāne. ‘O Uluka‘a kekahi inoa. ‘O Hanakalau‘ai kekahi. ‘O Kānehūnāmoku ho‘i kekahi. E hehi ana kō mau kapua‘i kanaka i luna o ia ‘āina a ma hope iho ‘oe e kū ai i ka moku ma muli o ka ho‘olohe i ka ‘ōlelo."

Hō‘ea aku ke keiki i kai o Waimānalo. Nonanona ke one i kamali‘i. "Ua hiki mai ka hoa pā‘ani o kākou! ‘O ia mea nō i kauoha ‘ia mai e hūnā!" wahi a ke kamakama‘ilio ‘ana iho o nā hoa pā‘ani o Kahinihini‘ula. Launa pū ihola nā hoa a me ke keiki me ka le‘ale‘a o ka ho‘okama‘āina mua. ‘Eu a‘e nā keiki i ko lākou hoa i ka pe‘epe‘e akua. Makemake lākou, ‘o Kahinihini‘ula ke akua. "Eia ka pono," wahi a ke keiki ‘eu‘eu o Makawao. "'O ‘oukou ke akua. ‘O wau ke holo. ‘Emo ‘ole ka loa‘a, ‘oiai ho‘okahi wau a nui ho‘i ‘oukou!" "Ua pono ia!" wahi a nā hoa pā‘ani.

I ka moe ‘ana o nā maka o nā hoa pā‘ani, hala aku ‘o Kahinihini‘ula i ka holo māāmā. ‘O ke kaha akula nō ia a ia nei a hiki i ka huina wai o Makawao. ‘Ike aku ‘o ia i kekahi mau kānaka he ‘ehā e hele mai ana. I ka wā i kokoke mai ai ia mau kānaka lā, wili puahiohio ka makani. ‘O ka puehu a‘ela nō ia o ka wai o kahawai i luna. Aia he pūnohu ua koko i loko e hele pū la me ia makani puahiohio. Ho‘ōho kekahi kanaka ‘ōpio e ‘a‘ahu ana i ka ‘ahu‘ula. "Me he mea lā, aia i loko o kēia makani ke keiki ho‘okama a‘u e huli

nei! Kau wale mai ke 'ano hali'a ia'u!" wahi a Ahiki i 'auē a'e ai. Pi'i a'e ke keiki i luna o kekahi kualapa, kokoke i ka huina wai o Maunawili a me Makawao.

I kahakai ala, ua pulu nā po'o o nā hoa pā'ani ma ka po'ina kai. 'O ke ala a'ela nō ia. 'Imi lākou no ke keiki ma ka mau'u mahiki, i ka ulu naupaka a me ka pōhuehue. Ua nalo loa na'e kahi hoa pā'ani o lākou. "He keu ko kākou hoa pā'ani a ke akamai i ka pe'e! I nānā kākou, ke ahiahi mai nei. Lohi loa kākou inā me nēia mau kino kākou e 'imi ai!" wahi a nā hoa pā'ani.

Mokuna 11: 21 Ape 1922 'ao'ao 7

Kāhuli iho nā hoa pā'ani i mau kino 'ōhiki 'au moana. 'Īnana a'e lākou nei, a 'o ka ne'epapa akula nō ia o ua mau kamaiki i luna o ke one. Ho'okolo lākou i nā kapua'i o ka hoa haumana. I ka 'ike 'ana mai o ka holo māmā 'ana aku a ia keiki 'eu'eu nei, kāhuli iho nā hoa pā'ani i ke kino makani a puhi a'ela i ka lewa. 'Ike 'ia kekahi pūhonu i ke alo kahawai. I ka mao 'ana iho o ua pūnohu lā, 'ike 'ia mai ho'i ke keiki o Makawao a nā hoa pā'ani e huli nei. Uhai akula lākou a holomua i ke kualapa pali. Hō'ea akula nā hoa pā'ani i kekahi honua pālalahala maika'i. 'Ike aku lākou i ke komo 'ana aku a ke keiki nei i loko o kona hale. "E ho'i kākou, ua ahiahi! Ua hiki mai nō 'o ia i ka hale nei," wahi a kekahi hoa pā'ani.

Nīnau mai 'o Nī'ula i kāna hāpu'u no kāna huaka'i o ka lā. Pane aku ke keiki no nā mea ho'ohau'oli o ka huaka'i i kahakai. "'O kō po'e nō ia na lākou e a'o, a 'o ia ho'i ia 'ōlelo. He 'u'uku wale nō ke kino, naue mai nō na'e 'o Nu'umealani iā 'oe. 'O ia mau hoa pā'ani ou, 'o lākou ihola nā pākū o ia 'āina huna i ka maka noe," wahi a Nī'ula. 'O ka pā'ina ihola nō ia a lāua nei. Kamakama'ilio 'o Nī'ula lāua 'o Kahinihini'ula a lēkei akula ke keiki i ka poli o ke kupuna. 'O ka lilo ihola nō ia o lāua i ka hiamoe.

I ke kakahiaka 'ana mai, pūlehu 'ia kekahi mau i'a a mo'a. 'Ai 'ia ihola ia po'e i'a, a iho hou ke keiki no kai o Waimānalo. Hālāwai ke keiki piha 'eu me ona mau hoa pā'ani. "'A'ole nō ho'i i nele kō māmā i ka holo!" wahi a kekahi hoa pā'ani iā Kahinihini'ula. "No laila, i kūkini kā kākou pā'ani i kēia lā a wela! A laila 'au'aukai a he'enalua kākou! Na mākou 'oe e a'o! A laila, hiki iā mākou ke alaka'i aku iā 'oe i kekahi mau wahi āu i 'ike 'ole ai," wahi a nā hua'ōlelo a ka hoa pā'ani i lilo i mea ho'ohau'oli no Kahinihini'ula.

Noke aku nō ke keiki haumana nei i ka holo wāwae i ke one a wela. A laila, alaka'i 'ia i kai no ka 'au'au. I ka pau 'ana o ka 'au'au, ho'i aku lākou nei i ke one e ho'opumehana a mehana. 'Ōlelo aku kekahi hoa, "Ua 'ike nō 'oe i ka 'au, 'apōpō ka he'enalua a me ka lu'u 'ana i lalo o ka hohonu o ka moana uliuli, i mākaukau ho'i 'oe e ho'omāka'ika'i aku i ka 'āina a ka lā e hiki mai ai!"

I ke ahiahi 'ana mai, hō'ike aku nā hoa pā'ani iā Kahinihini'ua i ke ala pali e ho'i aku ai i ka hale, me ka 'ike 'ole 'ia 'ana e ka po'e huli o ke ali'i konohiki ho'olakolako o Kailua. Waiho aku lākou nei iā ia i ke kokoke 'ana i ka hale. "Ua lilo 'oe i mea nui i mua o mākou, i hoa pili ma nā mea a pau. 'Apōpō nō e hui hou ai, na mākou nō 'oe e ki'i mai," wahi a kekahi hoa pā'ani. Nalo aku nā hoa i ka malu a ke ao.

Mokuna 12: 28 Ape 1922 'ao'ao 4

I loko o ka hale, komo 'o Kahinihini'ula lāua 'o Nī'ula i ke kūkākama'ilio no nā mea le'ale'a i a'o 'ia ma ke one 'o Kahakahakea. Ha'i aku 'o Kahinihini'ula no ka le'ale'a o ka 'au'aukai 'ana. 'Ī aku 'o Nī'ula i kāna pulapula no ka hana nui a ke kupuna

kino lau o lāua e ho'olālā mai nei nona. I ka pau 'ana o ka nenea 'ana, ho'i aku 'o Kahinihini'ula i ka poli o Niolopua.

Aia nō na'e 'o Nī'ula e wiliau ana i ka nalu o ka no'ono'o no ke konohiki umauma ākea i 'au'a 'ia i ka momona o Kailua nei, ma muli ho'i o kona mākaia i kō i ke āiwaiwa nui o Nu'umea. I ia wā nō i malu iho ai kekahi aka. "Pō'ele'ele nō ho'i ka hale o kama'āina!" i ho'opuka aku ai kekahi u'i 'oi kelakela e kū ana ma ka 'īpuka. "'O kou 'ōlelo kauoha ka'u mea i hele mai nei e 'ike iā 'oe, e ka Niu'ula i ka piko o ka ua koko ē! 'O kou ho'opāha'oha'o iho la nō kā ho'i ia iā kāua!" Hō'ā 'ia kekahi kālī kukui e ka malihini. 'O ka mālamalama a'ela nō ia o loko o ka hale. 'Ike mai nō 'o Nī'ula, 'o ke kumuhonua nō ia i ho'okō i kona mau makemake a pau. Kokolo 'o Nī'ula i mua a ho'opa'a i nā wāwae o ka malihini.

"Nānā mai nei au iā 'oe e nalu ana i kahi mo'opuna kolohe a kāua. 'Ike au i kāu mihi 'ana i ka nele o ka 'āina me ia konohiki pu'uwai 'olu'olu o nā Ko'olau nei. Mai noho a kaniuhū i ia mea. Inā hō'ea mai ka punahele o ke ali'i i mua ou, 'o ka waha nō ka lua hūnā e ola ai." Ho'omau 'o Haumea i mau kuhikuhi no ke ala 'ana i kakahiaka nui, a me ka ho'opihapiha 'ana ho'i i mau po'i pōhue i ka i'a o ka māpuna. E waiho 'ia aku ho'i ia mau po'i ma waho o ka hale, a i ka hiki 'ana mai o kekahi mau hoa 'ai no lāua. I ka pau 'ana o ia mau 'ōlelo, kāua aku 'o Nī'ula i ka ho'okāpuhi ona e noho mai a 'ai. "Ua 'ai nō au, ua 'ai nō 'oe. E hō'olu'olu a hiamoe." Kū ke āiwaiwa a uhi mai kekahi 'ohu a'ia'i ke'oke'o. I ka mao 'ana a'e, pio ia kālī kukui a pō'ele'ele ihola 'o loko o ka hale nei.

Kōkoia pāha'oha'o ka na'au makahehi o Nī'ula e mahalo la i kāna malihini kipa o ka pō. Hēkau honua 'ia nō na'e 'o ia e ka māluhuluhi. 'O ka huaka'i aku la nō ia no ka 'āina moe 'uhane. Ma ia 'āina nō, 'ike mai ke kupuna wahine i kekahi kanaka u'i 'ōpiopio e nīnau mai ana, "E ka makuahine maika'i! 'O wai ka inoa o kēlā wahine nani po'okela i 'ō'ili aku nei ma kō hale? 'O kāu kaikamahine paha ia?" "Malihini nō au iā ia," wahi a ia makuahine maika'i nei. "'O ku'u pō maika'i nō paha ia i ke kipa 'ia mai e ka po'e u'i."

Mokuna 13: 11 Mei 1922 'ao'ao 7

Kualana ka hiamoe a kahi kupunawahine, eia kā! He hihi'o moe 'uhane wale nō. "Hō'epa nō ka hana a ka pō!" wahi a Nī'ula i no'ono'o iho ai. Kani ka moa a ho'āla akula 'o ia i ka mo'opuna. I kēia pō'ele'ele nō e 'ohi mai nana ke keiki i ka i'a a piha nā po'i pōhue he 'ehā a waiho 'ia aku i waho o ka hale. Ho'i aku la ua keiki lā i ka hiamoe.

I puoho ka hiamoe i ka wawā leo kānaka ma waho o ka hale, pāpale ke keiki i ke kapa a kū ma ka puka. 'Ike mai 'o ia i kekahi papa'aina nui o nā 'ono like 'ole. 'O ka 'uala, ke kō, ka ulu, ka poi, ka mai'a, ka i'a maka me ka i'a pūlehu. Aia ho'i ko Kahinihini'ula mau hoa pā'ani e muia mai ana. Kū mai 'o Nī'ula a noho iho la nā mea a pau ma ka papa'aina. Hohola aku nā lima o ia Nī'ula nei a kepakepa 'ia kekahi mau hua pule. I ka 'āmama 'ana, 'ike nā mea a pau iā Haumea, i 'ōili mai nei ma ka papa'aina me kahi kōko'olua.

"'Ano'ai e ku'u mau malihini! E kāmau a pa'a ka houpo!" wahi a Nī'ula i 'ōlelo aku ai i ke āiwaiwa. "E 'ai 'oukou. Ma hope aku au me ko'u hoa," wahi a Haumea. Mele mai nō 'o ia i kekahi mau 'ōlelo a i ka pau 'ana mai, uhi 'ia nā mea a pau i ka pūnohu ua koko me ka 'ālewalewa. Ho'omaka kamali'i i ka 'ai 'ana. "Ua hele nā mea maka a pau a pala kāpule! A mo'a nō ho'i!" wahi a nā mana'o pū'iwa o Nī'ula i no'ono'o iho ai. "Kupanaha nō ho'i! He āiwaiwa 'i'o nō kāu hana!" "Kupanaha nō ho'i 'oe!" wahi a

Haumea i 'ī aku ai. "O kou kaniuhū 'ana i ke ali'i! He aha auane'i ia mea āu i ui mai ai ia'u? 'O wau 'oko'a nō ia mai luna a lalo! E Hinakūkū'aimoku ē! I lalo i muli hana!" Po'i iho la ka uhiwai o Ka'ala a kākua mai i luna o nā mea a pau.

I ka mao 'ana a'e, aia kekahi wahine helehelena pupuka, homa o nā papalina ma kahi o Nī'ula i noho ai. 'Ōlelo aku 'o Haumea i kāna mo'opuna, "Mai ho'ohewahewa 'oe i kō tūtū. Ua noa ka papa'aina. Makemake au e iho i lalo o ka māpuna, i 'ike au i ka huhu pao lā'au o Polipoli." "'A'ohē o'u makemake e noho me kēia luahine maka kūkōna! Inā 'a'ole e ho'i mai ku'u kupuna wahine ma mua o ku'u ho'i 'ana mai i ka hale nei, 'a'ole au e ho'i!" wahi a Kahinihini'ula i pane aku ai. "Aia a ahiahi, a ho'i mai 'oe, e ho'i mai ana nō kō kupuna. Ua lilo 'o ia i ka 'a'aia nu'ukea, ka lawai'a nui a Kānelūhonua," wahi a ka ho'okāpuhi i pane aku ai.

Mokuna 14: 25 Mei 1922 'ao'ao 7

Iho aku ke keiki ho'okalakupua me ona mau hoa pā'ani no kahakai ka pahuhopu. Huli aku 'o Haumea i mua o Nī'ula me ka 'ī'ana aku, "E 'imi 'ia mai ana 'olua e ke ali'i aikāne a ua hō'ike aku ho'i au iā 'oe ma ka moe 'uhane, i maopopo maila. Pēlā 'oe e noho ai, i 'ole loa'a i nā lima huli o ke ali'i, a hiki i ka 'ike 'ia 'ana o ke aka o ka lā. A laila 'oe e 'ai iho ai i nā puna kō 'elua, kapa 'ia kēia 'o Mikioiolehua. A laila 'oe e ho'i mai ai i ke kino ma'amau ma mua o ka ho'i 'ana mai o ke keiki kalohe a kāua." Ma mua o ka ha'alele 'ana aku a ke āiwaiwa, kuhikuhi aku 'o ia iā Nī'ula i mau mea e hana ai no i ka lā'au Mākālei, i nalo ka i'a mai ka maka aku.

Iho aku ke kupunawahine, e ho'okō i nā kuhikuhi i kēnā 'ia mai nei iā ia. Ka'ika'i 'o ia iā Mākālei mai ka wai aku. E lele makawalu ana nā i'a ma 'ō a ma ane'i, ho'olili nā i'a i ka wai me he kikiao makani 'o'olokū lā. Hopu 'ia nā 'anae he 'elua a hiki 'o Nī'ula i mua o ke ōpū palai. 'O ka 'ōnou akula nō ia i ke po'o pulu o ka lā'au i ia ōpū palai nei. Pau hikiwawe iholā ka haluku o ka i'a a aia he pūnohu ua koko e nono ana ma kahi o ua ōpū palai la. Mao a'e ia pūnohu ua koko a nalo ka lā'au Mākālei. Ua lilo ia i palai 'ula ma waena o ke ōpū palai. Ulupuni iholā ke kupuna i ke aloha i ia lā'au, a me kona hoa noho i ka uka māulukua kanaka 'ole o Makawao. Ma kahakai a'e, e a'o aku ana kamali'i i ko lākou hoa pā'ani i ka he'e ana i nā nalu. "Eia kāu papa, he olo ia. He laulā a ikaika ho'i. Nui nā 'ano nalu! He nalu 'ōwili, he 'ale nalu ia," wahi a kekahi hoa. "He pālālā pu'ukai, pēlā kona he'e 'ana. He po'ohiwi, he nalu holo ia i ka lālā a ho'i i ka muku. Aia a he'e 'oe i ka nalu i kapa 'ia he kuahiwi lau o Puna, 'o ka nalu kaulana o Kea'au, mākaukau maoli nō 'oe i ka he'enalu." Aia nō lākou nei i luna o nā papa ma ka moana wehiwehi. "O ka nalu kēia a Halaaniani i kā'ili ai iā Lā'ieikawai, mai iā Ka'ililauokekoa aku! 'Oiai, 'a'ohē nalu o ka moana, he 'ale ia o ka po'e ho'okele wa'a. Kapa 'ia he 'ale 'ōpu'u a mai'a." Le'ale'a wale ka ho'oma'ama'a 'ana ma kai.

I ke ahiahi 'ana o ka lā a waiū nā pali Ko'olau, ho'i aku ke keiki i ka hale. 'Ike mai 'o ia i ke kupunawahine ona. 'O ka honi aku la nō ia i ka lae a pūliki pū iho lāua me ke aloha.

Mokuna 15: 8 Iun 1922 'ao'ao 7

I ia pō nō, huaka'i aku ke aka o Kahinihini'ula i ka 'āina moe 'uhane. 'Ike mai ke keiki i ke kiawe 'ana o ka ua i lalo o Konahuanui a me kekahi pūnohu 'ele'ele. Ku'i ka leo o Kānehēkili a aia ka wahine u'i māhiehie e lei ana ke po'o i ka pua lehua. He nu'a kalukalu o Puna kona pā'ū.

"Auwē ka u'i o kēia kaikamahine ē! 'O ia ka wahine i māka'u ai au i ia pō i hala aku!" wahi a Kahinihini'ula i no'ono'o iho ai. Hohola mai nā lima o ia wahine i mua o ke alo o ke keiki. "Aloha kāua. Welina iā 'oe e ke ahe lau makani koai'e. E iho kāua i ka māpuna e 'ai a mā'ona," wahi a ka u'i po'okela e pūloku ana i māhiehie. "Nāu anei i hā'awi mai i kēia lā'au i ku'u kupunawahine?" wahi a Kahinihini'ula i nīnau aku ai. "'Ae," i pane aku ai ka u'i. "Ua hūnā paha 'oe i ka i'a a me ka lā'au?" wahi a ke keiki. "'Ae, i nalo i mua o ka maka a ke ali'i punahele. Mai hō'ike 'oe i kō tūtū, 'o kēia lau palai kāhili 'ula ka lā'au kapakapa kū a ke aoa o Nu'umealani. 'O kēlā nā hua'ōlelo ho'āla i kona kino lā'au. 'O ke po'o i pulu, 'o ia kāu e hou aku ai i loko o ke ōpū palai. Aia ka loko o ke akua nona nēia mau i'a ma waena o kēlā mau kuahiwi 'elua, 'o Kawaihālana kona inoa. E 'ai pū kāua."

Pū'iwa a'ela ka hiamoe a ke keiki a ouka aku 'o ia i waho i ka wā poniponi. Aia ke kēhau hu'ihu'i e lalawe nei i ka ili a iho aku ke keiki i ka māpuna. Pule 'o ia i nā hua'ōlelo i hō'ike 'ia mai nei ma ua moe 'uhane. Kāhuli aku 'o ia i ka palai 'ula i ke kino lā'au a ho'i mai 'o Kahinihini'ula i ka hale me ho'okahi kauna o ka i'a. Waiho 'ia nā i'a e nākeke ana i loko o ke po'i. 'Ike mai 'o Nī'ula i ka i'a a 'o ka lilo a'ela nō ia i kona 'ano luahine pupuka maka kūkōna. 'E'eke akula ke keiki. "Mai ho'ohewahewa mai 'oe, e ka mo'opuna ē," wahi a Nī'ula. "'O ku'u kino hūnā nō kēia. Ke ho'i mai 'oe i ka uka wai 'ahulu mehameha nei a ke kiu kēhau o nā Ko'olau, ho'i pū mai au i ke kino maoli."

Mokuna 16: 29 Iun 1922 'ao'ao 4 - Mokuna 17: 13 Iul 1922 'ao'ao 7

E 'aui iki aku kāua, e ku'u hoa mau heluhelu ē, e nānā i kahi o ke konohiki mā i luna o ke ala hele. E ha'i mai ana ka hoa konohiki, 'o Pūnohu i kekahi mo'olelo iā Ahiki mā 'oia, lākou e ho'i mai ana mai Ko'olauloa mai. He mo'olelo ia no Nahonomu-a. He mo'olelo nō ho'i no kekahi kaikamahine i 'au'a 'ia e kona makuakane a lilo a'ela 'o ia he kamahele 'au moana.

Mokuna 18: 3 Auk 1922 'ao'ao 7

Aia ka huaka'i a Ahiki e ho'i mai nei no ka 'āina alo lahilahi 'o Kailua a i ka pō 'ana mai a ka lā, aia e hi'olani ana nā mea a pau. Huaka'i aku ke aka o Ahiki no ka 'āina moe 'uhane a 'ike mai 'o Ahiki i ke keiki u'i nohea āna e 'imi mai nei. Kāhea aku kekahi kaikamahine u'i iā Kahinihini'ula, "E pi'i mai! E 'āwīwī!" "E ke keiki! Alia!" wahi a ke konohiki. Ho'omau aku nō na'e ke keiki i ka pi'i. "E ke keiki, e hiki ana anei iā 'oe ke kuhikuhi mai ia'u i kahi e loa'a ai ia'u ka'u mea e huli nei?" 'O ka huli maila nō ia o ke keiki, "E ke ali'i ē! E loa'a ana nō iā 'oe, aia na'e a hiki mai 'o Nāhili ka pololoa iā Manu'a!" i pane aku ai ia keiki. 'Oloka'a ke keiki i kekahi pōhaku i lalo. "Mai pi'i mai 'oe! O pā i ka pōhaku!" wahi āna i ho'ōho aku ai i ke konohiki pu'uwai 'olu'olu. Ka'a mai ka pōhaku a ho'oku'i aku nō i kahi a ke konohiki. Ho'omaka ka pōhaku e ka'a ma luna ona, a puoho a'ela ka hiamoe o ia konohiki nei.

Ho'i auane'i mai ka huaka'i ali'i i ka pahuhopu o Kailua, a i kakahiaka nui, kauoha aku ke konohiki i kāna mau kānaka, 'o Nuhi lāua 'o Nihi'ole, e kala aku i nā kāne, wāhine a kamali'i mai uka a kai o Kailua nei. Ho'omākaukau 'o Pāku'i mā i ka imu no nā maka'āinana e hiki mai ana. I ia lā a'e, hiki mai ko Kailua po'e a hua'i 'ia ka imu, aia 'ekolu mau pua'a nunui. 'O ka wā ihola nō ia o ke anaina.

"I kauoha aku nei au iā 'oukou, i mau hoa no'u ma kēia papa'aina!" wahi a Ahiki i kona mau kānaka. Hā'ule ihola nā pu'u le'ale'a o ia pō. Pēlā 'o Ahiki i hana aku ai, i

‘ole ulu mai nā mana‘o ho‘ohuoi iā ia no ke kala ‘ana i ka po‘e, a i ma‘alahi mai nō ho‘i ke ki‘ina i ke keiki āna e ‘imi ho‘oluhi nei.

I ia lā a‘e, kauoha hou aku ‘o Ahiki iā Nuhi lāua ‘o Nihi‘ole e hele i uka o Waihī, Maunawili a me Makawao. Hele aku ‘o Nihi‘ole i Makawao a ‘o kona ike maila nō ia i kekahi hale ho‘okahi e kū mehameha ana. Ki‘ei iho a ‘o ia nei i loko o ia hale, aia wale kekahi luahine e ‘o‘ohu iho ana. Emi maila ‘o Nihi‘ole i hope. "Aia paha kauhale ma lalo iho," wahi āna i no‘ono‘o iho ai. ‘O kona iho ihola nō ia. Aia wale kekahi wai māpuna ma laila, ‘oi ‘ena‘ena haoa ka lā, iho ‘o ia i loko o ia wai māpuna a inu. Hemo kona u‘au‘a malo. Lohe ‘ia mai kekahi kani poha, a hanu‘u ka ‘ale ‘ana a ka wai. Pi‘i honua mai ka li‘a mā‘e‘ele! Ki‘i koke ‘ia ka malo a pa‘a kahi hope. Kāhea mai kekahi leo mai lalo mai o ke kahawai. "‘Ano ‘ē! ‘Ānō! Malihini ka ha-le!" ‘Eu a‘ela ke kino o kahi hoa lawai‘a, a ‘o ka pi‘i pālua a‘ela nō ia o ka maka‘u i luna o Nihi‘ole.

Mokuna 19: 10 Auk 1922 ‘ao‘ao 7

Kapalulu ana ‘o Nihi‘ole ma ka ‘īpuka o ka hale. "Halulu kekahi malihini, e ke hoa!" wahi a Nī‘ula. ‘Ike mai auane‘i ua Nihi‘ole lā i nā helehelena pupuka o ka luahine a ‘uwā a‘ela ‘o ia, "E pau au i ke akua ē!" ‘O ka ne‘e wale aku a nō ia o ka holo a ka malihini, no Kailua ka pahuhopu.

Hiki aku ‘o Nihi‘ole i ka hale konohiki. "Pehea ‘o Makawao?" wahi a Ahiki. "‘A‘ole nō nui kauhale ma laila. ‘Ekolu manawa a‘u i kāhea aku ai, a ‘a‘ohe wahi mea i mā‘alo‘alo mai. He ‘ano mehameha hō‘akua kanaka‘ole ma laila, i kulu mai ai ka pi‘i o Moanalaha i ke akua uwalo o ke awakea!" wahi a Nihi‘ole i pane aku ai. "I Hikauhi nō kā ‘oe! Mana‘o ‘oe ua like kō leo me Kānehekali? Kā! Na‘aupō nō ‘oe e ku‘u hoa ukali!" wahi a Ahiki.

E like me ko Kailua po‘e, ua hiki mai kō Waihī a me Maunawili i mua o ke konohiki no ka pā‘ina. "Ua pau loa mai anei ‘oukou i ‘ane‘i?" i nīnau aku ai ‘o Ahiki i ke anaina, no ka mea, aia ‘o ia ke huli malū aku nei i ke keiki me ke ‘ike ‘ole o nā kānaka ona. "‘Ae," wahi a ke anaina. "Kīkīkō‘ele i kō leo kauoha!"

I ke ao ‘ana a‘e, kauoha aku ‘o Pāku‘i i nā hoa ukali e kala aku i nā kānaka o Waimānalo. ‘O ka hele akula nō ia o Nuhi i uka a hele aku ‘o Nihi‘ole i kai. Ma kahakai, ‘ike mai ‘o Nihi‘ole i kēia mau keiki ‘ekolu e lana ana i ke kulana nalu. Pe‘ahi aku ‘o Nihi‘ole i ia po‘e keiki a ea a‘ela kekahi nalu. Holo ia mau keiki no ka lae o Makapu‘u. Huli aku ka hoa ukali ‘o Nihi‘ole no ‘Ālele. "Ke ho‘opāhulu ‘ia nei au e kahi po‘e akua!" wahi ia Nihi‘ole ne i no‘ono‘o ai iā ia iho.

Mokuna 20: 24 Auk 1922 ‘ao‘ao 4

E ‘ōkalakala ana ua Nihi‘ole la i puni mai nei i ka maka‘u. "Ua ohohia nā hoa ‘āina i ka lono a ke ali‘i," wahi a Nuhi i kona hoa. "E hohoho‘i kāua. Ke lewalewa nei kahi houpo." Aia na‘e ‘o Nihi‘ole ke panopano pupule nei no ka hālāwai ‘ana me ke akua he‘enalu o ke awakea.

Hiki aku ua mau hoa ukali nei i ka hale konohiki me ka ‘ōlelo ‘ana aku, "Ua lohe nā mea a pau i kō leo, e ke ali‘i. Aia a ao a‘e a hiki mai nā maka‘āinana ou," wahi a Nuhi iā Ahiki. "Ua ‘ike mai anei ‘olua i ke keiki?" wahi a Ahiki i nīnau aku ai. "‘A‘ole," wahi a Nuhi, a ha‘i aku ‘o ia nei no ko Nihi‘ole hālāwai ‘ana me ke akua he‘enalu o ke awakea. "He ha‘o wale ho‘i kēnā akua he‘enalu!" wahi a Ahiki. "I ia kakahiaka a‘e, aia

nā mea a pau o Waimānalo i ke alo ali'i. Nele na'e kā ho'i i kahi keiki maka mohoea," wahi a nā 'ōlelo uluhua a ke konohiki punahele nei.

E naue aku kāua, e o'u mau huapala heluhelu, i kahakai e luana ai, i kahi ho'i o ke keiki haumana e a'o nei i nā mea le'ale'a a pau. Ua lilo ho'i ka he'enalu i pulakaumaka no Kahinihini'ula. "E hō'ā'o kākou i ka he'e 'ana i ka nalu poli mai lalo aku nei o Kapu-ao a i Makapu'u! I ho'okahi kulana nalu! Inā kau like 'oe, a 'oi aku paha, mākaukau nō e huaka'i hele i ka 'āina huna i ka maka o ka noe!" wahi a kekahi hoa pā'ani.

Iā lākou e lana ana i luna o ke kai, aia kekahi kanaka e pe'ahi mai ana ma ka 'ae kai. "Kōkio!" wahi a Keōahi, kekahi o nā hoa pā'ani. 'Ō a'e kona lima a heahea a'e i mau hua pule. Lilo 'o Kahinihini'ula mā i ke au a ka pu'ukai. 'O ka holo aku nō ia o lākou nei no ka lae o Makapu'u. "E Kahinihini'ula ē! Na ka Haku o mākou a me kona po'e e muia maila i uka e poni iā 'oe! A la'a 'oe i kāna 'ōlelo! A laila maopopo, mākaukau kākou no ka huaka'i hele," wahi a Hā'ipu, kekahi o nā hoa pā'ani, i 'ōlelo aku ai.

Mokuna 21: 7 Kep 1922 'ao'ao 4

Pae aku 'o Kahinihini'ula me ona mau hoa pā'ani 'elua i kekahi wahi e pili kokoke ana i Hanauma. "E Kahiki'ula o ka pūnohu ē!" wahi a ka u'i ānuenu e kakali aku ana i nā keiki. Hele mai 'o Kahinihini'ula a mua o ke āiwaiwa a pelu ke kuli me ka noho ho'opē 'ana iho i lalo. "I poni au iā 'oe, ma mua o ka hele 'ana aku e 'ike i ka pe'a kapu o kūkulu o Kahiki! I ho'ohewahewa 'ole 'ia mai 'oe e kini o ka pō! E kūkulu o Halaaniani ē! I lalo! I mulihana!" Ho'opuka 'o Haumea i mau hua pule. "Ua poni ihola au iā 'oe. E ho'i 'oe i mua o kō kupuna wahine a nāna nō e ho'oma'ema'e iā 'oe, i 'elima kai i ho'okahi anahulu pō. No laila, e huli ke alo i ke kai lū lehua o Kaiwi, i 'ike 'oe i ke po'o kapu a Hinakūkū'aimoku! 'O kēlā 'āina e kū maila, 'o Moloka'i ia. Aia i laila kāu huaka'i o kēia manawa. E hiki aku 'oukou i ka lae o ka 'Īlio a kāhea a'e i ka 'ōpu'u nalu o Kahaloa. 'O ia nalu nō e ho'i mai ai 'oukou a pae i ka honua nei."

"E hiki aku ana kākou i ka lae ma ke kulana nalu 'o Kanauapua'a. He ko'a lawai'a ia ma ka lae o ka 'Īlio. Kapa 'ia ka inoa e nā lawai'a o Kaluako'i, ma muli o ka i'a 'ele'ele o ke ko'a. 'O ka hāpu'upu'u ka i'a nui," wahi a Hā'ipu. Komo aku nā keiki i ke kai. Lu'u ihola 'o Keōahi me ka pili 'ana i ka umauma o ke keiki haumana o lāua. "E ala, ua hiki mai ke kulana a kākou e he'e aku ai!" wahi a Hā'ipu i ho'ōho aku ai. "He lohe kā ka nalu i ke kāhea aku?" wahi a Kahinihini'ula i nīnau aku ai. "Ae," wahi a Hā'ipu. "He lohe kā ka nalu kapakapa kū, 'ai ko'oko'ona. Hele mai nō ke kāhea 'ia aku."

Pahapaha a'e 'o Hā'ipu i mau hua pule. 'O ka ea maila nō ia o kekahi 'ale nui kohu kuahiwi. Kau a'e lākou i ka wēlau o ka 'ale. Hopu 'o Keōahi i ka lima o ke keiki. Kūpopou iho a nō lāua nei i ke kaulu pali ('ale). Ua ku'u na'e ia lima o Kahinihini'ula a 'o ka ho'oku'i ia o ke keiki me nā wāwae o Keōahi. Pae aku lākou nei, me ka pau 'ana o ke kōwiliwili 'ia i loko o ka 'ale. "Kā!" wahi a Kahinihini'ula. "'Ōwili 'ia au e ka pu'ukai, a pau ko'u pae 'ana!"

Mokuna 22: 21 Kep 1922 'ao'ao 4

Ani ka lima o ka u'i āiwaiwa o ke ala ānuenu a 'ō a'e i luna. Hali'i ihola kekahi pūnohu ua koko i luna o nā mea a pau. Kepaepa 'o Haumea i mau hua pule. Ho'olei aku 'o ia i kekahi lei limu kala i ka 'ā'i o kāna pulapula. "Ua pau a'ela kō lā hi'u kai. E ho'i aku 'oe i mua o kō kupuna wahine. Nāna nō e kapukai aku iā 'oe i kēia pō. Ho'okahi anahulu pō e ho'omau ai, a laila pau.

Ha'alele aku nā keiki iā Moloka'i nui a Hina. Ho'i aku 'o Kahinihini'ula i kona hale kūha'o ma Makawao. Ha'i aku ke keiki i kona kupuna i nā kuhikuhi a Haumea. "Auwē! E hele 'i'o ana ho'i 'oe!" wahi a Nī'ula. "I mea aha ia mea?" wahi a Kahinihini'ula i nīnau aku ai. "I māla'ela'e 'oe a hemolele nō ho'i, i pau kō 'ano kanaka. A 'ike mai ho'i kini o ka pō iā 'oe, he pua na lākou." i pane aku ai ke kupuna. Lālau ke tūtū i ke po'i pōhue. Ninini ihola i ka wai i loko a huli ke alo i ka puka o ka hale. Pule akula 'o ia nei i kāna pule ho'ola'a. Lū ihola ua kupunawahine nei i ka pa'akai i loko o ke po'i. Hā'awi aku 'o Nī'ula i kekahi 'ōlena i kāna keiki, nau ihola ke keiki a wali. Ho'okomo 'ia mai ia 'ōlena i loko o ia wai. "E hamo i kō kino a puni," i kuhikuhi aku ai 'o Nī'ula i kāna lei mamo. "E ho'i e moe, na'u e hana aku i nā kai hope ou."

Mokuna 23: 5 Oka 1922 'ao'ao 5

E 'aui aku me a'u i ka huaka'i 'imi a ke ali'i konohiki ho'olakolako o Kailua. E lauwihi ana ka no'ono'o i loko o ke konohiki no kēlā wahi mea āna e 'imi ho'oluhi nei a luhi. Ulu ka mana'o i loko o Ahiki e huli i ke keiki i kai o Kailua, a laila ne'epapa aku ka holo i Waimānalo, kahi ho'i o ke akua he'enalu o ke awakea.

Mokuna 24: 12 Oka 1922 'ao'ao 5

I luna o ke ala i Waimānalo, 'ike mai 'o Ahiki i kekahi lī'ulā i mua o kekahi hale. Kuhihewa aku kona 'ike, aia kekahi keiki 'ehu pala o ka lauoho me kekahi kaikamahine u'i e lei ana i ka pua halapepe. Eia kā, 'o ia wale nō kai 'ike!" "Ano 'ai paha! He ho'ohewahewa kā ka pō iā 'oe!" wahi a Kueeau, ka hulu kama'āina nona ia hale e waiho la i ke ala i Waimānalo.

Mokuna 25: 19 Oct 1922 'ao'ao 4

Aia nō na'e ke Konohiki ke noke aku nei i ke kueka'a i nā wahi a pau o Kailua. 'A'ole nō i loa'a kahi keiki iā ia, no laila ne'e aku ka 'imi no Waimānalo. 'O ia nele like nō! Ho'omau 'ia aku ka 'imi no ka uka o Waihi. Aia lākou nei e ho'omaha ana i lalo o ke kumu kukui. Kuhihewa hou 'o Ahiki, ua 'ike mai 'o ia i ke keiki. Eia kā! 'A'ole! He manu nui. He 'io hulu 'ele'ele wale nō ia ma ke wēkiu o ia kumu kukui. "Ho'opāhulu mai ka pō!" wahi a Nihi'ole. "E ho'i kākou! Ke 'ike a'ela i ka maka helei i luna o ke ala nui. He huaka'i paoa kēia," wahi a Pāku'i.

Mokuna 26: 2 Nov 1922 'ao'ao 4

"Ano'ai nō ho'i! Maopopo 'ole iā kākou ke 'ano a me ka hana a kēia wahi keiki kino pāpālua! E hō aku kākou i mua a hiki i ka pahuhopu!" wahi nā 'ōlelo hō'eu'eu a Ahiki. Piha ke anahulu a ke Konohiki mā i noho ai i Waihi. He anahulu nō ho'i i Maunawili. "Pehea 'o uka o Kapalikū a me Makawao?" wahi a Ahiki i nīnau aku ai i kona mau hoa ukali i ke ala. Alaka'i aku 'o Nihi'ole i ka huaka'i ali'i i ka hale ho'okahi e kū ana, āna i 'ike mua ai ma ka uka mehameha o Makawai. 'O ia kahi i kau mai ai ho'i kona weliweli a pi'i a'ela ke kino.

Iho aku lākou nei a mua o ka hale a lohe 'ia kekahi mea e kunu ana i loko. Kū mai 'o Ahiki ma ka 'īpuka. 'Ike mai 'o ia i kekahi luahine maka pupuka e 'ōku'u ana. Kūka'i 'ia ke aloha hiki mua o ka ho'okama'āina. "I hea kānaka o ko 'oukou hale?" i nīnau aku ai ka wali waipahē o kahi konohiki i ka luahine. "O wau wale nō," wahi a ia luahine nei, wahi a Nī'ula. "Noho makua 'ole kēia? 'O 'oe wale nō? E lawe ho'i au iā 'oe i makua

ho'okama no'u! Ua loa'a kāu keiki, 'o wau! Na'u ka hana i nā mea a pau e pono ai kāua," wahi a ke konohiki pu'uwai 'olu'olu wale.

Nānā aku 'o Nī'ula i nā helehelena u'i o kēia kanaka 'ōpio me ka palupalu o ka 'ōlelo. Ulu a'e ka mahalo nui i loko ona. Pane aku na'e 'o ia penei, "Alia na'e ho'i au e ho'i me 'oe e noho ai, aia a ho'ihō'i 'ia mai ku'u wahi 'ope'ope." "Aia i hea kahi i hele ai ai?" wahi a Ahiki. "Aia nō me ku'u hoa noho. Aia i ka 'auē 'āina," wahi a Nī'ula i pane aku ai.

Mokuna 27: 16 Nov 1922 'ao'ao 4

Nīnau aku 'o Nī'ula i ke konohiki koele, "He aha ka huaka'i o ka hiki 'ana mai?" Ha'i aku 'o Ahiki iā ia no kāna huli 'ana i kekahi mea nui, "He keiki, 'a'ole nō e pa'a pono ana i ka hume malo." 'Ike 'ia mai nō e Nī'ula ke 'ano kaumaha e hēkau ana i luna o nā papalina o Ahiki. "E loa'a auane'i ana nō iā 'oe," wahi a nā 'ōlelo ho'olana mana'o a Nī'ula. "E ho'i aku 'oe, 'oi kau ka lā i luna," wahi a ua luahine maka kūkōna nei.

Mokuna 28: 7 Kek 1922 'ao'ao 7

Ua pau ke keiki i ke kapukai 'ia i ke anahulu pō. Iho ke keiki 'eu'eu o Makawao i lalo o ka pūnāwai a pā maila kekahi leo kino 'ole. "E hopu 'oe i awa ho'okahi a ho'oka'awale a'e. A laila e hopu hoi i wahi kō'ala'ala na 'olua." 'Ike mai 'o Kahinihini'ula i ka u'i o ke ala ānuenuē e kū mai ana. Pā ke po'o o ka lā'au mākālei, a ke keiki e hi'i ana, i ka lima o Haumea. Ho'ola'a ke āiwaiwa i ka lā'au i kāna mau hua pule.

Ho'i aku ke keiki i ka hale ha'i aku 'o ia nei i ke tūtū no ke kū 'ana a ke kumuhonua ma ka wai māpuna. "Ua pono ia," wahi a Nī'ula. "Mākaukau nō 'oe." 'O ke kū maila nō ia o Haumea i ka 'īpuka. Komo mai 'o ia a noho ihola ma luna o ka nu'a moena. "Ke 'āha'i nei au i kō luhi no ka manawa," wahi a Haumea iā Nī'ula. 'Ō akula ke āiwaiwa i kona lima i waho o ka hale a kāhea aku, "I i'a māwae no ke alahēle o ka pulapula a 'oukou!" 'O ka 'ō'ili honua maila nō ia, he awa. "E hā'awi aku i kēia i'a iā Keōahi," wahi a Haumea iā Kahinihini'ula. "'O ia ka mea nāna e ho'olana i nā papa o 'oukou. Ua lohe 'ia ku'u leo, nāu nō e ho'okō," wahi a Haumea iā Kahinihini'ula. Pā'ina ihola 'o Nī'ula lāua 'o Kahinihini'ula.

Mokuna 29: 14 Kek 1922 'ao'ao 7

I ka pau o ka pā'ina 'ana, ha'alele aku 'o Kahinihini'ula lāua 'o Haumea i ka poli o ke kupuna. Aia ka 'ohu uhiwai e pō'ipu nei a puni lāua nei, a i ka mao 'ana a'e o ia noe, aia nō 'o Kahinihini'ula lāua 'o Haumea ma kahakai. Ma ke one kua ki'i o Kuholilea, kahi ho'i o ke keiki i hui pū mau ai me kona mau hoa pā'ani. Aia kona mau hoa pā'ani i loko o ke kai me nā papa he'enalu mānoanoa lō'ihī. Hā'awi aku 'o Kahinihini'ula i ka i'a māwae iā Keōahi a huli ke alo o Keōahi. Kiola aku i ka i'a i ka moana, pule 'o ia a pau. Kau lākou nei, 'o Kahinihini'ula, Keōahi, a me Hā'ipu i luna o nā papa.

"I uka! I ka pōhuehue ha-kanu!" wahi a Keōahi lāua 'o Hā'ipu i ho'ōho aku ai. 'Ōhū ke kai me ke kai ho'ē'e lā. Pili mai ke kai i ka pōhuehue a kō 'ia nā keiki e ia kai. Lawe aku ia nalu i nā keiki i kahi e ō nei ka inoa 'o Hanauma. Hiki aku nā keiki i mua o ke alo o Haumea. Hele mai 'o Haumea i mua o kāna pulapula a 'ōlelo akula, "Ho'okahi mea āu, e ku'u mamō ē. 'O ka ho'olohe i ka 'ōlelo a ou mau hoa hele, mai ho'okuli. Inā hā'awi 'ia mai ka pūniu, mai inu 'oe. Inā hā'awi 'ia mai ke olo wai, mai inu 'oe, o make. E ki'i na'e i ka hewai ihiloa a uhaki. 'O kāu wai inu nō ia. 'O ke kanaka pōhina e moe

lāpu‘u ana i ka wā e lawe ‘ia mai ai ka hūewai, ‘o Kānelūhonua ia, i nānā aku iā ia. ‘O kāu mea e ‘ike ai, ‘o kāu ia e ho‘opa‘ana‘au ai. ‘O ka pahuhopu o ka huaka‘i ka ‘ai pū ‘ana ma ka papa‘aina a ke akua. A laila ‘oe e ho‘i mai ai a hui pū me kō kupuna wahine. Ia wā ‘oe e kū ai i mua o ke alo ali‘i!" Kānaenae ‘o Haumea a pau. "Ua mākaukau nā mea a pau," wahi a Haumea iā Keōahi lāua ‘o Hā‘ipu. "E mālama ho‘i iā ia nei, o pulu ka ‘ili o ka ho‘okāpuhi o kākou i ke kai!"

Kau hou nā keiki i luna o nā papa he‘e hōlua moana. Kāhea ‘o Haumea i ka pule a pau. ‘O‘olokū ke kai a lilo nā keiki i ka lawe a ke au. Ua ikaika ka holo! Iho nā papa i ke kaulu o ka ‘ale a huli ke alo o ke keiki no uka. ‘Ike mai ‘o ia i kekahi pu‘u ki‘eki‘e e hūlili ana. "‘O O‘ahu nui nō ia a ‘o Laeahi ia pu‘u. ‘O ka i‘a ‘i‘o ‘alaea ‘ono a Kānelūhonua, ‘o ka hoa ho‘opāpā ia o kō ho‘okāpuhi," wahi a Hā‘ipu.

Ma ka moana, aia kekahi po‘e e he‘e ana i ka nalu, aia kekahi ho‘i e kaha ana i ka ‘ale, a ‘o kekahi e holo ana a huli poepoe a‘ela. Hiala‘ai ke keiki i ka po‘e he‘e pu‘e ‘ale o ka pō. Hā‘ule mai auane‘i ua Kahinihini‘ula la i ka hiamoe. Wehe ‘o Hā‘ipu i ke po‘i o kona ipu hōkeo, a ‘o ka heahea a‘ela nō ia, "I malumalu no kō pulapula! No ka nī‘au ‘ula i ka piko o La‘ila‘i ka lani!" Omo aku ia hōkeo nei, ‘o Kapaiakinilau, iā Kahinihini‘ula i loko o kona poli a nalo ihola.

Mokuna 30: 28 Kek 1922 ‘ao‘ao 7

Kāholo aku ‘o Keōahi lāua ‘o Hā‘ipu nei ma luna o nā papa, a ‘o ka hehi auane‘i ia i ka ‘āina i kapa ‘ia ka inoa ‘o ‘Upolu. Kau aku ‘o Keōahi i nā papa i luna o ke kumu wiliwili. "E Kapaiakinilau ē! E ku‘ua a‘e ke kumu i waho, i ‘ai a hele aku i ka huaka‘i ‘auē loa a Kūkū‘aimoku!" wahi a Keōahi i kāhea a‘e ai. Papa‘i ‘o ia i ka ipu, a ho‘oku‘u ‘ia i waho ka haku o lāua i pehia kona mau helehelena e ke kai. E moe ana ‘o ia i luna o ka moena kalukalu o Mokulana a he wahi ku‘ina kapa kona. ‘O ka ala a‘ela nō ia o Kahinihini‘ula a pāpale a‘ela i ke kapa.

Ho‘omākaukau mai ‘o Hā‘ipu i mea‘ai. I ka pau o ka ‘ai ‘ana a lākou nei a liuliu ihola no ka huaka‘i hele. Kau lākou nei i luna o nā papa he‘e hōlua a kī‘o‘e ko Hā‘ipu lima i ke kai a kāpī i ka lewa. ‘O‘olokū ke kai me he ipu hao paila lā. Pāhola ke kai i luna o ka ‘āina. Miki ke kai a kō ‘ia nā keiki i ka moana. ‘Ike mai nā keiki i nā pae ‘āina o Kahiki e kukū ana. ‘Ike ‘ia mai nō ho‘i, ua hiamoe hou ka haku o lāua nei. Lalau ‘o Keōahi iā Kapaiakinilau a omo mai ka hōkeo iā Kahinihihi‘ula a nalo hou i loko o kona poli ipu ho‘okalakupua. Pau ka huaka‘i, a kokoke aku lākou i ka ‘āina ‘o Hanakalau‘ai. Hō‘ea aku ‘o Hā‘ipu lāua ‘o Keōahi i laila a hehihehi ihola nā kapua‘i wāwae i ka honua ‘āina. Ka‘ika‘i ‘o Keōahi i nā papa a kau i luna o ke kumu milo. Ho‘oku‘u lāua nei i ka hōkeo a wehe i ke po‘i. Puā mai ke ‘ala kūpaoa, aia ke keiki me kekahi ku‘ina kapa moelola.

‘Aka‘aka ihola kekahi ‘elemakule i ka ‘ike ‘ana mai o kēia po‘e keiki. ‘Ōlelo aku ‘o ia i kona hoa noho, "E Lono! E māliu! Eia aku ka pulapula o Hawai‘inuiakāne. Ua hehi maila i ka ‘āina ‘o Hanakalau‘ai, ke noho maila me Kānemilo‘a‘i. No ia nei ka papa‘aina a kākou i ho‘omākaukau ai." "Ka ‘ai a ka pō, i ola ke ao mālama kā!" wahi a Lono. Ki‘i aku ia ‘elemakule mua nei i kona ko‘oko‘o a hou a‘ela i ka lani. ‘O ka oaka honua maila nō ia o ka uila a ku‘i ihola ka pōhaku. Naue ke ola‘i, a ‘o ka niniu a‘ela nō ia o nā mea a pau. Pū‘iwa a‘ela ka hiamoe o ke keiki. ‘Ike mai ‘o ia i kēia po‘e kōnaka he ‘ehā e hele pololei mai ana. Hui lākou a pau a kūka‘i ‘ia mai ke aloha hiki mua o ka

welina. 'Ōlelo ke kanaka mua iā Hā'ipu, "E Hā'ipu! E alaka'i aku i ka haku o 'olua i Lalohana, i ka hālau hale 'o Kahikihonuakele."

Hō'ea aku lākou nei i laila, 'ike mai 'o Kahinihini'ula i kēia honua 'āina pālalahala. Aia kekahi hale i waena e kū nei. 'Ike 'ia nō ho'i ka pūnohu o ka uwahi a lohe 'ia mai ka leo 'alalā o ka pua'a. "E ho'i aku i loko, ua mākaukau nei kō'ala'ala!" wahi a ka 'elemakule po'ohina me ke ko'oko'o. Komo aku lākou nei a noho ihola 'o Kahinihini'ula i luna o ka 'anu'u i hana 'ia. "Ma 'ane'i nō māua e ha'alele aku ai iā 'oe," wahi a Hā'ipu i ka hoa pā'ani o lāua a komo mai ua po'e 'elemakule nei. He 'imo na ka maka, a mōkākī nā mea a pau ma ka papa'aina.

Mokuna 31: 4 Ian 1923 'ao'ao 5

Puana ua po'e kānaka nei i mau lālani mele. "Ke welina mai nei ke kini o lalo. Nā hoa hele i ka uka nahele o Puna..." A noa ihola ka 'aina. Kuhikuhi mai ke kanaka me ke ko'oko'o iā Kahinihini'ula, e 'ai. Ke haupa la ke keiki i nā 'ono like 'ole a kau maila ka 'ono wai i ko ia nei pu'u. Kūnānā ihola kāna 'ai 'ana.

"Eia kō wai e inu ai. 'O ka wai niu haohao a nā niu a Pō," wahi a kekahi kanaka. Hopu akula ke keiki a pa'a i kona lima. Hāpai maila i ka niu i kona waha, i ia manawa nō i lālau 'ia iho ai ka niu nei e kekahi lima kino 'ole a lele aku ia wai niu luna. "Kā! 'O ke kuha walewale o kēia po'e 'elemākule! 'O ia ihola ka mea e hānai aku ai i ke kanaka!" i ho'ōho aku ai ka leo o Haumea

Lālau akula kekahi i ke olo hūewai a ninini ihola i loko o kekahi pūniu, hele a a'ia'i ka wai. "Eia ka wai e inu ai, 'o ka wai i ka pua o ka lā'au. Na ke kēhau i halihali mai a waiho i wai kapu," wahi a kekahi. Ke pa'apa'a la kahi pu'u o ke keiki nei a 'o ka hopu a'ela nō ia i ka pūniu. Hāpai 'ia mai ia pūniu i ka waha. Iho hou ua lima kino 'ole lā, a lele a'ela ka pūniu mai ka waha aku. "Kā! 'O ka mimi ku'i lena kā o kēia po'e 'elemākule lā! Wai akua nō ho'i!" i ho'ōho hou aku ai ia leo o Haumea. Kauoha akula 'o Kāne i kekahi, "E ki'i aku 'oe i ka hūewai a Kaula a lawe mai!" Hele mai ke kanaka e hi'i ana i kekahi hūewai 'ihiloa, hā'awi aku 'o ia iā Kahinihini'ula. "Eia kō wai e inu ai, 'o ka wai kena i ka houpo o Kāne." Ho'omana'o a'ela ke keiki i nā 'ōlelo a Haumea. Hopu 'o ia nei i ka 'au a 'ōwili a'ela. Hō'oni'oni i ka hūewai, a hemo ka 'umoki, he pūpū 'oi'oi ho'i o kahakai. 'Ike mai 'o Kāne i kēia hana 'ana a ke keiki. "Na wai ka pua 'o 'oe?" wahi āna i nīnau aku ai iā Kahinihini'ula kani kua mauna i ka maka o ka uila.

"Na Kūkū'aimoku. Na Hinamanalau," i pane aku ai ka mo'omo'o. "Ua pono. Ua hiki maila nō 'oe. E lawe aku au iā 'oe, e hō'ike'ike i ka 'āina kapu o ke akua 'oiāi, ua hehi ihola 'oe i ka pe'a kapu o Kūkulu o Kahiki. Ua loa'a ia, 'o ka wai huna a ke kupa. E inu! E inu like kākou!" wahi a Kāne. Hahau ihola 'o ia iā Maku'ukao. Ne'ene'e mai nā hoa a pili a inu like a'ela nā mea a pau, me nā 'ōlelo kalokalo no ke keiki. I ka pau o ka inu 'ana, ku'u mai luna iho o ka hale ka 'āhui mai'a pala kāpule, a me ke po'i o ka puna kō i pau i ke aki 'ia. Lālau like ihola nā mea a pau i ka mai'a a me ke kō. 'Ai 'ia ihola. "Mā'ona mai anei paha 'oe, e Kahinihini'ula kani kua mauna i ka maka o ka uila?" wahi a Kānelūhonua i nīnau aku ai. "Ae. Ua 'ai a mā'ona i ka loa'a a 'oukou, nā kama'āina," wahi a ke keiki.

Hahau ihola 'o Kāne iā Maku'ukao, a nalo akula nā mea a pau. Koe kōko'olua ihola 'o Kahinihini'ula lāua 'o Kāne. "E ne'ene'e mai a ma ka puka nei," wahi a ka 'elemakule i ke keiki. "E mau kō mau maka i ka nānā 'ana i ka 'āina, na'u e ha'i aku iā 'oe i nā mea a pau. I ho'i 'oe i mua o La'ila'ikalani, 'o ka mea nāna i kēnā mai nei iā

‘oe e hele mai a hehi i ku‘u houpo. Kainō paha kāna lawe ‘ana iā Ahilona (Mākālei), i kō ona mana‘o lili i ke kanaka. Eia kā mai ke kanaka no kāna hana ho‘ohoka, kupanaha nō ho‘i nā hana a kēia kaikamahine a ka ho‘okelakela nui wale!" wahi a Kāne. "'A‘ole ho‘i e hihi, ‘o ke ewe ia i noho ai a ulu kalina a nonolau ka pū‘uki‘uki o ka papa honua i ke ao mālama. E hele mai a hehi i ku‘u houpo."

Puana mai ‘o Kāne i mau hua pule. "I ‘ike ‘oe, a ho‘i aku i ke alo o Uliuli, o Maikea. O ho‘okumu ka pō iā Kāne. ‘O ka pō loa. ‘O ka pō poko..." Ne‘e mai kekahi pūnohu pouli kualau, a mao a‘e. ‘Ike mai ‘o Kahinihini‘ula i kekahi ‘āina e waiho koke mai ana, i piha i nā mea ulu a pau i kanu ‘ia e kānaka. "'Ike anei ‘oe i ka ‘āina kapu?" wahi a Kāne i ke keiki. "'Ae. He wahi ‘āina ‘u‘uku a nani nō ho‘i. ‘A‘ohe kuahiwi, he wahi pu‘u wale nō a he awāwa. ‘O ke kukui ka lā‘au ulu," i pane aku ai ke keiki i ka ‘elemakule. "'O ka pu‘u āu e ‘ike la, ‘o ka houpo o Kāne nō ia. ‘O ke awāwa i ka ulu o ke kukui, ‘o Kahawaiola‘akapu ia. ‘O ka mea ho‘i ia e kaupale ana mai ke kanaka aku. E like ho‘i me ‘oe," wahi a Kāne. "Ma ‘ane‘i lā au e ho‘iho‘i aku ai iā ‘oe." Huli ke keiki a aia kekahi po‘e kānaka he ‘ehā e noho ana i ka pūnohu ua koko. ‘Ōpiopio a u‘i nā helehelena o lākou nei a pau, ua like a like nā hi‘ona o kekahi me kekahi. He ānuenuē ka waiho‘olu‘u o ko lākou kapa e ‘a‘ahu ana. "E hele kākou i kahakai, ‘o kahi ia o kō mau hoa hele e kali maila," wahi a kekahi o ia mau kanaka iā Kahinihini‘ula.

Puka aku ke keiki i waho a huli aku ‘o ia i hope e nānā hou i ka houpo o Kāne. ‘O ka ‘āina lā nō ia e hihi nei ka mana‘o, ua nalo wale na‘e ihola. ‘Ike mai ke keiki i ke kai a me ke kualapa o Keaniani. ‘O ka huli aku ia a ke keiki a ‘ōlelo aku i kona mau hoa hele, "Like kēia mau hi‘ohi‘ona me O‘ahu nui!" "'Ae, ‘o kō ‘āina nō ia. ‘A‘ole e nāpo‘o ka lā a hehi ‘oe i ka papa pa‘a o O‘ahu a Lua." Hiki aku lākou nei i kahakai. Aia nō nā hoa pā‘ani i laila, ua mākaukau.

Mokuna 32: 18 Ian 1923 ‘ao‘ao 3

Iā Kahinihini‘ula mā ma kahakai, kauoha mai ‘o Kāne i ke keiki, "'Ānō lā e ke kama! Ua hiki iho ‘oe i mua o mākou! E kūkulu ho‘i ‘oe i hale no‘u. ‘O kāu nō ia e pa‘a. Kukuli ihola a ho‘opa‘a iho i hale i mua o mākou, na mākou e ho‘onoa iā ‘oe." I ka pau o kēia ‘ōlelo ‘ana, uhi mai ka ‘ohu a me ka noe a nalo wale ua po‘e kānaka ‘ehā la. ‘Ike mai ‘o Kahinihini‘ula, aia ‘o ia me kona mau hoa hele e lana ana i luna o nā papa he‘enalua. Eia ho‘i ‘o O‘ahu nui e kokoke mai ana i mua o ke alo, e ‘a‘ahu ana ho‘i ko Kahinihini‘ula mau hoa hele i ke kapa ‘ula weo o ke ānuenuē. E o‘u mau ipo heluhelu, e waiho aku kākou iā Kahinihini‘ula mā ma ka moana wehiwehi e lana ai. E ‘au i aku ho‘i kākou i ka hale o Nī‘ula ‘oiai, ua hui maila ‘o Haumea me ia luahine i kakahiaka nui.

"Eia nō kā ‘oe ke moe nei! Keinō he ala a‘e! Ua ao!" wahi a ka leo o ke āiwaiwa ma ka ‘īpuka o ka hale. Ne‘ene‘e mai ‘o Haumea i loko a ho‘omau ‘o ia i ka ‘ōlelo ‘ana, "Pā‘ina kakahiaka nui kāua a nānā i nā hana o ka lā. Ala mai e ke kupuna wahine e ho‘omākaukau i ka papa‘aina," i kēnā aku ai ka u‘i o ke ala ānuenuē i kāna mo‘omo‘o, iā Nī‘ula. I ka ho‘omākaukau ‘ana, nīnau aku ‘o Nī‘ula no kāna pulapula. "Mai no‘ono‘o ‘oe nona, he ala ‘ai kona alahahele. Ua lako i nā mea a pau, mai lele ka ‘ō‘ili no kāna huaka‘i hele," wahi a Haumea i pane aku ai. "Ua lawea mai nō ka ‘anae aloalo lena e Ahilona a mua o ke alo, ‘o ka ho‘ololohe wai ho‘i ia o ka wai māpuna," wahi a ke āiwaiwa i ho‘omau aku ai. "He inoa ‘oko‘a kēia āu e hea mai nei," wahi a Nī‘ula. "'O kona inoa nō ia, ‘o ka inoa ia i ka po‘e o kahi a‘u i lawe mai ai iā ia, i kōko‘olua no‘u e noho ai, a lūlana iā Hawai‘i nui kua uli. ‘O ia ka mea e hana ai au e like me ko‘u mana‘o,

he pono. Ua hana aku nei au i kekahi mau hana iā 'oe me kō 'ike 'ole 'ana mai, 'o ku'u ki'i i ku'u pula kau 'ōnohi a ho'opili iā 'oe," wahi a nā 'ōlelo ho'ohihi a ke āiwaiwa iā Nī'ula.

Mokuna 33: 25 Ian 1923 'ao'ao 7

"O 'oe nō ka hope o ka hana ho'ou'i kino a'u a 'o kā kāua hua mai kou pūhaka pono'i. No laila, mai pāha'oha'o mai 'oe," wahi a nā 'ōlelo ho'opāha'oha'o a ke āiwaiwa. Mōhala mai nā helehelena o Nī'ula. "Ke mihi nei au i ka'u mea i 'ōlelo aku ai i ke Konohiki, aia a ho'ihoi 'ia mai ku'u wahi 'ope'ope, a laila au e hele ai a noho me ia," wahi a Nī'ula. 'Ike maila 'o Haumea i ka li'a i kau mai i luna o Nī'ula no ke Konohiki i piha i ka 'olu'olu a me ke waipahē. "Na'u paha auane'i e ho'okō i kou mana'o aloha i ua kanaka lā. E lālau aku 'oe i ka Mākālei au o Kūkū'aimoku, i kilohi aku au iā ia," wahi a Haumea.

Hi'i 'o Haumea i ka lā'au me ka pahapaha 'ana iho. "E ka lā'au 'aoa i Nu'umealani! Ka Mākālei au o La'ila'ikalani! E hele ana kāua i ka huaka'i kōlealea me nā wāhine kaha pu'ewai o 'Ulakanile'a, kui lei lehua o Kape'a. I Wa'ahila, i ka hale o Kū, i laila, kā kāua huaka'i." Wehe a'ela 'o ia i ke kapa a ho'opili mai i ka lā'au ma kona poli. A laila, hāpai 'o ia nei, a honi a'ela. Pā ka lā'au i ka waha, a ho'oku'u 'ia iho i lalo. Wahī hou 'o Haumea i ka lā'au i ke kapa.

"O 'oe wale nō kā paha ko kou hale e noho nei? Aia i hea ko 'oukou po'e?" Ea a'ela 'o Nī'ula i luna, 'o ka nānā akula nō ia i kēia kaikamahine 'ōpiopio u'i o ka helehelena e kū ana ma kahi o Haumea i noho ai. 'A'ole ho'i i lo'u iho ke ku'e maka pali o Kawaiku'i (waiū) o ia kaikamahine. "O wau ihola nō ia. Ua lawe ke kai i ka pua hala o Ko'oko'olau," i pane aku ai 'o Nī'ula i ke kaikamahine. "Auē! Eia a'e ka ua ke hele mai nei," wahi a ke kaikamahine, "No laila e hele au!" Nalo ihola ia kaikamahine mai ka maka aku.

Ua hele nō ho'i a moe ke ano o ke ahiahi. Hō'ea mai ia kaikamahine malihini u'i 'ōpiopio ma kahi a ke kaikamahine kama'āina e 'au'au ana. 'O ia kaikamahine kama'āina, 'o Nī'ula nō ia. Na ka lā'au 'aoa o Nu'umea i ho'ou'i i ke kino o ka luahine a u'i. Na Haumea nō ho'i i ki'i i kāna pula kāu 'ōnohi a ho'opili i ke kupunawahine a pēlā nō ho'i i hana ai 'o Haumea iā ia iho, i kino kaikamahine u'i i kapa 'ia 'o Lupea. 'O Kahauolopua ka inoa o ke kino kaikamahine u'i o Nī'ula.

'Ike mai ke kama'āina i ka malihini, me ka 'ōlelo pū 'ana mai, "Aloha 'oe e ka u'i hiki ahiahi, ua loa'a kā ho'i ka'u aikāne, 'o 'oe. E hohoho'i kāua i ka hale 'oiai, ke 'ike nei au, he malihini 'oe mai kahi lō'ihī mai." Lālau ke kaikamahine kama'āina i kona pā'ū a kīkepa a'ela i ka hope 'oni o Mokoli'i. "Pōmaika'i nō ho'i au," wahi a ka malihini, wahi a ke āiwaiwa Haumea, "I ka loa'a 'ana o ko'u hale kama'āina, 'o 'oe 'oiai, ke hele aku nei i ka pō'ele'ele."

Ho'i aku nā kaikamāhine nei i ka hale o nā mākua. E 'ā ana ke kālī kukui. Aia ka makuahine e ho'onoho ana i ka papa'aina. Nānā mai ka makuahine i kāna mau hāpu'u kaikamāhine. "Maka'u 'ole nō 'oe i ka hele mehameha. Ua hiki mai na'e i ka hale e ho'omaha, e ku'u ka nae," wahi a nā 'ōlelo 'olu'olu a ka makuahine i ka malihini. I nā mea a pau e 'ai ana ma ka papa'aina, nānā mai ka makuahine i nā 'ōiwi nani o ka malihini. "No ku'u 'ike i kou mau hi'ona i haiamū 'ia e kēia mea he u'i, inā nō 'oe e hiki i mua o ke alo o ke Konohiki o Kailua nei, e lilo nō 'oe i mea nui iā ia! 'Oiai, he ka'awale nō kona alo," wahi a ka makuahine i ka malihini. Mino'aka nā papalina o ua kaikamahine

nei. "Ono nō ho'i nā 'ōlelo o ko kāua māmā," wahi a ka malihini i kāna aikāne. "O wai ho'i ia mea e pa'a a kohu pono ai ka pilina me ke Konohiki kanaka u'i o mākou nei?" i ho'omau aku ai ka makuahine i nā kaikamāhine.

'O ka li'a ia a nā mākua mea kaikamāhine e noho nei, 'o ka hihia a'e i ka 'ehu, i ka 'upena ku'u a ka lawai'a. He 'ole ka ho'okō 'ia o ia mau 'upu nei e ke āiwaiwa nui o Waolani. Hō'olu'olu wale nā paukū kino i ka mehana o ka hale i ia kului pō.

Mokuna 34: 1 Pep 1923 'ao'ao 4

I ke ao 'ana a'e o ia pō, 'upu 'o Lupea e mākā'ika'i i ka 'āina. "E 'imi māua iā Pāpā a kahi e loa'a aku ai, e ho'i like mai mākou," wahi a Lupea i ka makuahine. 'Ae aku 'o ia i kāna mau kaikamāhine nei. I ka wā o nā kaikamāhine i luna o ke ala hele, 'ōlelo ka malihini i ke kama'āina, "E iho kāua i kahawai." Ua 'ike mua nō paha kēia wahine kilokilo o Waolani i kahi o ke Konohiki mā e 'au'au ana. 'Ike maila 'o Nihī'ole i nā kaikamāhine u'i a kāhea ho'okalohe aku 'o ia iā lāua nei. "E nā u'i o ka hele i ka wela o ka lā! E lu'u mai i wahi wai a 'olu'olu!" 'O ka pū'iwa a'ela nō ia o kahi Kahauolopua nei. Nānā aku 'o Lupea Haumea i ke Konohiki. "O wai lā ke kōko'olua o Kahauolopua? Ua 'ike mua nō au i kēia mau helehela i haiamū 'ia e ka u'i po'okela," wahi a Ahiki iā Nihī'ole. "Eā! 'Eha nō ho'i ka maka ke 'ike aku i ka pua o ke ko'oko'olau, pua i ka nahele. 'O ka hele kā ho'i ia a pala luhiehu i ka uka o Kaha!" wahi a Nihī'ole i pane aku ai.

Ho'i aku ke Konohiki a me kona mau ukali no ka hale a oi'i aku 'o Kahauolopua mā i kula. Noho ihola lāua nei i lalo a kuikui lei. Kui a lei ke po'o a me ka 'ā'i. Hui pū auane'i ka makuakane me nā kaikamāhine a ho'omaka akula lākou nei e ho'i no ka hale. Iā lākou nei i luna o ke ala ho'i, 'ike mai nā kānaka o ke Konohiki i ka u'i o ia kaikamahine malihini. "Auē nō ho'i ka u'i o ia kaikamahine ē! Mai hea mai lā 'o ia?" wahi a nā kānaka. E ho'onaku ana ia mana'o i loko 'o ke Konohiki o Kailua nei. 'O ke kēnā aku la nō ia a Ahiki iā Pāku'i e ha'i aku i nā kaikamāhine a me ka makuahine, e kipa mai i ka hale nei. 'Ike 'ia mai ke kanaka o ke ali'i e hele maila e ka makuakane. "O 'olua ke hele i ka leo o ke ali'i, 'o au ke ho'i i ka hale e 'ōhinu i wahi auo (mea'ai) a pau," wahi a ka makuakane maiaka'i i 'ōlelo aku ai.

Mokuna 35: 8 Pep 1923 'ao'ao 7

Kipa aku nā u'i kaikamāhine i ka hale o ke Konohiki a pā'ina ihola. Ua pa'a ka houpo. Ho'olalelale akula 'o Lupea i ka hale kama'āina, iā Ahiki, e ho'i like mai i ka hale e pā'ina hou. 'Ekolu lākou i ka ho'i aku a hō'ea mai nō i ka pumehana o ka hale. Aia nā mākua e hana ana i kahi 'ono pua'a. I ka 'ike 'ana mai, ua hiki mai ke Konohiki i ka hale nei, hū a'e ka hau'oli o ka makuahine, a 'o ka mino'aka iho la nō ia. "Ua maopopo 'ē! Inā e 'ike mai ke Konohiki i nā hi'ona o ia kaikamahine malihini, 'a'ole nō e nele ke ala o kona koi'i koi! 'O ka u'i anei kēia e pa'a iho ai ke kūkō ho'oheno?" wahi a ka makuahine i no'ono'o iho ai.

Hiki mai ka makuakane, 'o Kamuku, i mua o ke Konohiki ma ka 'īpuka o ka hale. Noho ho'opē ihola 'o ia i lalo. "Komo mai i loko nei, i kēnā mai nei nā kaikamāhine āu i ho'okipa iho nei, e ki'i aku iā 'oe, i hoa 'ai no lāua. Pehea lā ia 'ōlelo e ke ali'i? Ua pā i ka leo ka mea palupalu," wahi a Kamuku i 'ōlelo aku ai. "He aha auane'i ho'i ka 'ōlelo, e hele au me oe i kā lāua kono," i pane aku ai 'o Ahiki. Kīkepa a'ela 'o ia i kona kapa. Pā kāhea, a komo akula. Noho mai ke Konohiki i waena o nā kaikamāhine. 'Ai ihola lākou a

pau a mā'ona 'o loko. Hā'ule ihola i ka nenea i luna o ka nu'a moena. Ia wā i nīnau aku ai ke Konohiki iā Lupea Haumea, "E ka malihini, i hea kou wahi pono'ī?" "'O Puna, i Hawai'i ku'u ewe. 'O Maku'u kahi noho," i pane aku ai nā 'ōlelo ho'okalohe a ia nei. Kūkahekahe ka ha'iha'i 'ōlelo a pō'ele'ele, ho'onanea a 'ane'ane kulu ke aumoe.

"Ua aumoe kākou. E ho'i hale nō kēia," wahi a Ahiki. "Ua ho'omākaukau mua māua i wahi nou e moe ai, na wai ka ho'i 'ana aku i pō'ele'ele?" i koi aku ai 'o Lupea Haumea. 'Aka'aka a'ela kahi Konohiki, "E ho'i nō au, i ho'omākaukau au i ko'u alo i kakahiaka, no kā kākou wahi pā'ina i o'u lā." "E ho'ihō'i aku māua iā 'oe, inā hālāwai kākou me ka maka pa'a i ke ala, mai 'āhewa mai. Nāu ka pa'akikī i ka naku pō'ele'ele," wahi a ka 'ōlelo pāwehi a ka u'i o ke ala ānuenuē.

Mokuna 36: 22 Pep 1923 'ao'ao 4

Kaha aku lākou nei a hiki i kekahi pi'ina e 'ike aku ai i kūlana hale o ke Konohiki. 'Ike mai lākou nei i kekahi po'e e kū mai ana ma kahi o ia kūlana hale nei. Mana'o a'ela 'o Ahiki, 'o kona po'e nō ia. Ia wā nō na'e i lohe 'ia mai ai kekahi leo e nīnau ana, "'Ehia 'eā?" "'Ekolu ka-hi!" wahi a kekahi leo pane. Hopu honua mai 'o Haumea i ka lima o kāna aikāne me ka 'ī 'ana aku, "'A'ohe pono o kēia ala hele! Aia ka pono i ka hiki i ka hale!" Māmā aku la lākou nei i ka holo, a paupauaho ihola. E naka ana ka 'ili, lī ho'i ka 'i'o i ka maka'u! Hiki palekana aku lākou i ka pumehana o ka hale nei.

"'Auhea 'oe, e ke ali'i! Ua hiki maila nō kākou, mai nanauha i ka ho'i! E moe iho i 'ane'i a ao a'e. Ke pūlama 'ia la 'oe e māua, kō mau hale kama'āina. Pumehana maoli nō," wahi a Lupea i 'ōlelo aku ai. "He aha lā kēia a 'oukou e nui nei ka hanu?" wahi a nā mākuā i lohe mai nei i ke kapalulu ma ka 'īpuka. "He heihei kūkini. Nā māua 'o ku'u aikāne ke eo," wahi a nā 'ōlelo ho'okalohe a ka hū'eu o Waolani. "E moe ana ke ali'i me kākou i kēia pō, no ka mea, ua piha ke ala i ka 'upena Umeiki."

Kulu ke au moe, a lilo nā mea a pau i ka moe kokolo. Koe aku na'e ke āiwaiwa. Kū a'e 'o ia i luna a hele aku ma kahi o ke aikāne. "E moe 'oe me ke kane a kāua. Nāu ke kane, he ki'i kane ka'u. 'A'ole 'oe e 'ike, ua lālau 'o ia iā 'oe. Na ka lā ma mua aku e hō'ike i ia mea," wahi a ke āiwaiwa i kāna aikāne. Ma ko Haumea mana āiwaiwa, huli aku 'o ia i ke Konohiki i ka 'āina moe 'uhane. Apo ka lima o Ahiki iā Kahauolopua a pū'iwa a'ela 'o Kahauolopua i kēia lima hāpāpā o ke aumoe. 'Ike mai 'o ia, aia ke ali'i malihini o lāua, ke moe pū nei me ia. Ke honi ka lā'au iho i ka uwapo, he ho'oku'i aku ka hopena. Kā hou 'ia nā mea a pau e ka hiamoe.

Ao a'e ka pō a ala mai auane'i ke Konohiki. Ke kuhihewa la 'o ia, he moe 'uhane wale nō kāna kūkō ho'oheno o ka pō nei. No'ono'o ihola 'o Kahauolopua, he hana ho'opauhā wale ia na ka pō. "Pehea lā kou moe 'ana i ia pō?" wahi a ke kalohe nui o Nu'umea i ke Konohiki. "Ke pā'ani maila ka hau'oli ma kou mau ki'i 'ōnohi." "'Ae. He 'ai'ē nui ko'u i ka loko maika'i a 'olua," wahi a Ahiki i pane aku ai. Kūlou ihola ke Konohiki me ke 'ano 'ōhila, "I ui maila paha 'o Kahauolopua nei i ko kākou noho hale 'ana. Lohe 'ia kēia 'ōlelo maika'i a ia nei, ka makani halihali 'ala o ke ahiahi," wahi a ke Konohiki umauma ākea iā Lupea. "Ua wāhine a'ela au, ua kane ho'i kākou. E ho'omākaukau au i ka hale a ho'ouna mai au i ke kanaka. A laila, 'olua e hele mai ai." Puka aku lākou nei i waho. E kaomi ana 'o Haumea i ka li'a o kāna aikāne. 'O ka 'ōlepe a'ela nō na'e ia a Kahauolopua i ke po'o o ke Konohiki! Honi a'ela kēlā i ke kane a lāua a puana a'ela 'o ia nei i nā hua'ōlelo hō'inā'inau mea ipo,

"Ke ho'i la nō na'e 'oe lā,

E mana‘o na‘e ‘oe i ku‘u lani lā,
Ku‘u lei ‘ā‘ī o ke anu lā,
Hoa ho‘opūhene o ka pō anu lā."

Mokuna 37: 1 Mal 1923 ‘ao‘ao 7

"Ke hā‘alele nei kēia me ka no‘ono‘o nui iā ‘olua," wahi a Ahiki i kona mau hale ho‘okipa. "Aia a mākaukau ka hale, e ki‘i aku nō au iā ‘olua." "Mai nō a ho‘onui hana, e ke kane. Ua lawe nō ia i ka mea loa‘a." Ke puhipuhi lā‘au ‘ia la ke Konohiki e nā hana hō‘inau e kēia hū‘eu o Kū‘aihelani. Iā Ahiki i hō‘ea aku ai i kūlana hale, ia wā nō i ho‘olalelale aku ai ‘o ia i kona alo e ho‘omākaukau i ka hale, a mākaukau no kona mau pua ko‘olau hō‘aumoe.

Hō‘ea mai auane‘i nā kaikamāhine i kūlana hale o ke Konohiki. Nīnau aku ‘o Lupea iā Kahauolopua, "Pehea, he waimaka lehua anei nō ‘oe i kēia mau kaulana mahina?" "‘A‘ole lā," wahi a ke aikāne i pane aku ai. "Alua o‘u mau kū, ‘a‘ohe ‘ike i ka wai‘ula ‘iliahi o Waimea. Ua pa‘a paha i ka makani kiu i Wai‘ahulu." "Inā pēlā, ua hāpai nō ‘oe," wahi a ke āiwaiwa. "Pehea, ‘a‘ole ‘oe moemoe ipo i ka pō me kekahi?" "‘Ae, ‘o ka moe kaha‘ula kai loa‘a mau ia‘u i nā pō a pau, me ke kane hale a kāua," i pane aku ai ‘o Kahauolopua nei. Hiki mai ke Konohiki i mua o lāua nei, ‘o ka ho‘okalohe aku ia o ka ‘e‘epa iā ia nei, "Hele kā ho‘i ko‘u maka a ‘oni o loko o ka ‘ōnohi! He maka ua paha." "Pehea auane‘i e maopopo ai? Aia ke kahuna me ku‘u aikāne ali‘i," wahi a Ahiki i pane aku ai. "He maopopo nō. Ke ‘ae mai ‘oe, e pu‘u no‘a kākou," wahi a Lupea. "E ki‘i ‘oe i pōhaku li‘ili‘i, ‘o ia ka mea e hailona ai." Ho‘okau ‘o Haumea i ka pōhaku i ka lima o ke Konohiki, me ka ‘ī‘ana aku, "‘Auhea ‘oe e ke kane, he ma‘i ko māua. ‘O kēia a kākou e nānā nei, i kēia ‘oni a ku‘u maka. ‘O ka lima ‘akau, ‘o kou lima ia, inā kū ka no‘a ma kou ‘ao‘ao, nāu kēia ‘ōnohi maka." Huli aku nō nā kaikamāhine a hūnā ke ali‘i i ka pōhaku i kekahi lima ona a uhi i ke kapa. "Ua nalo ia," wahi āna. Huli hou mai nā u‘i a kau ka lima o ke āiwaiwa i luna o ka lima hema, "He hu‘ihu‘i pū wale nō kāua lā!" Hopu a‘ela ‘o Lupea i ka lima ‘akau. "Ua wela kā ho‘i ‘oe! Eia kō no‘a lā i kēia lima ou!" wahi a Lupea i hō‘oho aku ai. Wehe ke Konohiki i ke kapa e uhi ana. Kū nō ka no‘a i ka lima ‘akau. "Maopopo a‘ela ia‘u ka hana a ku‘u ki‘i ‘ōnohi! Ua hāpai kēia wahine āu, ‘o ‘oe nō ka makua o kēlā ‘ōpū o Kahauolopua!" wahi a Lupea Haumea i ‘ōlelo aku ai.

Mokuna 38: 8 Mal 1923 ‘ao‘ao 3

"Auē nō kā ho‘i ke kupanaha ē! Eia kā he mea loa‘a ke keiki! Inā nō paha ua hui kino ‘i‘o nō, hiki ke maopopo, ua hāpai. Ke ho‘opahulu nei ‘olua iā kākou!" wahi a nā ‘ōlelo pū‘iwa a ke kane hale a lāua nei. "‘A‘ole kēia he ho‘opahulu! Akā, he ‘oia‘i‘o nō! Mai hō‘ole mā‘ino‘ino mai iā māua! ‘Oia, ua ‘ike au, ua hāpai ku‘u aikāne!" wahi a nā ‘ōlelo ‘o‘ole‘a a ke kaikamahine malihini. "‘A‘ohe paha ou moe pū me māua i ka ‘uhane ke hiamoe i ka pō?" wahi āna i ho‘omau aku ai. "Eia na‘e, ‘o kāu i hana ai i ka pō, ‘o ia kā ke ao e hō‘ike mai nei, a pehea kou mana‘o e ke ali‘i iā māua?" "I ke aha lā?" wahi a Ahiki. "I kō lawe a‘e nō ho‘i iā māua i mau haiā wāhine nāu!" wahi a Lupea Haumea. "‘O ia ku‘u mana‘o e noho nei, ua pā maila au i kahi leo ou," wahi a Ahiki. "A laila, e ho‘omākaukau i ka ho‘āo," i kēnā aku ai ke āiwaiwa i ke ali‘i kane o lāua.

I ia wā nō i maopopo ai ka ho‘āo a ke Konohiki i kāna mau wāhine, ua lilo ia i mea hau‘oli no nā mea a pau o Kailua a me Waimānalo. Ua hiki aku nō ia lono i mua o ke ali‘i Olomana. "Eia ka ‘elele a kō ali‘i aikāne," wahi a Lupea iā Ahiki. Kū ihola ‘o

Kapua'ikahi ma ka 'ipuka o ka hale. "'Auhea 'oe e ke kükini 'elele a ku'u ali'i lani, aia nō i mua o kō alo nā hō'oiā'i'o e noho la. 'O ia ihola nā hoa ipo, i lono akula ku'u ali'i lani," wahi a ke Konohiki iā Kapua'ikahi. "Ua 'ike ihola au, na'u ia e ho'i aku a ha'i i ke ali'i."

Ho'i hou aku ka 'elele kükini a hō'ea mai i mua o Olomana. "Ua 'ike aku nei au i nā wāhine 'elua a ke aikāne. He pala luhiehu a ka pua Ko'olau i ka nahele, e pā'ani ana ka 'ula 'ōhelohelo i luna o ko lāua mau papalina," wahi a Kapua'ikahi iā Olomana. "Auē! 'Elua kā wāhine a ku'u aikāne punahele! Kā! 'O ka u'i o ka wai hālana o ua Ko'olau pali hāuliuli lā! E holo hou a'e 'oe, e nīnau i ke ali'i, āhea lā e ho'āo pū ai?"

Kū hou 'o Kapua'ikahi i mua o Ahiki mā. "Aueē! Ua huhū anei ku'u ali'i lani?" i nīnau aku ai 'o Ahiki. "'A'ole lā! Akā, i ho'ouna 'ia mai nei au e nīnau aku, āhea ka ho'āo? I hele mai ho'i ke ali'i Olomana me kona alo ali'i e hau'oli pū me 'oukou," wahi a Kapua'ikahi i 'ī aku ai. "E ha'i i ku'u lani, 'o ka pō Māhealani e hui ai," i pane aku ai 'o Ahiki. "E ho'i a'e au, ea lohe 'ia ka 'ōlelo," wahi a ke kükuni māmā. 'O ka ha'alele akula nō ia. "Huaka'i nui ho'i kēia e hele mai nei! Eia lā mai ke Ko'olauloa mai! E ho'omākaukau i nā mea a pau e pono ai 'o ka malihini kipa!" wahi a Ahiki i kona alo. Ua kükulu 'ia kekahi hālau ho'āo i ke kula 'o 'Ālele. 'Oiai he huaka'i nui kēia a ke ali'i Olomana, ua lilo ia i mea kama'ilio nui 'ia e nā alo ali'i 'elua. Komo maila i loko o Ahiki nā mana'o mahalo nui i ka u'i po'okela o ka lā puka i Ha'eha'e a lākou e kuhihewa nei. 'Oiai 'o Lupea Haumea e ho'onu'a mai ana i nā mana'o ho'ohihi i luna o Ahiki no kāna aikāne.

Mokuna 39: 29 Mal 1923 'ao'ao 5

E nalu iho ana nā mana'o hopohopo i loko o ke Konohiki na'au palupalu no ka nele o ka momona o ka 'āina, 'oiai e hiki mai ana kāna aikāne ali'i lani me ka piha kānaka. Ua hao 'ia nō na'e ia momona e kēia kalohe nui o Waolani a Ahiki mā e kuhihewa nei. Nīnau ho'okaloha aku 'o Lupea hō'epa i ke kane a lāua, "'A'ohe kā i'a o kēlā mau loko e waiho maila?" "'A'ohe. 'O ka ihu o ka pua'a me ka i'a laulele o ka 'āina ke pa'a ai ka houpou lewalewa, 'o ia ihola ka mea i ka lima o kā 'olua kane. Ua nalo ihola ka 'anae aloalo lena o Kawainui a me ke awa kuaehu o Ka'elepulu," wahi a nā 'ōlelo kaumaha o Ahiki.

Mokuna 40: 5 Ape 1923 'ao'ao 7

Ha'alele aku ke ali'i Olomana i kona hale ali'i a e kāmoe ana kāna huaka'i i ke ala loa. No'ono'o ihola 'o Olomana, "Kā! He huaka'i nui maoli nō ka'u, ho'okahi nō ka hamu 'ana a'e, a pau loa nā mea 'ai i ho'omākaukau 'ia mai no'u. 'O ko'u 'ōlelo 'ia mai nō ia, he ali'i pī 'oiai, 'ike 'ē au, ua nalo ka momona o Kawainui a me Ka'elepulu!" Kauoha a'ela 'o ia iā Kapua'ikahi, "E holo 'oe a i mua o nā konohiki 'ai 'āina o māua, mai Kahuku, a hiki i ka lae o ka 'Ō'io, iā lākou ka i'a. A laila, e hele, mai Kualoa a hiki i ka uka o Lulukū, iā lākou ka 'ai. He 'ai kā lākou e lawa ai ka ho'āo o ku'u punahele a me kāna mau pūloku lei hulu. 'O ia ka leo āu e 'āha'i aku ai."

I ka manawa o ke konohiki o Kahana i lono ai i ia leo ali'i, hui pū 'o ia me ke konohiki o Makaua a me Ka'a'awa no ka ho'omākaukau 'ana. Lawe pū mai nō ho'i 'o ia i kekahi mau pu'ule'a o Ka'a'awa, i mea ho'onenea i mua o ke ali'i. Hui pū mai nā hoa konohiki me ke ali'i Olomana, ma Kahana e ho'omaha ai. Nenea ka huaka'i ali'i i nā kōhi kelekele o ka papa'aina a nā hoa konohiki i hana ai. I wā nō i nakeke a'e ai ka

hōkeo e pa'i 'ia ana e nā lima o nā ho'opa'a. Komo mai kekahi mau mea hula 'elua a huli pono mai i mua o ke ali'i. Helele'i ihola nā hua 'ōlelo nani o ke mele. Aia nā mea a pau o ka huaka'i e hiala'ai nei i kēia mau pu'ule'a o ka makani 'āhiu. E hō'alu ana nā paukū kino o nā mea hula a lilo akula ke anaina i ka huhuki lawe a ka welelau lima, i ka hō'oni ho'i a ke kino. E ho'oniua ana nā kānaka a me nā ali'i i kēia kūkō ho'oheno, a me ka li'a o loko.

Mokuna 41: 12 Ape 1923 'ao'ao 7

E 'aui iki mai kākou, e o'u mau makamaka heluhelu i kahi o Kahauolopua lāua 'o Lupea e noho ana ma ke kūkā kama'ilio ma ka hale o ke konohiki. "E hele a'e au e ho'opunipuni i ka huaka'i a ke ali'i Olomana. Aia a lohe 'oe, aia ka huaka'i ali'i i kai o Oneawa, kokoke nō au e ho'i mai a hui pū mai nō kāua. E ha'alele ana au no ka lae o Kaihuwa'a, kahi ho'i e loa'a ai ia huaka'i ali'i, i laila au e luana ai i kēia ahiahi. E le'ale'a, he malihini a he malihini," wahi a ka hō'epa i kāna aikāne. "Mai ha'alele 'oe ia'u! Kaumaha ho'i ku'u mana'o i ke aloha kaomi!" wahi a Kahauolopua. "E kāhea wale mai 'oe ia'u, 'E Hinakūkū'aimoku ē!' A 'o ko'u wā nō ia e hiki mai ai i mua ou, a malu kāua i ka leo," wahi a Haumea i ke aikāne pūnana a ke onaona. Po'i ihola ka 'ohu pohina ua kea a hala akula kēlā (Haumea) i ka 'ohu kākua pōwehi. "Kupanaha nō ho'i nā hana a ka pō! Nui kō aloha a make'e ho'i ia'u, e ku'u aikāne kino lau! Kino pā-ē ē!"

Hiki aku ke āiwaiwa i ka lae o Kaihuwa'a. 'O ka hohola a'ela nō ia i kāna 'ūpena ku'u, a pau ka huaka'i ali'i i ka hei 'ia. E lilo nō ke ali'i i hoa le'ale'a no ke āiwaiwa. Kokoke ka huaka'i ali'i i ka lae, a 'ike maila i kekahi hālau loa e kū mai ana me nā wa'a, 'a'ole nō i kana mai. 'Ike pū 'ia mai kekahi pūnohu ua koko e hāli'i mai ana i ka ilikai a e ne'e mālie mai ana no ka 'āina. Nānā nā mea a pau i kēia mea nani kūha'o e hāli'i 'ula ana a ho'omaha ka huaka'i a ke ali'i Olomana. Ho'ouna 'ia 'o Kapua'ikahi e nīnau aku i ka mea nona ia hālau nui, i ka huaka'i o ka hiki 'ana mai.

Hele aku 'o Kapua'ikahi i kahi o ia hālau. Mākolukolu kānaka ma 'ō a ma ane'i. E hele pololei mai ana kekahi mau keiki u'i 'ōpiopio, he 'elua no ke kūkini. "Aloha 'oe," wahi a lāua i ke kūkini. "Mai hea mai nei 'oe? A e hele ana i hea kāu huaka'i?" "Mai ke alo mai nei o Olomana, ke ali'i o kēia wahi. I ho'ouna 'ia mai nei au e nīnau aku i ka mea nāna kēia huaka'i, he aha lā ka huaka'i o ka hiki 'ana mai?" wahi a Kapua'ikahi i pane aku ai. "E lawe aku māua iā 'oe i mua o ka haku o mākou. Nāna i kēnā mai iā māua e hui me 'oe," wahi a lāua nei. "He aha ko 'oukou haku?" i nīnau aku ai 'o Kapua'ikahi. "He kaikamahine puni le'ale'a ko mākou haku. Nāna kēia hālau loa a me ka nui kānaka e muia mai nei," wahi a nā 'ōpiopio i pane aku ai.

Hiki aku lākou nei i ka hālau. Kū mai kekahi kaikamahine 'ōpiopio e kākua ana kona hope i ka pā'ū niho 'ai kaulu. 'E'ehia ho'i ke kūkini i ka nani o ke kaikamahine. "He 'ōlelo anei kāu i lawe mai nei no'u, e ka malihini?" wahi āna i ui aku ai. "He aha ka huaka'i o ka hiki 'ana mai?" wahi a Kapua'ikahi. "He huaka'i mālanai kū aheahe ka'u, ua huikau ka ihu o nā wa'a kaulua. E ha'i aku i kō lani ali'i e hele mai a hui māua i ka ihu o nā wa'a," wahi a Haumea.

Mokuna 42: 19 Ape 1923 'ao'ao 7

I ka wā i ho'i mai ai 'o Kapua'ikahi, lono ihola 'o Olomana i ke noi a ka ho'okalakupua o Kuhelani. 'O ka ui akula nō ia āna i ke kūkini māmā, "He aha ke 'ano o nā kānaka o ke alo o ia malihini ali'i wahine?" "He hi'ona hau'oli ko nā mea a pau. He

po'e 'ōpiopio wale nō. 'A'ohē mea i 'oi aku kona makahiki ma mua o ka 27. Ma'ēmae ho'i nā helehelena. Kauoha mai ho'i ka malihini, e hui 'olua, he alo a he alo, i kama'āina iho la ka malihini." wahi a Kapua'ikahi. "O ka pūlama aku i nā malihini, ua pono ia, o ku'ia ku'u huaka'i hele," i pane aku ai 'o Olomana.

Hō'eu aku ka huaka'i no ka lae. Nui hewahewa nā kānaka o kēia ali'i wahine. Aia ma ka puka o ka hālau nui e kau ana ke kapa 'ae o Kahaloa, a me ka pūkohukohu. Kūnāhihi nā mea a pau. Puka maila ke ali'i wahinea pohuiho la ka makani. Uhi a'ela nā ao hekili i ka 'ōnohi wela mālamalama o ka lā a pā nā lima o nā ali'i lani 'elua. Ho'opuka 'ia mai nā hua 'ōlelo hiki mua o ka ho'okama'āina.

"Aloha 'oe e ku'u haku lani ali'i o kēia mokupuni nei, pōmaika'i au i kēia huaka'i. Ua loa'a ihola ku'u kama'āina ho'okipa. Na ke ku'emaka pali, a me ka 'ohu kākua o ke kuahiwi i kono mai ia'u e kipa mai a ho'onenea i ka uhiwai Ko'olau. Eia kā e hui ana au me 'oe," wahi a nā 'ōlelo pāwali a ka u'i o ke ala ānuenuē. Ho'ohihi wale 'ia nā mana'o o Olomana e kēia u'i pāpahi. "E ke ali'i wahine mai ke kai mai, ke hālāwai malihini nei kāua i ke ala hele. He mea pono ia'u ke ho'okipa aku iā 'oe me kou mau 'ōhua a pau. Aia ka pahuhopu o ku'u huaka'i i kahi o kēlā kualapa, i laila au e ho'okipa aku ai iā 'oe, a me kou mau po'e a pau." wahi a Olomana i pane aku ai. "Lokomaika'i wale 'oe, e ku'u kama'āina haku lani. Eia na'e, e hō'alu iki i kō huaka'i hele, i ia kahakai a'e. Lawa nō au i nā lako a pau e pono ai kāua me nā 'ai alo ho'i. Pehea ia leo kāua iā 'oe, e ke ali'i?" wahi a Haumea i kāua aku ai. "He aha auane'i ho'i! Inā paha, 'o kou mea ia e hiki ai ke 'ae mai i ka'u kono, ua hiki nō. Eia na'e paha ku'u aikāne punahele i ke kali loa mai!" wahi a Olomana.

Hopu akula ua ho'okāpuhi nei i ka lima o Olomana, "'Auhea 'oe! E ho'i a'e kāua i loko o ka hale! Hā'ule iho, a hō'olu'olu kahi mā'opa'opa!" Kui'ē'ē lāua nei a komo i loko o ka hale. Kēnā 'ia ko Haumea po'e e ho'omākaukau i mea 'ai no ke alo o Olomana, a e kūkulu ho'i i mau hale pi'o 'ōhai, i lawa no ia kului pō. Papa'i nā lima o ke āiwaiwa a ea like ke po'o o nā mea a pau. Ua mākaukau ka papa'āina. Pau po'o, pau hi'u ke ali'i kama'āina i ka 'ūpena kahekahe a ka ho'okalakupua, ua ho'okō 'ia kona mau makemake a pau. Kokolo palanehe maila ke ano ahiahi. Hāli'i ihola ka nanea hiala'ai i luna o nā mea a pau. He pō nō ka pō. He pō nō ke ao. Kau mai auane'i ka hiamoe i luna o nā mea a pau.

Mokuna 43: 3 Mei 1923 'ao'ao 7

E hō'alu iki pū kākou, e ku'u mau hoa heluhelu i ka 'āina alo lahilahi, i Kailua nei ho'i. Aia ma kauhale e ha'oha'o nei ke konohiki punahele no kāna aikāne ali'i e ka'ulua nei i ke ala, a me ke aikāne wahine ho'i o lāua nei i nalo wale ihola.

"'Ano'ai paha! He kumu ko ke ka'ulua 'ana o ka huaka'i a ke ali'i. Inā paha loa'a he ku'ia, he kūkini nō ko 'olua," wahi a ka u'i Kahauolopua. 'Oiai, 'ua 'ike 'ia mai ke 'ano 'ē nei nā maka o Ahiki i hēkau 'ia e nā mana'o hopohopo. "'Auhea 'oe, e ka wahine a ke ali'i! 'Oiai ka 'ōlelo a ke kūkini, e hiki mai ana ka huaka'i i kēlā pō aku nei. 'O wai kā ho'i ia mea lele 'ole o ka 'ō'ili? Eia ho'i kekahi mea, 'alua pō o ku'u aikāne i ke ala, 'akahi pō o ke aikāne a kāua i nalowale. Kupanaha nō ho'i ko kāua kōko'okolu!" wahi a nā ha'oha'o a Ahiki.

Ahiahi mai ka lā, a 'a'ohē 'ike 'ia mai o ka huaka'i ali'i. Ha'alele ihola 'o Ahiki i ka hale o lāua nei. Iā Kahauolopua e ka'awale ana i ka hale, heahea aku 'o ia i kāna aikāne āiwaiwa. "E Kūkū'aimokulani o Nu'umea ē! 'Auhea 'oe?"

"Eō," wahi a kekahi leo o ke aikāne e pā nei i ka welelāu makani. Mohala mai nā helehelena pūloku o ka hū'eu i ka puka o ka hale. "He aha ia mana'ō nui āu i iu mai nei ia'u?" "I kāhea aku nei au iā 'oe no ka huaka'i a ke ali'i. Pehea la ia huaka'i e hele mai nei? Eia ke aikāne la ke kū'aki nei i ka lohi o ke ali'i i ke ala," wahi a Kahauolopua. "Eia mākou ke hele mai nei, aia a lohe mai 'oe i ka piha o Oneawa i kānaka, 'ō wau nō ia me ke ali'i o ke Ko'olau nei," wahi a Haumea i kāna aikāne pūnana o ke onaona. "Ua lohe a'ela au. O ho'i i ka malihini! O ha'oha'ō 'ia mai auane'i!" wahi a ka u'i Kahauolopua. Malu ka 'ohu ma ka 'īpuka. Hala akula ke āiwaiwa i ka huaka'i e mākaukau nei.

"'Auhea 'oe e ke ali'i," wahi a Haumea iā Olomana. "E ho'oku'u 'ia ou mau kānaka ma uka o ka 'āina a ma luna aku nō kāua o nā wa'a! A kāu aku i ke one e hulali maila ka unahi i ka wela o ka lā!" wahi a nā 'ōlelo pāwehi a ka 'e'epa. Hō'eu maila ka huaka'i no ka lae makawalu o ke Ko'olau, no Oneawa ka pahuhopu. Kau aku 'ō Olomana lāua 'ō Haumea a me kona po'e i luna o nā wa'aa uhi ihola ka noe ua 'awa. Pi'ō mai kahi ānuenuē e uhi pa'a ana i ka ilikai a ne'e aku nā mea a pau i loko o ka 'ohu hāli'i o ka ua koko a me ka 'ālewalewa. Me he mea lā, ke holo aku nei lākou i luna o ka ilikai me he makani hele uluulu ka ne'e 'ana.

'A'ole i 'ū, kau nā wa'a i ka 'aekai. Apo 'ia 'ō Olomana lāua 'ō Haumea Āiwaiwa a hāpai 'ia a'ela i luna o nā po'ohiwi o nā 'ai alo. Pēlā nō ka ho'ohiwahiwa 'ana a nā 'ai alo o Kūkū'aimoku. Hehi ihola nā kapua'i wāwae i luna o ka honua 'āina. Ua mākaukau 'ē nā mea a pau e pono ai kēia huaka'i ho'omaha, aia he hale nui a ka launa 'ole e kū mai ana. Kui'ē'ē 'ō Olomana lāua 'ō Haumea a hiki i ka hale, a i loko o ia hale nei e 'owē ana ka ohe pū'ili. E kapalili ana ho'i ka pūniu a hoene a'ela ka leo le'a o ka po'e hula e 'ike 'ole 'ia nei. 'O ka lohe wale nō ia a me ka heahea 'ana aku i ka inoa o ko lākou lani ali'i hō'epa. Pāha'oha'ō 'ō Olomana i kēia mau lālani hoene inoa a kēia po'e pu'ule'a āna e 'ike 'ole nei.

Hohola ka papa'aina a piha 'olu'olu ke pākaukau i nā mea a pau. Auē a'ela ke li'i Olomana, "Auē nō kā ho'i ka mea nani! 'A'ole au i lohe i kahi leo 'alalā a ka pua'a, eia kā ua mo'a aku!" Ka ua mea o ka nui o ka 'ono, a 'a'ohē wahi ho'omana'ō i kāna aikāne o ke kali loa. 'Oiai 'ō Ahiki e kakali ana i ke ala, mā'alo mai kekahi po'e keiki i mua ona. "E hele ana 'oukou i hea?" wahi a ke konohiki i ui aku ai. "E hele ana mākou i kai o Oneawa e nānā i ka le'ale'a a ke kaikamahine malihini o ka lā hiki. Lohe mai nei mākou, aia ke ali'i o kākou me ua kaikamahine lā," wahi a kamali'i i pane aku ai.

Mokuna 44: 10 Mei 1923 'ao'ao 5

Aia ma kai o Oneawa, 'ōlelo aku 'ō Olomana i kāna malihini o ka lā puka, "'Auhea 'oe e ku'u malihini wahine o ka le'ale'a, i piha i ka lokomaika'i! Ua 'ike au i nā mea a pau a 'a'ohē u'i e like me kou alo pūloku. 'O wai lā ho'i ka ho'ohihi 'ole 'ia i kō alo waipahē o ka na'au ākea? E ho'okipa aku au iā 'oe me kou mau hoa 'aukai ho'i, ma ke alo o ku'u punahele aikāne!" "E no'ono'ō au a hiki i ia lā," wahi a Haumea 'e'epa.

'O ka pō mai 'ana o ka lā a ao a'e. Ma kai aku, aia 'ō Kahinihini'ula mā me kona mau hoa ukali e ho'i mai ana ma ka lewa moana kai popolohua a Kāne, ma loko o ka pūnohu ua koko. 'Ike mai 'ō Keōahi i ke ānuenuē e pi'ō ana. "I laila ko kākou awa e pae ai, 'ō ka hae a nā 'elemākule kumuhonua ou i kauoha mai ai iā oe, mai ho'opoina i ka leo!" wahi a Keōahi i kona hoa hele. Kepakepa 'ō Keōahi i mau hua, i pu'u mai nā nalu a pae aku lākou nei i ka 'āina. Ea mai kekahi 'ale nui me he lapa kuaehu la a hopu ihola 'ō

Hā'ipu lāua 'o Keōahi i nā lima o ko lāua hoa hele. "Eu a'e i luna! Ua kokoke mai kākou i ke kahua o kō hale e kūkulu aku ai, ke hehi nā kapua'i ou i ka honua o O'ahu nui lā!" wahi a lāua nei.

Mokuna 45: 17 Mei 1923 'ao'ao 3

'O ka holo aku ia a lākou nei i ka wēlau o ka 'ale. "I 'āha'i auane'i ke kai iā 'oe a hiki i mua o kō kumuhonua," wahi a Keōahi iā Kahinihini'ula. "Me kō papa 'oe e holo ai, mai ala i luna, e moe mālie wale nō! Inā i kīko'o mai ka lima o ke kumuhonua me ka 'ōlelo e ala, mai ho'okō 'oe. E nānā na'e i ka uluna huli i ka 'ūhā 'akau ona a e lalau aku a pa'a i ka lima. E kūkulu iho i ia uluna i mua ou, a laila e kāhea mai iā māua nei. Na māua e ho'opa'a i ka hale ou, e like me ke kauoha," wahi a ka hoa hele i ho'omau aku ai.

'Eu a'ela ke keiki o Makawao i luna a holo akula nā papa i luna o ka nī'au o ka nalu halehale. 'Ako'ako ka 'ale a iho like nā papa i ka lala o ka nalu 'ale moana o Hulikaunu'ukea. Kohu mea lā, e heihei ana kēia po'e keiki me ka makani hele uluulu! Pae aku ka papa o Kahinihini'ula wale nō a emi akula kona mau hoa he'enalu i hope. Aia 'o Haumea e moe ana ma ke one, e malumalu 'ia ana e ke ao po'o nui. Ala aku ke kalohe 'e'epa i luna a aia kekahi uluna e paepae ana ma kona 'ūhā. Kīko'o akula ka lima o ke āiwaiwa no ke po'o o ke keiki. Moe pāki'i nō na'e ke alo o ke keiki i lalo, me ka 'ī'ana aku, "E Kūkū'aimoku i ke alo o La'ila'ikalani ē! Mai ho'opā mai 'oe ia'u a pa'a ka hale akua o nā 'elemākule i kauoha mai ia'u, e kūkulu! A laila, noa au i ke kapu o 'oukou," wahi a Kahinihini'ula, e like me nā kuhikuhi a Keōahi.

"Akahi nō a pa'a ihola kō hope i ke kākua! 'O ke kauoha koke maila nō kā ho'i ia e kūkulu! Kōkio! Mai ho'okō i ka leo a ia mau po'ohina 'auwae lewa!" wahi a ka iwi kuamo'o i kāna pulapula. "Na'u e ho'onoa aku i ke kapu a lākou!" Hohola nā lima o ka u'i ānuenuē i luna o ke po'o o ke keiki, ia wā na'e i hopu aku ai 'o Kahinihini'ula i ka uluna mai ka 'ūhā. Kūkulu a'ela ke keiki 'eu'eu iā ia i mua o kona alo. Lilo honua ia uluna i pōhaku 'ula'ula a emi maila 'o Haumea i hope. "E Ke-ōahi-maka-o-ke-akua-nui! 'O ke akua iki, ke akua loa, ke akua poko! Iā Hā'ipu a kolokolo hōpuepue! Kolokolo hālenalena! 'O ka pipipi unauna kolokolo kahakai! E kolo ana i ka pu'u iki, i ka pu'u nui! I ka hale 'āina o Pa'a-kani-le'a! Iā 'olua lā e pa'a!" wahi a ke keiki o Makawao i kāhea aku ai i kona mau hoa, e ho'opa'a mai i ka hale akua ona.

Ka'ika'i mai 'o Keōahi lāua 'o Hā'ipu i ko lāua mau papa he'enalu, a ho'omoe i mua o ia pōhaku uluna 'ula'ula. Kāhuli a'ela nā papa he'enalu i mau papa pōhaku a pa'a ihola ka hale akua i kauoha 'ia mai. Pahapaha mai ke keiki i mau hua pule. "O kū a hālau, 'o ka hale po'i 'uhane! O hopu i ke aka o Ka'enakilolani! 'O ka hale kapu o Kāne i Kahiki! 'O Kahiki'ula, 'o Kahikilei..." 'Oiai 'o Kahinihini'ula e uhau ana i kāna pule ho'ola'a, 'o ka mino'aka ihola nō ia o ke āiwaiwa i kāna mo'omo'o.

"E Keōahimakaokeakua ē! E ki'i 'ia ka i'a o ka naele! I pua'a kaukauhua no ka hale kilo o ko 'olua hoa hele!" wahi a Haumea iā Keōahi i kēnā aku ai. Lele aku 'o Keōahi mai ka pōhaku ona e kū ana a l u'u iho 'o ia i ka hohonu o ke kai. "Ho'oku'i ka pouli me ka pō'ele'ele. Na kō hale pā'ula e ho'omālamalama," wahi a ke kumuhonua i kāna lei mamo. Ia wā e hele pololei mai ana 'o Keōahi i mua o Haumea me nā i'a 'ula poni he 'elua e kō ai ke kauoha. "'O ka hale pā'ula i holeholea ka iwi o ka pua'a he'a. 'O ka uku ho'i a kini a ka pō..." wahi a ke āiwaiwa. Kiolo akula 'o ia nei i ua mau pua'a he'a (nā i'a) i luna o nā pōhaku. 'Ula'ula mai nā iwi o nā i'a a pau ka 'oni 'ana, kohu mea lā, ua pūlehu 'ia i ke ahi.

Kau ka lima o ke āiwaiwa i luna o ke po‘o o ke keiki. "O poni uli, o poni ‘ele. O nā ‘ula poni i loko o piliko, ka pua‘a kaukauhua. Na kini, na ko‘u akua wahine e mana iā Kahinihini. I pepeiao lohe, i maka ‘ike. ‘O Halonaipu. ‘O Laukapalili. I ‘ike nui, i ‘ike loa a hiki i ke aka o Milu lā. Noa ‘o Kahalepā‘ula, ka heiau kapu o Kahinihini‘ula! No-a!" wahi a Haumea i uhau aku ai. Ua kō ke kauoha a nā ‘elemākule a noa ke kapu akua o ke keiki. Ua pa‘a ka hale e kū nei i Hanauma. Nona nā inoa ‘elua, ‘o Ka‘enakilolani, a me Halepā‘ula.

"E ho‘i ‘oe a mua o kō kupuna wahine a hele kāua i kō huaka‘i ‘ai ‘āina i ke alo o Olomana a me Ahiki. ‘O ka mea ho‘i a kō kupuna wahine i nini ai," wahi a Haumea iā Kahinihini‘ula. Ani ka lima o ke āiwaiwa i luna o kona po‘o a uhi ihola ka noe a Waka. Pō‘ele ke kai o Hanauma a ha‘alele ihola lākou i ia kahua. Aia i kai o Oneawa e lupea mai ana ke ali‘i Olomana i ka ‘ehukai.

Mokuna 46: 24 Mei 1923 ‘ao‘ao 7

Aia ‘o Kahinihini‘ula a me Haumea ma ka uka mehameha o Makawao, e kū ana lāua nei ma ka puka o ka hale. ‘Ike mai ‘o Nī‘ula i kāna lei ‘ōpu‘u a me ke kumuhonua o lāua a kāhea aku ke kupuna wahine me ke aloha a me ka ‘oli‘oli nui.

"Aloha ke ko‘olua o ka noho ‘ana i ka uka mehameha kanaka‘ole o Makawao nei!" wahi a Nī‘ula. Ho‘omau aku ‘o ia i mau hua ‘ālohaloha no ka iwi kuamo‘o ona a me kāna pua lei pe‘e poli. ‘Āmama ‘o Nī‘ula a noa, ua lele wale ho‘i kona leo. Hele akula ‘o Nī‘ula e honi iho i ka ihu o ka mo‘opuna a iho mai na‘e kekahi ku‘uku‘u i waena pono o lāua nei. Pū‘iwa a‘ela ke kupuna wahine, "E Kūkū‘aimoku ē! He aha lā ho‘i ka hana a Ka-lonolono-nui-‘ai-makua? ‘A‘ole kā paha i ho‘onoa mai nei i kō pulapula?"

Huli pāpū aku la ke alo o ke āiwaiwa nui i ka puka o ka hale. Kāhea aku ‘o ia i mua hua ‘ōlelo a lele honua mai kekahi manu nui. Aia kekahi hulu manu ma ka nuku. Ki‘i aku ‘o Haumea i ia hulu nei a emi akula ia manu nui a nalo ihola i waho. ‘O ke kiola ihola nō ia a Haumea i ka hulu i ke alo o ke keiki. ‘O ka lilo a‘ela nō ia i po‘i wai, nānā mai ke keiki i ke kā hoaka. "‘A‘ohe a‘u mea e ‘ike nei," wahi a Kahinihini‘ula. Kīko‘o aku ‘o Haumea i kona lima i loko o ke po‘i a pī akula ‘o ia i ka wai i nā maka o ia keiki nei. Kapakapa ‘ia kekahi mau hua ‘ōlelo. Nānā hou mai ‘o Kahinihini‘ula. "He mea pouli ‘ele‘ele ka‘u e ‘ike nei, me he ao hekili lā," wahi āna i ‘ōlelo aku ai. "Ea a‘e i luna a honi i kō kupuna wahine!" wahi a Haumea iā Kahinihini‘ula. "Ua noa ‘oe. Eia au ke hele nei, a kakahiaka maila." Kau ka hulu ma ka paia o ka hale i ke keiki. I ka ‘imo a ka maka, hala aku ke āiwaiwa no kai o Oneawa, kahi ho‘i e ho‘olālau ‘ia la ke ali‘i Olomana i ka ‘upena ku‘u a ka wahine ‘e‘epa.

Aia nā mea a pau ma kahakai e lupea nei i nā hana le‘ale‘a o ia lā. "Aia a kakahiaka, a laila e ne‘e aku ka huaka‘i a kākou no kahi o kō punahele, i laila ho‘i e luana ai i kō hale kama‘āina," wahi a Haumea iā Olomana. Waiū nā ku‘emaka pali o Kailua nei a pō mai ka lā. Aia ‘o Kahauolopua lāua ‘o Ahiki e luana ana me Niolopua ma ka malu o ka hale, ho‘okahi ka lilo pū ‘ana i ka hiamoe hō‘olu‘olu. Aia na‘e ka hana ho‘opahulu a ke aikāne onaona a lāua e kipa mai ana i ke konohiki ma ka ‘āina moe ‘uhane. ‘O ia ke ‘ano o ke āiwaiwa mai mua loa mai a hiki i kēia lā.

Ma ka ‘āina moe ‘uhane, aia ke aka o Ahiki i luna o ke ki‘eki‘ena e nānā iā kai o Waimānalo. Aia ‘elua mau ‘ōpio e hele mai ana, kokoke i ke kaulu pali a ‘ike le‘a mai ke kino aka o Ahiki. ‘O ia mau ‘ōpio, ‘o ke keikikane nō ia e ‘imi ‘ia nei. Kāhea aku ke aka o Ahiki i nā keiki e hele mai, ‘a‘ohe na‘e ho‘olohe a lāua. Hahai aku ka ‘uhane o Ahiki a

hiki i ka uka o Makawao a 'ike pono maila 'o ia i nā helehelena o ke kaikamahine. 'O kā lāua aikāne nō ho'i kā ia! 'Ike mai ke aka o Ahiki i ka makua ho'okama ona ma ka 'īpuka o ka halea iho ihola 'o ia a mua ona. "E ku'u makua ahonui o ka noho mehameha 'ana i kēia uka kanaka 'ole!" wahi a ke aka o Ahiki i ke aka o Nī'ula. "Auē ke ali'i ē! He aha lā kēia huaka'i i ka wela o ka lā?" i pane aku ai ka makua ho'okama. "I ukali mai nei au ma hope o nā 'ōpio nei, 'elua lāua i hele mai nei," wahi a ke aka o Ahiki. "No hea lā ho'i kēia mau keiki āu? 'O 'oe wale nō ka'u i 'ike!" i pane aku ai ke aka o Nī'ula. "'O ke keikikane, 'o ia nō ka'u mea e 'imi nei. No laila, ua loa'a ihola ia'u! 'O ia hele, 'o 'oe hele, a e noho pū kākou!" wahi a ke aka o Ahiki i 'ōlelo aku ai.

Mokuna 47: 7 Iun 1923 'ao'ao 5

Ao a'e ia pō a la a'e ka hiamoe o Ahiki. Ha'alele ihola 'o ia i ka hale no ka 'imi 'ana i kāna aikāne ali'i. Kolo auane'i mai ka pō'ele'ele o ke ahiahi a ho'i maila ka punahele ali'i kane i ka pumehana o ka hale. "I hea lā 'oe o ka hele 'ana a pō mai ka lā?" wahi a Kahauolopua i nīnau aku ai. "I hea anei au?" wahi a Ahiki. "I Waimānalo aku nei paha i ka 'alapahi a kekahi mau wāhine wahahe'e. 'Ōlelo maila ia mau malihini, ua hala ku'u ali'i aikāne i Waimānalo e māka'ika'i ai. 'O ka puni paha ia, a lilo i laila. A laila, mana'o a'ela wau e 'ike i ku'u makuahine ho'okama i Makawao, pā maila na'e kahi leo kino 'ole, e ho'i mai i ka hale, ua hiki mai ku'u aikāne a me kāna malihini. Eia kā! He akua uwalo wale nō ia i ke ala loa!" wahi nā 'ōlelo uluhua a ke konohiki lokomaika'i i pane aku ai. "He huaka'i paoa ka'u! 'Ano'ai paha, he po'e i mana'o 'ino ia'u! 'O ia paha ke kumu i ala mai ai kēia pilikia i ka 'āina o ku'u aikāne." wahi a Ahiki i ho'omau aku ai me ke 'ano kaumaha lua.

Hiamoe auane'i ke ali'i konohiki a huaka'i hou 'o ia i ka 'āina moe 'uhane. I ke ao 'ana a'e a pualena nā manamana o ka lā, aia 'o Nī'ula lāua 'o Kahinihini'ula e noho ana ma ka hale. "'Auhea 'oe, e ku'u kupunawahine. E iho au i lalo o ka māpuna, i pā'ina na kāua. Aia ku'u kumu honua ke ho'opunipuni la i ka huaka'i ali'i i kai o Oneawa. Ua 'epa 'ia ho'i ke konohiki umauma ākea o Kailua nei, ua hā'awi mai ka iwi kuamo'o o kāua i ka 'ike. 'Āpōpō au e hele ai i Kailua e kū i ka moku. A laila, ola ka noho 'ana!" wahi a ka liko pua i ka makua.

Mokuna 48: 14 Iun 1923 'ao'ao 7

Iho ke keiki e 'ohi i kekahi mau i'a no ka pā'ina kakahiaka 'A'ole i kana mai ka nui o ka i'a!" E ho'ihohi'ana au i ka i'a o ka loko i ke ali'i, ua lawa ihola kā 'olua ho'opa'ipa'i 'ana i ke konohiki o Kailua nei," wahi a Kahinihini'ula. Ki'i aku 'o ia i ka hulu ma ka paia, nona ka inoa 'o Hina-wai-koli'i ma ka mo'olelo 'o 'Aukele-nui-a-Iku. Hāpai ke keiki iā Hina-wai-koli'i i luna a ho'ola'a 'o ia kāna leo pule. Ho'oku'u 'ia ka hulu manu i lalo. 'O ka lilo ihola nō ia i po'i wai.

I ka nānā 'ana a ke keiki i ke kā hoaka, "Aia ka ho'okāpuhi o kāua ke liuliu maila me nā 'ai alo hō'epa ona, a me kāna kama'āina ali'i o ke Ko'olau nei. Eia ke kauoha ia'u, e hele au i kai o kēia wahi kuānea kanaka 'ole," wahi a Kahinihini'ula iā Nī'ula. "'O Oneawa ia. 'O kēnā 'āina pānoa āu e 'ike la, he wahi 'āhua 'āpu'upu'u. 'O Nu'u-ka-uila ia, 'o kahi ho'i ia a Kāne-lū-honua i pahu aku ai iā Maku'ukao, 'o kona ko'oko'o mana," wahi a Nī'ula. Nānā hou 'o Kahinihini'ula i loko o ke kā hoaka. "Aia ka huaka'i ali'i e kāmoe ana i ke alo o Hauwahine. Nu'a ke kula laulā o 'Ālele i nā maka mua o ka huaka'i e ne'ene'e nei i uka, i kahi ho'i o ke konohiki punahele."

Papa'i a'e ke keiki i ka 'ao'ao o ke po'i wai, a 'o ka lilo ihola nō ia i kona kulana hulu ma'amau. "E ukali a'e au i ka huaka'i hele a me ka ho'okāpuhi o kāua, nāna e hō'auwana la i ka no'ono'o o nā mea a pau. Nāu ho'i e hana i kēia po'e i'a a e 'ae mai ho'i 'oe e hele pū au me ke lā'au aoa o Nu'umea, i kōko'olua i ke ala," wahi a nā 'ōlelo waipahē a ka mo'omo'o i ke kupuna. "O hele me ia," wahi a Nī'ula. "A'ole ho'i au e 'au'a."

Honi ka mo'opuna i ke tūtū a kaha 'o Kahinihini'ula ma ha'i o kahawai. E loku ana ka i'a ma 'ō a me 'ane'i. 'Ike maopopo ihola 'o Haumea, ke hele maila kāna pulapula. 'Ō a'ela 'o ia i kona lima i luna a 'iliki ihola ka wela nōpu a ka lā. Kahe ihola ho'i ka hou a hiolo ihola i ke alo pali. 'Auamo mai ke Ko'olau anuanu i nā pali, ka ua mea o ka wela. "E ho'omaha paha ka huaka'i, i ka muliwai e 'au'au ai, i mea hō'olu'olu i ka wela nōpu o kēia lā," wahi a Haumea iā Olomana.

'Olu'olu nā mea a pau o ka huaka'i ali'i i ka wai 'au'au o ka muliwai. Hiki maila 'o Kahinihini'ula i ka mākāhā o Kawainui a hui pū ihola 'o Haumea. "E kāhea a'e au i kekahi o kō mau hoa hele," wahi a ke āiwaiwa i ke keiki. "Aia ho'i ma kēlā 'ao'ao o ka loko nei, he ki'owai kapu no ke ali'i, 'o kona wai 'au'au nō ia. I laila e ho'onohono 'ia ai 'oe." Kaha akula ka hele a lāua nei no ia ki'owai. "I noho 'oe auane'i. E hiki mai ana 'o Keōahi me kō lā'au. E 'ōwili a'e 'oe iā Mākālei, a pa'a i kēia kapa kalukalu, e nāki'i 'oe ma nā po'o i kēia paukū kaula 'aha, a pa'a. Lei a'e i kō 'ā'i ma hope o ke kua a laila, e hele 'oe a luna o kēlā wahi 'āhua lā. I laila 'oe e kali ai iā mākou, a hiki mai. A laila au e kuhikuhi ai iā 'oe i nā mea a pau e noho ai kāua, a ulu kalina i kēia 'āina," wahi a ka u'i o ke ānuenu. Hala aku ke āiwaiwa. Nalo 'o ia i ka 'ehu o ke ao, a me...

Hō'inā'inau mea ipo a ka nahele,
Ha'a kokoe ana ka maka i ka moani,
I ka 'ike i nā pua ho'omāhie luna,
Ua hihina wale i moe awakea..."

Mokuna 49: 28 Iun 1923 'ao'ao 3

Aia 'o Kahinihini'ula e kakali aku ana ma ka 'āhua e like me ke kauoha. 'A'ole nō i 'ū a kū maila 'o Keōahi a me kekahi lā'au nui a lō'ihī ho'i. "Eia ka lā'au a kō kumuhonua i kēnā mai nei ia'u e ki'i i kai o Nu'ukauila, a 'o Nu'upia ho'i. 'O ke aka kēia o Maku'ukao, kēlā wahi lā'au e pa'a ana i ka lima o ka 'elemakule ma ka papa'aina i ka 'āina lewa a kākou i hele ai. 'O ka inoa o kēia lā'au nui, 'o Ko'oko'okūmailani," wahi a Keōahi i 'ōlelo mai ai. "E pa'a 'oe i kēia lā'au a e kakali ma kahi i kuhikuhi 'ia mai. Nānā aku ho'i i ka hana i koe." Pau nā 'ōlelo a ka hoa pā'ani a nalo akula 'o ia ka 'ehu.

I ke keiki o Makawao e nānā aku ana i kēia paukū lā'au nui, no'ono'o ihola 'o ia, "Kuhikuhi ke akua ia'u me ka 'ike na'e, he 'u'uku au. He nui nō kēia lā'au! Hiki 'ole ke hāpai iā ia." Wehe ihola 'o Kahinihini'ula i ke kapa a Haumea i hā'awi mai ai. 'O ka 'ōwili ihola nō ia a pa'a ka lā'au Mākālei, e like me ke kauoha. Hamohamo ke keiki iā Ko'oko'okūmailani a hopu aku 'o ia i ke po'o. Māmā wale ihola ia, e like me ka wiliwili mālo'o! Ma muli o ka lō'ihī o ia lā'au nei, kauō aku ke keiki iā Ko'oko'okūmailani i kahi i kuhikuhi 'ia mai ai. Ho'oku'u 'ia ka lā'au nui ma hope o ke ki'owai, ma kekahi wahi 'ōhuku. 'Ike mai 'o Kahinihini'ula i ka nu'a kānaka o ke alo o ke āiwaiwa. Maopopo ihola ka hiki 'ana mai o ke ali'i ma muli o ka pūnohu a me ka ua 'awa noe.

'A'ole nō i 'ū, aia 'o Haumea mā e muia mai ana. 'O ke kēnā akula nō ia a ke āiwaiwa iā Hā'ipu, "E hele aku 'oe iō Ahiki, e ho'opunipuni me he 'elele lā. Kuhikuhi

aku ho‘i iā ia i kahi e hui pū ai me ke ali‘i Olomana," wahi a Haumea iā Hā‘ipu. Hele aku ‘o Hā‘ipu e ho‘okō i ka leo a kona haku. Hui mai ‘o Haumea me Kahinihini‘ula. "O kō ala nui kēia e hui ai ‘oe me Olomana lāua ‘o Ahiki, i lilo ho‘i ‘oe i mea nui ma kēia ‘āina i ke alo o kō mau makuakāne ho‘okama," wahi a ke āiwaiwa i kāna mo‘omo‘o. "E maka‘ala i kēlā wahi e waiho maila. Aia i lalo o laila, ke ki‘owai kapu o ke ali‘i. Ia‘u e ‘ōlelo ai, 'E ho‘āla!' E hopu i ka lā‘au nei a ho‘āla a kū ‘o ia i luna. Ke au ‘ōlelo aku, 'E ho‘omoe!' E pahu i ka lā‘au a kau pono ia ma luna o ia ki‘owai nei. Ke kauoha au, e hele ma luna o ka lā‘au, pēlā e lilo ai ia kapu nou." wahi a nā kuhikuhi a ka u‘i o ke ala ānuenue i kāna pulapula.

"I kāhea mai auane‘i kekahi leo i hope ou, mai huli ‘oe. Mau nō i ka hele mālie a hiki i ka wā e kau ai kekahi lima ma kou po‘ohiwi, me ka nonoi ‘ana mai e kū iho a kama‘īlio me ia. ‘O kāna ‘ōlelo, ‘o ia kāu e ho‘okō ai, a kū i ka moku! ‘O ke konohiki nō ia o Kailua nei, ‘o ke kanaka nō ho‘i a kō kupuna wahine i kani‘uhū aloha ai. ‘Oiai, ‘a‘ole na ha‘i i a‘oa‘o iā ‘oe e ki‘i i ka momona o ke ali‘i, nāna nō!" wahi a Haumea i ho‘omau aku ai. Aia ‘o Ahiki e hahai nei i nā ‘ōlelo ho‘olālu a Hā‘ipu a hiki i ka wai o Moanihi, e like me ke kauoha. Kaha akula lāua nei no kahi ‘au‘au kapu o ke ali‘i.

Mokuna 50: 2 Auk 1923 ‘ao‘ao 3

Hiki mai ‘o Ahiki lāua ‘o Hā‘ipu i Moanihi. ‘O ka iho ihola nō ia a Ahiki i ke ki‘owai a nalo aku ‘o Hā‘ipu i hope. Ia wā nō i pū‘iwa a‘e ai ke ali‘i Olomana laua ‘o Ahiki i kekahi mea halulu, a nānā aku ke konohiki wale nō i luna. ‘Ike ihola ‘o ia i kekahi paukū lā‘au lō‘ihi e moe ana ma luna a‘e o ke ki‘owai nei. ‘Ike pū ‘ia ho‘i e ke konohiki kāna mea i ‘imi ho‘oluhī ai i luna o kēia lā‘au nui.

Kau pono ihola ‘o Kahinihini‘ula i luna o Ko‘oko‘okūmailani a i luna pono ho‘i o ke ki‘owai kapu o ke ali‘i. I ia wā nō, kauoha aku ‘o Haumea i ke keiki e hele mai ma luna o ka lā‘au a laila, e kau ma kekahi ‘ao‘ao. Ke ‘a‘e ‘ia nei ka ‘ihi‘ihi kapu o ke ali‘i e kahi keiki ‘eu‘eu o Makawao!

Kāhea aku ‘o Ahiki i ke keiki a ho‘omau aku nō na‘e ‘o Kahinihini‘ula i mua. Kaha aku kona hele, a kākua ihola ke konohiki i kona hope a pa‘a i kahi malo. ‘Eu a‘e i ‘o ia luna a pi‘i aku ‘o ia i luna o Ko‘oko‘okūmailani, e hahai aku ai i ke keiki. Kau aku kona lima ma ka po‘ohiwi ‘akau o Kahinihini‘ula. "E ke keiki ē, a loa‘a ihola ‘oe ia‘u! ‘O ka‘u mea e huli ana i kēia mau pō lō‘ihi! E hele kāua i mua o ke ali‘i e ‘au‘au ana. ‘O māua nō kō mau makuakāne, nāna nō e poni iā ‘oe, i keiki na māua i ka wā mau loa a‘e," wahi a Ahiki i kāna keiki ho‘okama.

"Ua lohe maila au i kō leo. E hele au me ‘oe e ho‘okō i kāu ‘ōlelo," wahi a ke keiki ‘eu‘eu o Makawao i pane aku ai. Iā lāua nei e hele mai ana i ka wai ‘au‘au, kauoha ‘o Haumea i kāna kamalei, "‘Auhea ‘oe e ku‘u pulapula a‘u i ho‘ola‘a ai! I ipu no ka ‘ike! E hopu ‘ia kō lā‘au a pa‘a i ka lima! ‘Ai kapakapakū a‘e i kini o ka pō a kū i luna! A laila, e ka‘ika‘i a‘e a pahu i ke po‘o o Ko‘oko‘okūmailani i kēlā ‘āhua, e pu‘u maila ma kou ‘ao‘ao hema. A laila, e kula‘i i ke wēlau o ka lā‘au a kau ma kēlā ‘ao‘ao a‘e o ke ki‘owai!" wahi a nā ‘ōlelo kuhikuhi a Haumea. Pēlā nō ke keiki i hana aku ai a he māmā wale nō ‘o Ko‘oko‘okūmailani. Pahu ‘o ia i ke po‘o i loko o ka lepo, me he lā he lua, ua hohonu. Kau pono ihola ke keiki i ka lā‘au ma luna o ke ki‘owai. "E Ka-hinihini-‘ula-kani-kua-maua! Eia kō ala nui e ‘a‘e ai i ke kapu ali‘i. E hele ma luna o ka lā‘au! ‘O kō lā nō ho‘i kēia e kū ai i ka moku!" wahi a ke āiwaiwa i leo nui aku ai.

I kēia manawa, e nānā mai ana nā mea a pau. a 'ike 'ia mai kēia keiki 'ehu nu'anu'a o ka lauoho e hele mai ana mai luna o kekahi 'ao'ao mai o ke ki'owai a kekahi 'ao'ao. E nānā ana 'o Ahiki me nā mana'o menemene i ka 'a'e i ke kapu lani o ke ali'i, 'a'ohe na'e ka'uka'ulua i loko o kēia keiki 'eu'eu o Makawao, 'oia i 'o ia nei nō ka mea nāna i hūnā i ka momona o Kawainui a me Ka'elepulu!

Ho'ōho nā kahu o ke ali'i a pau, "A--a'e--e! 'A'e i ke kapu la'a o ke ali'i!" wahi a lākou, he leo nui ho'okahi. Holo aku nā kahu e pepehi ke keiki, a make. "'Auhea 'oukou e nā kahu o ku'u lani la! Ua la'a 'i'o kēia keiki na ke ali'i!" wahi a Ahiki i ho'ōho aku ai. "'O wai lā ia?" i nīnau aku ai nā kahu. "'O Ahiki lā ia! Ua la'a ia keiki ho'okama na ku'u aikāne!" i pane aku ai ke konohiki o Kailua.

Kākua koke 'o Olomana i kona malo ali'i, nona ka inoa 'o Ke-kāhuli-pā-lālani. Holo aku la 'o ia e hui me kona aikāne. No'ono'o ihola 'o Olomana, "'O ke kino o kēia keiki a'u e 'ike la, pehea lā anei e hiki ai iā ia ke ho'omoe i kēia lā'au nui a lō'ihī, āna e hehi nei ma luna pono o'u? 'Ano'ai! He akua mana 'i'o nō ko kēia wahi keiki! He keiki ho'i, ua nui i ka lā ho'okahi!"

Kau hou ka lima o ke konohiki ma ka po'ohiwi o Ka-hinihini-'ula-kani-kua-mauna a kū mālie 'o ia. Huli mai e nānā i ke konohiki. 'Ike 'ia mai e Ahiki nā hi'ona nohenohea o ia wahi keiki, "E ke keiki nāna i 'a'e i ke ki'owai kapu o ku'u lani ali'i. Ua la'a 'oe na māua. E ho'i kāua i hope o ke ki'owai, aia i laila kō makuakane e kali maila," wahi a Ahiki iā Kahinihini'ula. "Ua 'imi au iā 'oe i nā wahi a pau, a hala nā lono makahiki he 'ekolu, e huhuhui kākou. Pehea ia leo iā 'oe, e ke keiki?" 'Ike mai 'o Kahinihini'ula iā Haumea e ani pe'ahi mai ana a nalo akula.

"He aha lā ho'i! 'Ano'ai, he pono kāu 'ōlelo, e ke kanaka makua. E hele 'i'o au me 'oe i mua o ke alo o ke ali'i." Kui lima iho a lāua. 'O ka hele aku la nō ia a mua o ke ali'i. Kau 'o Olomana i kona lima ma ke po'o o kāna keiki ho'okama. "'O wai kou inoa, e ke keiki a'u e lawe nei i hānau kama na'u a mau loa aku?" "'O Kahinihini'ula ko'u inoa," wahi a ke keiki i pane aku ai. "Aia i hea kō mau mākua?" wahi a Olomana i nīnau aku ai. "'A'ohe o'u mau mākua, he wahi tūtū wale nō," i pane aku ai 'o Kahinihini'ula. Pau ke kama'ilio 'ana a 'eu a'e ka huaka'i no ke kahua hale o ke konohiki. I ka wā o nā mea a pau ma kauhale o Ahiki, hiki maila kekahi 'elele. "E ke ali'i ē! I ho'ouna 'ia mai nei au, 'a'ole e komo pū mai ana ke ali'i wahine me 'oe i kēia mau pō he 'ekolu a pau kona waimaka lehua, a me ka ho'oma'ema'e. A laila 'o ia e kipa mai ai," wahi a ka 'elele. "E hā'awi i ke aloha i ke ali'i wahine. Na ku'u aikāne e pūlama aku i nā mea a pau o kona alo a pau kona mau pō kapu," wahi a Olomana i pane aku ai.

Ho'i mai 'o Haumea i mua o kāna aikāne pūnana a ke onaona a pūliki ihola lāua nei me ka ohaoha a ke aloha nui. "E moe aku i lalo, i pa'i aku au i ka 'ōpū a kāua! A hemo i waho, i hō'ea mai kā kāua kaikamahine," wahi a Haumea iā Kahauolopua. "Pehea auane'i e hiki ai ke hemo? 'A'ole paha i hiki aku i kona manawa!" wahi Kahauolopua. "I ke aha ho'i ka mea e hiki 'ole ai? He li'ili'i wale nō ia mau mea i ke āiwaiwa nui o Nu'umea lā! 'O ka wā maika'i nō ia, i koko nui 'ole," i ho'omau aku ai ua āiwaiwa lā.

Mokuna 51: 9 Auk 1923 'ao'ao 3

'O ka papa'i akula nō ia a Haumea i ka 'ōpū o ke aikāne a pohā akula ka nalu ho'ohua o ke keiki, i kapa 'ia he inaina. "He aha lā ho'i kēia mea i ma'ū akula i lalo o Halali'i?" i nīnau aku ai 'o Kahauolopua. "'O ka nalu ho'ohua ia o ke kanaka. 'O ke kanaka koe e hele mai i waho," wahi a ke āiwaiwa i pane aku ai. "E moe aku i lalo, e

ho'okūhela a'e i ka honokua i lalo o Maui newenewe, i ākea a'e ka 'īpuka o Hale-kumu-kaha."

Kahi mai 'o Haumea ma luna o ka 'ōpū a hiki i ka piko. E hele ana ke kanaka iki o ka moku i waho, e like me ke āiwaiwa o nā hana, pēlā nō ma kēia hānau 'ana o lāua. Pa'a ihola 'o Haumea i ke keiki i lima a hā'awi aku 'o ia iā ia i ke aikāne. "Ua kū a'ela nō ke keiki iā kāua, a na kāua nō e hea i kona inoa! Na'u e ha'i aku i ke ali'i i kou ma'i o ka waimaka lehua keiki. E noho ho'i 'oe i ke kapu, me ka lei kaikamahine a kāua, 'o ka hua ho'i a'u i ho'ōla ai iā 'oe, e kū i ka moku o O'ahu nui!" wahi a ke āiwaiwa nui i kāna aikāne.

Nī'au palanehe maila ke ahiahi a kāhea a'e 'o Ahiki i nā ali'i o nā 'ai alo ona, a me kāna aikāne ali'i, "'Auhea 'oukou e nā ali'i 'ai kalana, 'ai ahupua'a, 'ai kō'ele, a ho'a 'ai ho'i o ku'u lani aikāne nei! E ho'i kākou i loko o kēia hale nui e ho'oku'u a ho'omaha. Mākaukau maila kahi mea pā'ina!" 'O ka inoa o kēia hale, 'o Ka-maka-o-ka-uluhe. Aia nā mea a pau ke nu'u la i nā kohi kelekele a ka pu'ukolu, koe aku na'e ke awa kuaehu o Ka'elepulu, a me ka 'anae aloalo lena o Kawainui. Ua lilo nō ia i mea e 'eha ai ka na'au o ke konohiki. 'O nā helehelena nohea o kēia wahi keiki e noho ana i waena o kona mau makuakāne, ua lilo ia mau hi'ona i mea na ke anaina ali'i a mahalo ai a e nūnē iho ai ho'i i ia pō. Kēnā akula 'o Olomana i kona 'elele, iā Kapua'ikahi e hele aku a ki'i iā Pōpolo. He hana hō'oia kā Olomana no ke kahuna o Waimea.

Mokuna 52: 16 Auk 1923 'ao'ao 3

Hiki mai 'o Pōpolo i mua o ke ali'i. "He aha nēia hana nui a ku'u haku i kauoha a'e nei i ke kanaka?" wahi āna i 'ī aku ai i kona haku. "He hana nui. E ho'okomo mua na'e ka 'ai i ka 'ōpū," wahi a Olomana i pane aku ai. Pule 'o Pōpolo, a noa. Inu ih la 'o ia i kona 'apu 'awa a 'ai 'ihola nā mea a pau o ka papa'aina.

"Kauoha mai au e 'imi ku'u aikāne a loa'a ka mea āu i kuhikuhi mai ai. A laila, lawe au iā ia i hānau kama na māua. 'Ano'ai paha, 'o ia kēia keiki āu e 'ike la, e noho mai nei ma ku'u a'oa'o," wahi a Olomana. Nānā akula ke kahuna i ke keiki, a pane aku la, "'O ka 'ike i ke aka a ke akua, 'o ia ka'u e hō'oia'i'o ai iā 'oe, e ke ali'i. No laila, 'o 'olua nō ke ki'i i wai i ke po'i, a lawe mai. I laila kāua e 'ike ai, 'o ke keiki 'i'o paha kēia."

I ka wā o ke po'i wai e noho ana i mua o Pōpolo, pō'ipu ihola ka 'ohu kākua pōwehi i ka 'īpuka o ka hale a nalo nā mea a pau i ka maka. Mae a'ela ia 'ohu a nānā mai ke kahuna i ke akakū o ke keiki i loko o ke po'i wai. E noho pū ana 'o ia me kekahi kaikamahine u'i ma ha'i o ke ki'owai. Aia ho'i e waiho ana kekahi lā'au 'ula, mai kekahi 'ao'ao o ke ki'owai a kekahi a'oa'o. 'Ike pū 'ia mai ke aka o ke ali'i Olomana. "'O ua keiki 'i'o nō kēia!" wahi a Pōpolo. "I hea lā na'e kona kōko'olua? He kaikamahine u'i ma ha'i o kahawai. Aia pū he lā'au lō'ihī 'ula o ke kino, ua like nō me ke kauila e moe nei ma luna o ke ki'owai o ke ali'i." "Ua pololei ka hō'ike a ke akua! E poni mai 'oe iā ia, i keiki ho'okama na'u!" wahi a ke ali'i Olomana.

"E ke ali'i ē! Ua 'imi kō aikāne i ke keiki a hala a'e nā lono makahiki he 'ekolu. 'O kēia kaikamahine a'u e 'ike nei, he kumuhonua 'o ia. Ma o kēia wahine u'i i loa'a ai i kēia keiki ka 'ike a me ka mana i 'oi aku. Aia ka hale a kēia wahi keiki, ke kū maila i kai. E ho'okō ana nō au i ia leo ou, e ku'u lani ke kāua nei nō na'e ke akua, aia a kakahiaka. E 'imi aku 'olua i ka i'a a ke akua, he kalamoho," i pane aku ai ke kahuna o Waimea. Hele aku 'o Kahinihini'ula i mua o Olomana. "'Auhea 'oe e ku'u makuakane. Eia kāua i kului

pō, i ka pō nō e ho'opau i nā hana o ka pō a koe nā hana o ke ao, no ke ao nō ia. Na'u e ki'i a loa'a ka makemake o ke kahuna," wahi a ke keiki i kona makua ho'okama.

Palamimo 'o Kahinihini'ula i waho a kāhea a'ela 'o ia iā Hā'ipu lāua 'o Keōahi, "I i'a no ke kahuna! A e lawe mai ho'i i ko'u kupunawahine!" wahi a Kahinihini'ula. Ho'i mai 'o ia nei i loko o ka hale a noho ihola ke keiki i waena o kona mau makua ho'okama. Nānā ihola ke kahuna i lalo, aia kēia mea e ma'ū la ma kona 'ūhā. Wehewehe 'o ia i ka lima kala a 'ike ihola i ke awa kalamoho a ke akua, na ka pō i hā'awi mai. Ho'ola'a 'o Pōpolo i kāna leo pule. Kau 'o Pōpolo i ka lima o Olomana a me Ahiki i luna o ke po'o o ke keiki a pau kahi pule 'ana. Kau ke 'ano meha i luna o nā mea a pau. Ua ponia ke keiki ho'okama a ke ali'i.

Mokuna 53: 13 Kep 1923 'ao'ao 7

Me ka 'ike 'ole o Nī'ula, ke hāpai 'ia nei 'o ia i ka poho lima o Hā'ipu mā. Puoho a'ela 'o Nī'ula i kekahi leo kāhea. "Kāhūhū!" wahi a ke kupunawahine i kona 'ike 'ana, ua lawe 'ia mai 'o ia i kahi hale i 'u'uku maila a eia 'o ia ke uhi 'ia nei i ke ku'ina kapa pa'ikukui.

"Ua ala a'ela kā kō hiamoe?" wahi a nā 'ōlelo ho'okalohe a Haumea ma ka 'īpuka o ka hale. "Ae," wahi a Nī'ula i pane aku ai. Ha'alele ihola 'o Haumea i ia kahua e hui pū me Kahinihini'ula. Kū ihola 'o ia i mua o ke alo o ke keiki a kau ka lima o ke āiwaiwa ma ke po'o o ka pulapula. "Kū ihola 'oe i ka moku o O'ahu nui! E hele aku 'oe i ka loko 'o Kawainui me Ka-mākālei-au-o-La'ila'i-ka-lani. 'O ka mākāhā mua āu e 'ike ai, 'o Kalapa-a-kanaka ia. E 'onou iho 'oe i ke po'o o ka lā'au i loko o ka wai," wahi a ke kumuhonua i kāna hāpu'u.

Iho ihola ke keiki no ka loko a osahū 'o ia i ke po'o i loko o ka wai, a pa'a i ka lepo. Huli maila ke keiki e ho'i no ke kula. Ua ho'ihō'ia ka momona o Kailua i ka loko. Kēnā a'ela 'o Haumea i kona mau 'ai alo e ho'omākaukau i mea'ai e pono ai ka pā'ina o ka ho'āo. Ho'ouna 'ia 'o Hā'ipu e hele iō Ahiki mā ma ka hale 'o Ka-maka-o-ka-uluhe. "E nā kama'āina lani o ku'u haku ali'i wahine! I ho'ouna 'ia mai au e ki'i aku iā 'oukou. E hele aku kākou a 'ai pū me ku'u haku, ua noa kona mau pō kapu, he 'ekolu. Pehea ia leo kono iā 'olua?" wahi a Hā'ipu iā Olomana lāua 'o Ahiki.

'Ae akula ke ali'i Olomana i ia leo nonoi lā. Mino'aka ihola nā papalina o Kahinihini'ula i ka 'ike 'ana i kona hoa hele o ke kai loa. 'Ōlelo aku 'o Olomana iā Ahiki, "Na kēia ali'i wahine nō e ho'āo iā 'olua me ka wahine. Na kona alo ali'i e le'ale'a ai kō mau pō nui. E hū aku ana ma waho o ka palena iliwai o kēia mea he hau'oli!"

I nā mea a pau e nu'u nei i nā 'ono o ka papa'aina, ulu a'ela ka ho'ohuoi i loko o Ahiki. Ua like loa nā hi'ona o kēia ali'i wahine me nā hi'ona o ke aikāne a lāua i nalowale aku. He kālōle 'ele'ele na'e ka lauoho o Lupea a he pi'ipi'i hahai moa no nā pali o Honokāne o kēia malihini o ka lā hiki. "E 'ae mai ho'i 'olua, e nā ali'i kama'āina o'u, i kēia ahiahi nō e ho'āo ai nā ali'i, i ho'okahi ho'i ka ho'ohau'oli like 'ana, kama'āina a me malihini. E hehi mua na'e ke keiki ho'okama nei i ka neki o Mokulana, i noa iā ia." wahi a ka hō'eu 'e'epa o Waolani i kona mau mea hale.

Mokuna 54: 18 Oka 1923 'ao'ao 7

"Inā kākou!" wahi a Olomana i pane aku ai. Ne'ene'e aku ka huaka'i ali'i no Mokulana. I ka hele 'ana aku i laila, no'ono'o ihola 'o Kahinihini'ula, "Ua like loa kēia

malihini me ku‘u kumuhonua." Kama‘ilio ihola ‘o Haumea me ke keiki nei a me āna mau hua‘ōlelo i maopopo le‘a ai iā Kahinihini‘ula, ‘o ke kumuhonua ona nō ia.

Hiki akula ka huaka‘i ma Mokulana. Ho‘opuka ‘o Ahiki i kekahi mau hua‘ōlelo ho‘ola‘a kapu, "Ke noho nei ‘oe, e ke kama a māua i luna o ka nu‘a kapu o Mokulana! ‘A‘ohe ali‘i nui nāna e ‘a‘e. ‘A‘ohe pū‘ai nāna e hehi, a noa ia iā ‘oe!"

‘Ōlepe akula ke kalohe nui nei iā Kahinihini‘ula a pahū aku i ke keiki i loko o ka wai. "A la‘a ke kapu o ke keiki ē!" Lēkei akula ke āiwaiwa nui i loko o ka wai me kona pā‘ū. "E aha ana ‘oukou e ho‘ononoho maila? Noa kā ho‘i i ke keiki a nā ali‘i! A laila ‘oukou e ho‘okāhikohiko iho la!" wahi a Haumea i nā mea e ka‘aka‘a mai ana. Haluku nā mea a pau i loko o ka wai. Ia wā i nalo aku ai ka u‘i ‘e‘epa mai nā maka aku a ho‘i pololei ‘o ia no kahi o Nī‘ula e noho ana.

"Eia kā! Ua kino a manu he keiki na ka hau. Hele hou aku ai e nānā i kēia hāpu‘u," wahi a Nī‘ula iā ia iho. Hele akula ‘o ia i mua o ke kaikamahine a Kahauolopua lāua ‘o Haumea a nānā ihola kona mau maka. "Ua nui loa kēia kaikamahine!" Hiki maila ‘o Haumea ma ka ‘īpuka o ka hale. Huli a‘ela ‘o Nī‘ula, "Auē! ‘O ‘oe maila nō kā ia! Eia mai au ma ‘ane‘i e nānā a‘e ana i kō hāpu‘u," wahi a nā hua‘ōlelo pū‘iwa a kahi Nī‘ula nei. "‘A‘ole paha na‘u ia hāpu‘u, nāu nō na‘e ia. ‘O ‘oe ke kupuna o kēia mo‘opuna nei," wahi a Haumea. ‘O ka papa‘i a‘ela nō ia a Haumea i kona mau lima. Kū maila ‘o Hā‘ipu lāua ‘o Keōahi i mua o ke alo o ko lāua haku.

"I kāhea aku nei au iā ‘olua, e ki‘i mai i ke ali‘i. Ho‘iho‘i aku i loko o ka hale. E ‘ōlelo aku iā Māpuana lāua ‘o Kape‘a e hohola iā Ka-uhi-a-ka-mane‘e, i moena no ke ali‘i. ‘O Mokihe ka uluna, ‘o Kūlia-i-ka-nu‘u kahi paepae nona. A laila, e ki‘i olua i ka ulu o Pōhai a me Kuhe, i ‘ai no ke ali‘i. Ua lohe ‘olua i ka leo, e ho‘i a‘e au i ka po‘e naku neki o Mokulana," wahi a ke āiwaiwa i kona mau ukali. Nalo ihola ‘o ia i ka ‘ohu kākua pōwehi.

Kū hou ‘o Haumea ma Mokulana. "Ua lawa paha kēia lā hi‘uwai o kākou! O mania mai auane‘i i ka wai! E ‘ike ana kākou i ka mea nani o Kau-ka-‘ōpua i kēia ahiahi. E ho‘i paha kākou," wahi a ke ali‘i wahine. Huli ho‘i aku ka huaka‘i no ka hale. Hui pū ‘o Haumea me kāna aikāne, me Kahauolopua. "I kēia pō e poni iho ai ‘oe ia‘u, i ali‘i wahine no ka ‘āina a kāua e noho nei," wahi a Kahauolopua. "‘O kou aloha kai ho‘olako mai ia‘u a me ke alo ali‘i o kā kāua kane konohiki. ‘O nā mea a pau, aia ia iā ‘oe. Ho‘okō wale aku au i ka leo ou," wahi a ke ali‘i wahine ‘o Kahauolopua i kāna aikāne. "Ua hui ihola kāua," wahi a Haumea. "E ho‘i a‘e au e ‘ike i kō lei a lei pū ho‘i kāua. ‘Oiaī, ke kau mai nei ka ‘ōmaka waiū o nā pali o ka ‘āina Ko‘olau nei."

Mokuna 55: 1 Nov 1923 ‘ao‘ao 7

‘Aui maila ka lā a hele aku ‘o Ahiki e nīnau i kāna malihini wahine, "Ua mākaukau nā mea‘ai a pau no kēia pō. ‘O ku‘u nonoi iā oe, nāu paha e ho‘ohui iā māua me ‘Ano‘i-pua?" "‘Ae! Nui nō ku‘u hau‘oli e ho‘okō i ia leo nonoi āu," wahi a ka pāwali waipahē a Haumea nui a ke āiwaiwa. "E alaka‘i aku ho‘i ‘olua ia‘u e hui launa me ka wahine a kākou, i ho‘okama‘āina ho‘i māua ma mua o ka manawa a‘u e ho‘ohui aku ai iā ‘olua. ‘A‘ohe ho‘i e ‘ōhila ka manu kāhea ua o Kealakona," wahi a Haumea i pane aku ai. "Ua pono kō mana‘o," wahi a Olomana. "‘A‘ole ho‘i au i hanina ‘ike aku i ka manu kapu nei a ku‘u punahele. Inā kākou no ke alo o ke ali‘i wahine!" Waiho aku ‘o Haumea iā Kahinihini‘ula me Keōahi. "E mālama aku ‘oe i ke keiki a nā ali‘i a ho‘i mai mākou. E ho‘iho‘i aku iā ia i ku‘u hale pono‘ī. E ho‘onoho a‘e iā ia i luna o Kūlia-i-ka-nu‘u, nāu nō

ho'i e ho'olaukanaka ia ia," wahi a ke ali'i wahine i ka 'ai alo ona. Hele aku nā ali'i kāne me ka malihini.

'O ka 'ōlelo akula nō ia a Kahinihini'ula i kona hoa huaka'i o ke kai loa, "Ua mana'o paha nā ali'i o Kailua nei, malihini kāua! Pāha'oha'o au i nā hana a ku'u kumuhonua!" "Ua loa'a ia 'oe ke ala nui o ka 'ike o kō kumuhonua i kauoha ai ia kākou e 'au i ke kai pōpolo-hua-a-Kāne," wahi a Keōahi i kona hoa pā'ani. "Ke noho 'oe i luna o kēia nu'a kapu ona, 'o ia ka wā āu e 'ike ai i ke āiwaiwa o kāna mau hana. 'O ka hehi pi'i kū 'ana a Kū i luna o kēia wahi nu'a kapu, ke kumu i ha'alele aku ai ku'u haku ia Nu'umealani a noho mai i kēia 'āina nei," wahi a Keōahi. "Aia a 'upu 'o ia i kekahi mea, 'o kona wā nō ia e hehi ai i luna o kēia nu'a paepae kapu. 'O ia paha ke kumu o kāu hehi 'ana i ka 'āina kapu o ke akua a noho ho'i i ka papa kāhuli o Kāne-lū-honua ma ka 'āina o Kāne-hūnā-moku. 'Oiai, 'akahi au a 'ike i kā ku'u haku hā'awi 'ana aku i kēia paepae kapu ona i kekahi. 'O ua mea lā, 'o 'oe ia!" wahi a ka hoa pā'ani i ho'omau aku ai. 'O ka panikū maila nō ia o ka pūnohu ua koko ma ka 'īpuka o ka hale.

E naue na'e kākou, e ku'u mau ipo heluhelu ē, i hope o nā ali'i o ke Ko'olau a me kā lāua malihini e hui pū me ka 'ano'i pua o ke konohiki, me Kahauolopua. Puka aku ua Kahauolopua nei i waho a oā kāhea i nā malihini. Ho'opuka 'o Kahauolopua i nā 'ōlelo hahapai ho'okipa. Kaulona wale mai nā maka o Olomana i ka u'i pūloku a kāna punahele nei. Hui ihola nā kino a pū'ili nā lima. Honi pākahi akula 'o Kahauolopua i kāna mau malihini. Ha'iha'i nā 'ōlelo hiki mua o ka hui 'ana. "Ua hui ihola kāua a ua kama'āina. E ho'i wau e ho'omākaukau ia'u iho," wahi a ke āiwaiwa i kāna aikāne e kuhihewa 'ia nei e nā ali'i, 'akahi nō a kama'āina. "'O kāua nō ke hele pū a lilo ho'i kāua i mau aikāne like ho'i me lāua nei," wahi a nā 'ōlelo kalohe a Kahauolopua nei. Haele pū aku nō lāua nei a kani a'ela kahi 'aka'aka i ka hō'epa 'ia o nēia mau ali'i nui o ka mokupuni o O'ahu. "E Kahauolopua ē! I kēia pō au e ho'ohui ai ia 'oe a me ke kane a kāua i loko o ku'u mana pono'i. I kēia pō ho'i e 'ike ai 'oe i kō 'ōpu'u, a'u i pa'i mai ai mai loko mai ou! A laila, e 'ike 'oe i ke au nui a me ke au iki o ku'u noho 'ana, a me kini o ka pō nui ho'olokoloko, a me ke ao nui e ho'ohemahema nei!" wahi a Haumea. Komo akula lāua i loko o ka hale a 'ike maila 'o Kahauolopua i kekahi wahine kuakea o ke po'o e ho'ola'i mai ana.

Mokuna 56: 15 Now 1923 'ao'ao 5

Pā kāhea 'o Nī'ula i nā wāhine. "I lawe maila au e hō'ike ia 'oe i ka wahine a ke Konohiki e ho'āo aku ai i kēia ahiahi. 'O ka makuahine ho'i ia o kō mo'opuna!" wahi a ke āiwaiwa ia Nī'ula. "E hele paha e 'ike i ka hua a ke aloha a kāua, a'u i hana 'epa ai ia 'oe," wahi a Haumea ia Kahauolopua.

Nānā like ihola lākou nei i ke kama hāpu'u e moe ana. "Na ha'i paha kēia kaikamahine! I kēia 'eu ho'i ka lilo! 'O nā hana hō'epa ho'i a ka'u aikāne!" wahi a Kahauolopua i mana'o iho ai. "Kupanaha ho'i 'oe e ku'u aikāne i ka pō hi'uwai o ke Ko'olau nei! 'O kāu hō'ole maila nō kā ho'i ia i kā kāua kaikamahine! 'O ka mea a kāua i luhi wahine ai! He aha ho'i kou mea o ka hō'ole 'ana?" wahi a ke āiwaiwa nui i kāna aikāne. "He kumu paha ko'u o ka hō'ole 'ana! 'Oko'a kēia kama i ku'u 'ike 'ana, 'o wai lā ho'i e 'ole ka pāha'oha'o a kānālua ho'i?" wahi a Kahauolopua i pane aku ai. "Ke 'ike pū nei 'oe i ka hana a kāu aikāne, i mea e ho'okō 'ia ai ku'u makemake, a e laha nā mamo a Haumea nui a ke āiwaiwa. Pēlā au i lawe ai ia 'oe i hale no'u a i ho'ohihia ia 'oe me ke kane Konohiki a kāua i loko o ka moe 'uhane a 'olua e kuhihewa nei, he moe

‘uhane wale nō!" i pane aku ai ke āiwaiwa. "Ke ‘ike nei nō ‘oe i kō lei! ‘O ku‘u pulapula ho‘i a‘u i ‘onou aku ai iā ‘oe, i puka kā kāua mamō i ke ao mālamalama kā!"

Ho‘i aku ‘o Haumea i kona hale pono‘ī a i ka ‘ike ‘ana mai iā kahi Kahinihini‘ula, mino‘aka nā papalina o ka ‘eu nei. Hea aku ‘o ia i kāna pua, nāna i hō‘auwana i ke ali‘i, a me ke konohiki nona nā pali hāuliuli o ke Ko‘olau. "'Auhea lā ka lā‘au ho‘ōnaona a kāua?" i nīnau aku ai ke kumu lani. "Ua lawe ‘ia e a‘u a kūkulu ‘ia i ka mākāhā, ‘o kahi a‘u i ‘a‘e ai ma mua loa a nalo ka i‘a o ke ali‘i," i pane aku ai ‘o Kahinihini‘ula. "E noho ‘oe i ke kapu hilu ‘ōni‘oni‘o a ka pō," i pane aku ai ‘o Haumea a puka akula ‘o ia i waho.

Mokuna 57: 27 Kek 1923 ‘ao‘ao 4

‘O ka hui hou nō ia a Haumea me Ahiki mā. "Ua pau ka hana ma ka ‘ao‘ao o ka wahine o kākou, ua mākaukau no ka ho‘āo aku me ‘olua, e nā ali‘i. E iho kākou i lalo o kēlā loko wai e lana maila e hi‘uwai ai," wahi a ke kalohe nui i ona mau hale kama‘āina. "Ua pono kou mana‘o. Eia na‘e, ‘a‘ole ‘oe e ‘ai ana i ka i‘a ho‘opā ili kānaka o ka ‘āina o ku‘u lani ali‘i nei. Ua hao ‘ia ke Ko‘olau pau nā mea ‘ono a ka pu‘u ke momoni nei," wahi a Ahiki i pane aku ai.

Koikoi aku na‘e ‘o Haumea iā lāua nei i ka loko a kaha akula ka hele. Ma kona ‘ano āiwaiwa, kauoha ‘o Haumea iā Hā‘ipu lāua ‘o Keōahi i kekahi mau mea e kō ai kona makemake. Hiki aku ‘o Keōahi i mua o Kahinihini‘ula. "E Kahinihini‘ula i ka maka o ka uwila ē! I ho‘ouna mai nei kō kumuhonua ia‘u, e ki‘i mai iā ‘oe, e iho kāua i lalo o ka mākāhā ‘o Kalapa." "'O kāna ‘ōlelo, ‘o ia kā kākou e ho‘okō aku. Inā kākou!" wahi a ke keiki i pane aku ai i kona hoa hele. Lēkei akula ke keiki mai iā Kūlia-i-ka-nu‘u mai. ‘O ka ‘owaka a‘ela nō ia o ke ahi uila a naholo kona mālamalama kīke‘eke‘e i loko o ke ao ‘ōpua. ‘O ke ku‘i nō ia o ka hekili, a mao a‘ela.

‘A‘ole nō i ‘ū, aia ‘o Kahinihini‘ula mā ma ka mākāhā o ka loko. Aia ka huaka‘i ali‘i me ka malihini wahine ke hele nei, e ‘ike aku i ka loko ‘o Kawainui. "Aia ua ho‘okama nei a ‘olua ke noho la i ka mākāhā," wahi a Haumea i kāna mau kama‘āina. Ma muli paha o ka hana ‘e‘epa i hana ‘ia iā Pāku‘i e moe pū ai ‘o ia me ka lepo i ka poli o ka wahine, ke kumu i kapa ‘ia ai ka inoa ‘o Ka-lapa-a-kanaka.

Ke kokoke aku nei ka huaka‘i ali‘i i ka loku o ka i‘a ma ka loko. "He hana ho‘i hā kā ke keiki a ‘olua," wahi a Haumea iā Olomana lāua ‘o Ahiki. "Aia ka i‘a ke loku nei me he pakaua lā! E ‘ai ana ka‘u huaka‘i malihini i ka momona o kēia ‘āina!" "Ua ‘ike akula ka maka i ia mea o ka maika‘i! Nāu nō ia e mā‘ona i ka i‘a me kō mau ‘ai alo a pau!" wahi a Ahiki. "E hele ‘oe me nā kānaka a me nā ‘upena! I i‘a no ka malihini a me ka papa‘aina ho‘āo o kēia ‘āluna ahiahi!" wahi a ke konohiki i kekahi ‘ai alo.

Mokuna 58: Jan 10 1924 pg. 2

Kaha aku ke āiwaiwa nui no ka hale a kāna hāpu‘u kaikamahine e noho ana. E pa‘a ana i kona lima kekahi lā‘au, e kuhihewa ‘ia ana ‘o Mākālei nō ia. Papa‘i ke āiwaiwa i kona mau lima a kū mai ‘o Hā‘ipu lāua ‘o Keōahi. "E Hā‘ipu, eia ka lā‘au ho‘ōnaona o ka āina o kākou," wahi a nā ‘ōlelo ho‘okalohe a ke āiwaiwa. "E hā‘awi aku ‘oe i ko ‘olua hoa hele. ‘O ‘oe me ia, a me ka makuakane konohiki ona, a me ka luna ‘āina. E iho ‘oukou i ka loko," wahi a ka haku lani i kona ‘ai alo. "Na kō hoa e alaka‘i i ka luna ‘āina i kahi i kūkulu ‘ia ai ‘o Mākālei. Na ka luna ‘āina e mālama i ka loko a kau i kāna mau mamō. Ua pau ka ‘ōlelo, nāu ia e ho‘okō," i ho‘omau aku ai ‘o Haumea.

Huli aku 'o Haumea i nā haiā wāhine ona e mālama nei i ke kaikamahine. "E iho kākou i kai o Kahakahakea." Nānā 'o Haumea i kāna hāpu'u, "E kapukai kāua iā 'oe a pau, a laila ho'i aku 'oe me ou makuahine e noho maila. He lā ko'u e 'ike aku ai iā 'oe." Hea aku 'o Haumea i ka inoa o ua kaikamahine lā, "E Ke-ano-meha-o-La'ila'i-ka-lani ē! Meha ka lani! Ano ka honua i kō kama kapua'i, a hiki a kau i ka pua aneane!"

'O ka 'ō'ili nō ia a lāua nei i kahakai. Hopu ihola 'o Haumea i ka lima o kāna kaikamahine a lu'u ihola lāua i ke kai. 'Elima nā lu'u 'ana a pau ke kapukai. Hui ihola 'o Hā'ipu me Kahinihini'ula. Hō'ike 'o ia i nā kuhikuhi a pau i kona hoa pā'ani. Hā'awi aku 'o ia i ka lā'au e kuhihewa 'ia nei, 'o ka lā'au Mākālei nō ia. Eia na'e, 'o kekahi lā'au ia i kapa 'ia 'o Kuhelani. Hele mai 'o Ahiki lāua 'o Pāku'i me ke keiki 'eu'eu o Makawao. Kāhea 'o Kahinihini'ula iā Pāku'i, "E ka luna 'āina o ke ali'i! I kēia lā ke ho'olilo nei au iā 'oe i konohiki no Kailua a me Waimānalo! Ke waiho nei au me 'oe i ka lā'au Mākālei, nāna i omo i ka momona o nā loko a neoeno, āu i 'ikemaka ai! Ua lohe 'ia ho'i ku'u leo!" wahi a ke keiki i ho'ola'a aku ai. Hea aku ke keiki hānau kama i kona mākuā, "Auhea 'oe, e ku'u makuakane! Ua ho'onoho aku nei au i kō luna 'āina i konohiki nui no Waimānalo a me Kailua nei! I noho 'oe me kō aikāne i ko 'olua kapu lani ali'i lā!" wahi a Kahinihini'ula.

Ua kō pono nā kuhikuhi a Haumea i ke keiki nei. "A'ohē a māua 'ōlelo. 'O kāu i hana ai, 'o kākou pū i laila," wahi a Ahiki i pane aku ai. "E Pāku'i ē! Ua lilo a'ela 'oe i konohiki 'ai 'āina ma ona lā! He hana hau'oli nō koe i kēia pō!" i ho'omau aku ai 'o Ahiki. Hiki maila 'o Haumea nui a ke āiwaiwa i mua o ke alo ali'i. "Aia a ho'ouna mai au i ke kanaka nāna e lawe mai i ke kauoha iā 'olua, a laila, e hele me ko 'olua mau 'ai alo a pau," wahi a Haumea. "E ho'omākaukau a hiki mai ka 'elele. Mai loloiāhili i ka mili'apa, no ka mea, aia ke ali'i wahine ke liuliu nei me..."

Hanohano Kawaikini, kaha i ka mālie,
Kupukupu i luna nā pae mauna o Alaka'i,
'O ia ke kilohana i ka noe o Hualiki,
I ka mauna līhau anu o Kahelekuakāne,
A ka ua pehi pua hīnana e ho'onu'u maila,
Ke nānā aku i ka maka o ke Ko'olau, pua i ka nahele..."

Ma 'ane'i nei kākou, e o'u mau hoa heluhelu, e waiho aku ai i ka mo'olelo 'o Mākālei, ua kokoke loa i pau. Me ka minamina nui, ua hala 'ē ka mea kākau o ka mo'olelo kumu, 'o Keko'owai, ma mua o kāna ho'opau pono 'ana i ka hopena o ka mo'olelo nei. No laila, he 'ano hakahaka wale nō ko kēia hopena.

Nāu nō paha e koho i ka hopena o kēia mo'olelo. E ho'āo nō paha 'o Ahiki lāua 'o Kahauolopua? A na Haumea nō paha e ho'ohui iā lāua? E hō'ike mai ana paha 'o Haumea iā Keanomehaola'ila'ikalani i ke anaina, a hā'awi aku iā Kahauolopua e hānai? Mali'a paha. 'A'ole paha. Eia na'e ku'u wahi mana'o. 'A'ole au i makemake i kākau i hopena, a lilo auane'i ia i mea pa'a wale no kēia mo'olelo. No ka mea, ua noi'i aku nō au, akā, 'a'ole nō i loa'a ia'u kekahi 'ano hopena o kēia mo'olelo o Mākālei, a i 'ole kekahi mo'olelo i like iki.

No laila, e waiho aku kāua iā Kahinihini'ula mā ma kēia 'ano, 'o ke 'ano a Keko'owai i waiho mai ai no kākou. Ma hope aku paha, na ha'i e hō'ākāka mai i ka hopena o kēia mo'olelo. No laila, no kēia manawa, na ka nalu o ka mana'o ka mea nāna e kuhi i ka ha'ina. Ke ho'i nei ko Paliko'eko'e keiki me ke aloha, a ua pipi holo ka'ao...

